

Наталка ФУРСА

ЗІНСЬКЕ ЩЕННЯ

Оповідання
та новели

Полтава
«Дивосвіт»
2017

*Випущено на замовлення Департаменту інформаційної діяльності
та комунікацій з громадськістю Полтавської облдержадміністрації
за планом випуску соціально значущих видань.*

Фурса, Наталка.

Ф 95 Зінське щеня : Оповідання та новели. – Полтава : Дивосвіт, 2017. – 184 с.

ISBN 978-617-633-202-2.

Книга прози Наталки Фурси, у стосунку до поетичного досвіду автора, позначена хіба одним – такою ж високою культурою письма. У ній годі шукати ліризму, метафоричності – це жорстке, часом нещадиме препарування характерів, людських стосунків. Без авторських нарацій і присудів. А чуття слова мовленого, особливо у першому циклі збірки – книзі «Картата хустка» – остаточно надає оповіданням щасливої та рідкісної властивості викликати в читача беззастережну довіру.

Канва книги другої – тонкий психологізм, світ внутрішніх рефлексій. Найліпший інструмент для того, аби показати, що коли розмову двох душ заступає поле герцю, то переможця бути не може.

Література набула непересічного майстра жанру малої прози.

УДК 821.161.2(447.53)

© Наталка Фурса, 2017.

© Євген Самойленко, художнє оформлення, 2017.

© Дивосвіт, 2017.

ISBN 978-617-633-202-2.

Книга перша

КАРТАТА ХУСТКА

СИЛЬНІША ЗА СМЕРТЬ

Він зі столітників, тобто з тих кріпких дідків, яких і довбнею не вб'єш. Убити його в Оришки нема ні сили, ні духу, але те, що вона з охотою і всмак поїла б коржиків за Царство небесне «Мумійо» – так прозивали Семена Добряка позаочі – то це точно. Авжеж, таке не кажуть у голос, але так думають усі баби в селі, які годяться йому в онучки.

Оришці найгірше – Оришка годиться йому в дочки. До того ж, вона його сусідка. Кожен день її – проклятий, бо починається тим, що вона ще з вікна бачить, як Семен виходить на свою зарядку. Стає проти сонця, підтягує мало не до грудей оті страмні широкі труси, які звуться шортами – угледівши їх, Оришка щоразу плюється: «Чорти для чорта! Чорти б тебе взяли!» – і починає. Махає ручищами так, що здається – ось-ось дотягнеться до її шибки і розгатить кулаками, мов продовжує погрожувати: я й тебе, і твого чоловіка, й усе твоє поріддя – знищити одним ударом! Потім підкидає ноги свої, кістляві й волосаті, наче м'яча буцає вгору: будуть ваші голови летіти, мов капустяні качани!

Оришка зціплює всі зуби, що лишилися в щелепах, – вони хитаються, як і її прогнилий штахетник, що од вулиці, але скриплять. «То брехня, що час лікує», – думає Оришка щоразу, як бачить Семена. А бачить вона його сто раз на дню! Бо він дуже любить свіжий воздух і здоровий образ життя. Бо він хоче довго жити! Тож не ліниться ще й щовечора «робити моціон» уздовж вулиці, і його бодренька постать, схожа на окличний знак, «на сон грядущий» разів із п'ять маятником пройде по її вікнах – з одного в друге, потім у третє, туди-назад. Наче каже їй: а дивись, Оришко, – я тут, тут, нікуди не дівся, живий-здоровий!.. «Коли вже тебе скрутить у дугу, як мене скрутило? Стирчиш колком мені в грудях, дихать не даєш. А бодай тебе колком придушила ота, що з косою, – я б її свічку поставила за здоровіє», – скрипить Оришка.

Свічку за здоровіє смерті – це, мо', й занадто як на здоровий глузд, але що Оришці до того? Увесь її глузд давно випік біль невігойний, висмоктала ненависть нестихаюча. Вона вже не чує навіть власних слів, які зриваються з її уст, щойно вгледить Семена. Її губи шепочуть самі, наче

вервицю нескінченну перебирають: «Я б тій смертоньці ручки-ніжки обцілувала, якби вона тебе, проклятушого, та забрала; я б за неї молилася щодня поки віку, аби тебе, убивця, вона прикончила й забрала з моїх очей; я б хоч трохи світу білого побачила, якби вона тебе в чорну яму загнала; я б хоч трохи подихала, якби ти не бздів своїм смердючим бздом за три метри од мене; смертонько любя, смертонько мила, прийди до нього хоч на день раніше, чим до мене – щоб я хоч на час пережила його, врага мого невмирущего, врага мого всюдисущого, врага мого непростятого...»

Раніше Оришка зверталася до Бога – і просила в Нього для Семена болячок. Просила ревню, просила багато, просила з усього світу зібрати хворі на його голову, щоб вони його загнали в могилу. Дарма – Семен був кріпким, як дубище, наче всі її просьби, навпаки, тільки додавали йому здоров'я. Молодий батюшка, прочувши про такі молитви своєї чи не найстаршої парафіянки, якось підійшов до неї після служби й, хитаючи головою, дорікнув: «Бабо Оришко, ви ж знаєте, що молитись треба про добро, аж бачте, усі ваші просьби про лихе до вас же й вертаються, бо гріх це великий; ви ж знаєте, бабо, не сьогоднішні, що ворогам своїм прощати треба...» Оришка заплакала, але змовчала. Отчик у них молодий, зразу після семінарії, мо', про молитви й більше знає, та що він, зайда, знає про її ворога й оті гріхи, як його тоді ще й на світі не було?.. Уже наступної служби вона проштовхала в церкві ціпком собі дорогу й поставила товстелезну, як той ціпок, свічку за упокой. І мовчки вистояла біля неї всю службу аж поки та не вигоріла – наче стерегла. Батюшка скося зиркав у її бік, але вже не заговорював – чадів кадилом та бубнів під носа свої устами, поки й годі.

Оришка відтоді перестала ходити до церкви. Підібрала на людях губу – й стала звертатися зі своїми молитвами-просьбами прямо до Смертоньки. Їй вона ще вірила, тільки на її справедливість і ласку уповала.

Дужче за столітнього Семена вона ненавиділа тільки його сина Йвана, старшого за неї всього на три роки. Але та ненависть у ній тліла, розгоряючись тільки коли Ванько приїздив провідувати батька. Тоді Оришку пекло подвійним вогнем; тоді отрута виставляла з неї аж два жала й жадно рвалася на волю; тоді стара взагалі не їла, не пила, не спала – тільки пекельний дух держав її в тілі.

Ванько, як і батько, на здоров'я не скаржився, хоча червоною пикою й круглим, як гарбуз, черевом пішов у материн рід – Параска була, згадують, чи не найпишнішою копицею на селі; Семен, було, коли замолу напивався на гульках і вже не тримався на ногах, то спирався, як

жердина, на свою «непоколебимую» – і так вони сунули додому. Ну та це коли вони ще ходили по людях. Оришка в ту пору хіба що під стіл пішки бігала. Те їй не в пам'яті, те їй мати розказувала.

Оришка й голодовку не дуже пам'ятає, хіба що той страшний день, коли їхню хату «чистили», бо стільки крику й плачів знялося тоді в хаті, що хтозна, як і стіни встояли, – куди тим трубам ієрихонським! Батько ревів, як бугай, і все кидався наперейми та хапав за петельки чужого дядька в чоботях, мати повзала долівкою, все просила «помилувати ради Христа й усіх святих» і мало ті чоботи не цілувала, менші брат із сестрою, як перелякані миші, мовчали з кутка, а вона, Оріся, лементувала так, що шибки дзвеніли: «Оддайте квасолі! Це наша квасоля! Я люблю квасолі!» – аж поки той дядько не вклеїв її ремнем у стіну: «Адстань, сцикуха! Не мешай работать! Не до тебя! На тебе твою квасолі!» – і жбурнув жменю з торбинки малій прямо межі очі.

Вона тоді так злякалася, що їй заціпило. І коли виводили батька, кричала вже тільки очима. Батько не повернувся, а за кілька місяців поховали Колька й Настусю. Того Оришка теж не дуже пригадує, бо разом із мовою їй, здавалося, одібрало й пам'ять.

Її матері Мелашці не одібрало нічого, та після того вона сама почепила замок на свого рота. І тільки перед смертю, у 64-му, ледве ворущаючи вже синіми губами, прошепотіла у доччине вухо:

– Не хочу забирати се у могилу, Оришко. Ти должна знати: то дядько Семен, Добряк, навів біду на нашу хату і рід. Йому казалось, що ми дуже жирно живем. Він і батька твого заложив. Бумагу написав... отуди, – Мелашка звела очі до стелі. – Точно знаю! Він за се ще й нагороду получил – корову, оту, що бодалася. А наш батько згинув десь у Сибірі, сердешний хазяїн мій... Помни, дочко! Помни і кляни, як я весь вік його кляла... Щоб достали його наші прокльони... Оце й увесь мій заповіт тобі – нема в мене другого заповіту.

З цими словами стара Мелашка оддала Богу душу. Смерті вона не боялася: вірила, що Господь простить їй ту ненависть – бо ж не мстилася своєму ворогові та не бігала по ворожках, щоб поробили Добрякові та його «семені».

Інші вдови бігали. Підкидали в його двір клубки волосся й тухлі яйця, лили під ковані ворота брудну воду зі змилками. Однак бабська помста йшла коту під хвіст, а по-мужеськи розібратися з прихвоснем «органов» не було кому: Добряк переселив у Сибір неісходиму й на Пів-

ніч, а то й прямо на той світ, майже всіх чоловіків, решта ж – або боялися його як чорта, або були з того ж тіста. Сільських мужиків тоді можна було на пальцях порахувати й розкласти на дві руки: на одній – каліки післявоєнні й трудяги безпросвітні, яких у могилу зводила горілка, на другій – місцеве начальство, що теж любило в чарку зазирнути, тільки ж закушувало не рукавом, а чимось ласеньким, та й пило більше казьонку, а не ту гидоту, яку жене Іванченчиха.

Добряк був із начальства. А що славився своєю скупістю, то замолodu теж учашав до Іванченчихи, щоб пригостила на дурничку. Коли її чоловіка забрали й жінка прочула, що дякувати за це має саме «добренькому» парторгу, вона вигнала для нього самогон за окремим рецептом. Від того спецнапою Добряк мало не гинув. Повернувшись із райцентру, де провалявся в лікарні майже два місяці, він зарікся пити взагалі, – але Іванченчиси помстився: у «відьми» витрусили все до нитки, а їй самій довелося навіть пару років годувати тюремних вошей...

Зразу після війни вчашав до знатної самогонщиці й Семенів Ванько. Повертаючись після її частування додому, він щоразу зависав над сусідчиним двором, де посеред непроглядних злиднів починала розквітати Орися. «Орисько, – дражнив, щойно дівчина виставляла носа з хати, – а пошли на моє сіно! Те-епло буде!» Оришка огризалася й хряпала дверима, а він реготав із власної дотепності. «Дурепа ти! – казали подруги. – Бачиш: у Добряків добра повна хата, а син – один. А мо', це саме тобі, Орисько, на роду написано те добро...»

Та Оришка сусідського парубка не те що не любила – боялась, як вогню. За її спиною була тільки хвора мати, що за колгоспом світу білого не бачила, а за Ваньком завжди міцною стіною стояв батько – незмінний парторг того колгоспу, а після війни ще й фронтовик! Хоч казали, що свої медалі й ордени Добряк вислужив при штабі, пороху й не нюхав, однак у селі давив усіх, як танк, який щонайменше звалив берлінський рейхстаг, – угледівши здалеку Добрякового «бобика», старе й мале розбігалися хто куди, аби не втрапити йому на очі. То брехня, що один у полі не воїн, – те сказано не про Добряків, яким кожен день – День перемоги.

Щойно син убився в колодочки, Семен прилаштував його в колгоспі об'їждчиком. Така посада Ванькові подобалася, він козиряв нею перед Орисею, мало не щодня сватаючи вродливу сусідку на своє сіно й щодалі похмуріше натякаючи, що нікуди вона од нього не дінеться, бо ж він і не таких кобилок об'їжджав, а її Петрові він ребра перещитає, якщо той стане йому в броді.

Орися плакала Петрикові в плече, Петрик стискав кулаки й грозився

вбити Ванька, а якогось вечора зайшов у їхню хату з клунком і сказав переляканій Мелашці:

– Тітко, я однині буду називать вас матір'ю, а вашу Орисю – жінкою. І буду жить у вас. Дасть Бог – помиримось, а ні, то зведу рядом свою хату – руки не з сраки виросли... Ви ж не проти, мамо?

Мелашка була не проти, а Орися од щастя аж розбубнявіла – і запах-ла на весь куток, мов куц бузку у травні.

Ох, недовго той бузок цвів!..

Стара, опираючись на ціпок, шкандибає до кутка, поправляє рушник. З вишитих калинових кетягів дивляться на неї три лики: на одній фотокарточці – батько й мати, на другій – її Петрик. У Петра півплеча одрізано – на ньому лежала її голова. Оришка не схотіла себе у рамку. Сказала фотографу, що буде дивитися на них із цього світу. Той знизав плечима: як хочеш, бабо, за твої ж гроші, – і розкраяв світлину навпіл...

Оришка розмашисто хрестить куток: «Усі ви там, мої хороші, мої найдорожчі, усі вкупочці... а ваш убивиця – тут, коло мене, окаянный. Вам там без нього добре, а мені тут, ох, як важко... Дайте ж мені сили, мої любі, бо ця ненависть уже з ніг мене валить! І нема тому ради: за чотирьох живу – за чотирьох несу... Ні, таки за п'ятьох! А як згадать ще й Колька з Настускою, то за сімох, ох, ох, ох...»

Ванько помстився у сорок сьомому. Усе зійшло йому з рук – бо ж був «при ісполненні». Оришка ждала дитину, в хаті, крім тих ждаників, не було чого на зуб покласти, – і Петро зважився йти на колгоспне поле, де вже наливалася пшениця. Перед тим Мелашка, зігнувши душу в три погібелі, просила парторга хоч чимось їм допомогти – бодай заради майбутнього дитяти. Добряк оскалив кріпкі зуби і вигнав свою ланкову із кабінету, сказавши, що не дасть об'їсти вуха государству.

Петро вмирав два місяці. Коли його перебите тіло клали на підводу, Оришка зомліла й повисла на материних руках. Разом із чоловіком вона втратила й дитину, яка поспішила на цей світ, щоб провести свого батька – на той. Немовля загребли поруч із Петром уже наступного дня, а Мелашка ще довго вигрібала свою Орисю зі, здавалося, бездонної ями смерті, куди та покірно сповзала услід за чоловіком і немовлям.

Ванько після тих похоронів зник із села. Добряк спочатку казав, що син поїхав учитися на інженера, потім – що він після вузу добре влаштувався в столиці й працює там великим начальником. Сільські люди вірили – кому ж, як не синам Добряків, учитися в інститутах і керувати?

Тим часом їхні безпаспортні діти множили армію підлеглих старшого Добряка, який невдовзі став головою колгоспу і лишився б ним, може, й по сьогодні, якби після розпаду Союзу ті колгоспи теж не стали розпадатися.

Тепер Семен Іванович був персональним пенсіонером. І, добудувавши свої двоповерхові хороми й новий гараж під «свіженьку», чи не третю на своєму віку, машину, цього разу вже іномарку, він нині переймався єдиним клопотом – власним здоров'ям. У лавці балакали, що ота довга споруда на місці Семенового сараю – критий басейн; нині всі скоробагатки обзаводяться таким дивом, щоб «приймають водні процедури» дома і круглий год. Оришка як почула про те, проскрипіла: «Цей кощіяка окаянний свою совість і в часному морі-окиані не одміє, а бодай би він у тому басейні утопився, раз не топить його людське горе». Добрякові її слова донесли, і на одній зі своїх зарядок він оскалився у бік Оришки: «Завидуй-завидуй, стара карга, – зависть і в ложці свяченої води утопить може!»

Оновлене Семенове подвір'я і частину грядки покриває трав'яний килим – газон, який улітку двічі на місяць «вигладжує» косаркою приїжджий робітник у комбінезоні – місцевим косарям Добряк свою гулящу траву не довіряє. Він сільським узагалі не довіряє: такою огорожею обгородився, що хоч драбину приставляй, щоб зазірнути у двір, а вгорі шпичаки ковані аж у небо вгрузають, наче він і там одгородив собі райський наділ – якраз навпроти того, де раює зараз. Глипнути на його розкоші можна хіба через ворота, та коли господар виїздить, його супроводжують дві дорідні вівчарки, тож надто цікаві можуть поплатитися за свій інтерес останніми штаньми.

Тільки від Оришки Добряк нічого не ховає – од її двору відгородився лише рабицею. Стара впевнена, що Мумійо навмисне не звів стіни з її боку, – це щоб вона бачила, щоб вона щодня, щогодини впевнювалася: він живий – і живе ого-го! Щоб вона втямила, що не діждеться його смерті, як би ревню не кликала її на його голову і як би не кляла.

Розбудовуватись на новий лад Семен почав після смерті своєї Параски. А у двоповерхове «леле» привіз із райцентру грудасту молодицю, яку нібито найняв для хатніх справ, бо ж вона спеціально обучена всім новомодним премудростям. Оришка тій байці не вірить, бо не раз бачила, як після зарядки до Семена з хати викочувалася рудоволоса копиця в одному халаті, і Мумійо, хтиво поблискуючи золотими зубами, пхав

її руки у пазуху. Оришка плювалася на те кіно і просила Смертоньку прихопити разом зі старим і його хвойду, яка так хіхікає, що кортить вчепитися в її патли і бити головою об отой, мало не лакований, газон, а ще краще – об оту кам'яницю, що не горітиме, навіть якщо її облили бензином.

Спалити сусідське щастя Оришка хотіла б давно, та, як кажуть, слаба роса проти морозу. Бач, сама Смертонька не може доп'ясти Семена в його фортеці, а чим дістане вона, розбита артритом?! Ціпок тремтить у її руках, як осикова гілка, а прокльони... Щоб йому ті прокльони! Мумійо регоче з її прокльонів. Мумійо мстить їй тим, що живе, і живе розкішно, всмак. Мумійо нічого не боїться – його пузатий Ванько нині в Києві депутатом!

«Бог не сліпий, усе бачить, та довго спить. Ох і до-о-овго ж!» – стогне Оришка щоночі в порожню хату, аж луна котиться кутками. Бог спить, а їй не спиться. Оришці не дають спати болячки, про які вона засвітла забуває – вдень її пече ненависть. Хвороби обступають її по темному – і дошкуляють так, що стара боїться не дожити до ранку. Цього вона боїться найбільше у світі. Бо хто тоді понесе її ненависть далі? Нема кому передати! Он стільки баб, яким Добряк життя покалічив, уже на тому світі – і де ділась їхня ненависть? Разом із ними пішла в землю! Це ж на кутку вона одна осталась, що помнить. Одна-однісінька! За всіх! Живе за всіх і ненавидить за всіх. І він про це знає, знає, проклятуший!

І тільки ця ненависть піднімає її щоранку – чи дрімала, чи ні – о шостій, бо о шостій Семен виходить зі своєї кам'яниці на зарядку. Тільки ця ненависть дає їй силу, обіпершись на ціпок, виповзти з хати й дістатися рабиці. Тільки ця ненависть втискає її в металеву сітку так, що та аж впечатує в старече лице рови-ромби, глибші за зморшки. Оришці те не болить, вона того не чує, не бачить, – вона загонить свій погляд, як стрілу, з якої аж капотить у землю її гнівна отрута, у груди свого врага. Оришка вірить, наперекір усьому вірить, що її ненависть сильніша за нього – і колись-таки вона його вб'є!

І тоді Оришка полегшено осяде на землю прямо під огорожею, і зморшки-ромби розгладяться на її страдницькому обличчі. І тоді Петро впізнає її – і простягне ключі од раю, де, казав батюшка, любові вистачить на всіх.

ЗІНСЬКЕ ЩЕННЯ

1

– А оце лежить його полюбовниця. Пережила його всього місяців на два. Ольга зацікавлено вдивилася в потріскане зображення на хресті:

– Вона була сліпа, мамо?

– Та ні! Чого ти так подумала?

– Та таке наче в чорних очках.

– Очі були глибоко посажені, блищали, як з ями. А бачила вона добре, от тільки глухувата була. Пішла збирати на путя кокс, та й не почула поїзда за собою. Машиніст угледів її пізно, сигналив-сигналив... Протягнув метрів з двісті, поки спинив паровоза... А що рідні в неї тут не осталося, то й поховали рядом з любовником, моїм дідом. Бо про їхнє блядство тільки лінивий не знав.

– Слідом, значить, забрав, до себе.

– Якби він усіх своїх баб забрав і отутечки рядом з собою поклав, то на цьому кладбищі для других уже б і місця не осталося! Було їх у нього – на кожній станції. А він же об'їздив увесь Союз! Один Бог знає, де його не носило після того ГУЛАГу. Жив під двома паспортами, надовго ніде не засижувався. Любив вольницю і роздольницю, а не робив ні дня! Казав: «Я на цю владу робить не буду!» От і жив воровством. Поки не попався.

Слухаючи матір, Ольга вигрібала з густого любистку листя. Граблї кілька разів скреготнули, зачепившись за ржаву огорожу сусідньої могили, й сіпнули коріння здичавілого бузку. Мати, мабуть, почула ті звуки, озирнулася:

– Отож, як поховали її діти, поставили хрест, обнесли огорожою та й забили вход наглухо. І після того тут не були. Бач, заросло все чисто! Якби не було тої огорожі, то я б, дивись, пройшлась якийсь раз граблями та хоч оцю поросль повирубувала. Хіба важко? А так – літом і хреста не видно. Бузок і кленовище геть захаращили могилу. Нікому воно не нужно...

А, було, приїде дід до нас із черговою курвою – і до баби: «Стели, Дусько!» Баба – у гвалт: «Та Федоте, та хіба ж можна?! Та ось же і дочка, й онука!.. Та Бога побійся!» «Стели, кажу тобі, сучко!» Стелить баба постіль, сльозами давиться і хреститься, щоб він не бачив. А як замітить

– кричить так, що крейда зі стелі сиплеться: «Я тобі оті хрести на спині позав'язую! Пошла вон!» Баба, мати і я заб'ємося, було, в сусідню комнату і трусимося там усю ніч од страху. А я ще мала була, школьниця, визираю з-за одвірка. «А-а-а-а, зінське щеня! І чого тебе мати в кропиву не висцяла!» – як гарикне отак, то я, було, з переляку який раз і сама висцюся...

Ох, і боялася ж я його! Вже і як лежачим був, перед смертю, і тоді я боялася до нього підходити. Мати, було, піде в ночну смену, а я з ним одна, бабусі вже не було. Всю ніч не сплю, прислухаюся, чи не встане, була. І за пару днів до смерті він таки встав! Помню, гукав він мене, щоб я води подала, та все матюками крив «зінське щеня», та все про ту кропиву згадував, у яку мене мати не висцяла. Кружкою металічною гепав об табуретку – так, що аж посуд у суднику підскакував, а в мене серце тіпалося в грудях, наче по ньому молотом гатять. Забилася в спальні на кроваті в куток і дихать боюся. Тільки через отой страх чую в собі наче злорадство: а-а-а, погано тобі, діду, а не встанеш, не достанеш мене... Аж чую: рипить під ним сетка металічна, гупають ноги об пол! Устає!!! Ну, думаю, вб'є він мене зараз, точно уб'є... Дід був здоровенний, під два метри росту, широченний у плечах, а руки – що ті граблі. Йому б віку не було, якби не той рак, та не тюрма, та не ті ссилки на Крайній Север... І ось чую я: хапається він за бильце кроваті – воно аж рипить під його пальцями, потом чую – обіперся об табуретку, шаркотить ножищами у бік перестінка... Вже й за одвірки взявся, вже йому до мене – з півтора метра, тільки руки простягти. А в спальні – хоч в око стрель: на ніч ми зачиняли ставні. І так мені страшно, так страшно, що й зараз, як згадаю, піт з душі виступає...

Дід намацав мою постіль – і таки добрався до «зінського щеняти». А в мене тоді довга коса була, то він схопив за неї і давай сіпать з усієї своєї страшної сили. А сила у його руках була до останнього дня. Я мовчу, хоч і болить, та більше – страшно. А він гепає мною об подушки і матючя гне. А потом рвонув мене різко додолу, я вдарилася об бильце – і звалилась без пам'яті... Вранці мати знайшла мене на полу. Дід же в себе лежав і мовчав, наче йому річ одібрало. Мати не повірила мені, що він уставав, тільки з тої ночі, вже аж до його смерті, зо мною ночувала моя тітка з сусіднього кутка. Бо я сказала, що більше одна з дідом у хаті не останусь. Та він уже й не вставав, слава Богу...

Мати говорила, Ольга слухала. Вони вдвох висмикували з могили свіжі кленові пагони, потім почали рвати довкола кропиву. Її було багато, вона доходила аж до рову, куди люди зносили вирубані деревця й гілки, вигребене листя, перемиті дощами й вицвілі на сонці віночки. Весь цей мотлох упритул підступав до крислатих ясенів і чагарнику – межі

цвинтаря. Дідова могила – крайня: хоча між нею і ровом ще є місце, але тут уже не поховують нікого.

Ольга почала насипати піском на могилі хреста. Такий звичай. Хрест викладала довгий, та рука їй зрадила і лінія вийшла кривувата. Білий річковий пісок западав під кучеряве листя любистку, під голубенькі дрібні квіточки, наче хотів заховатися. Це була остання могила, яку вони цього дня опоряджували, тим часом піску лишалося ще піввідра. Отже, весь він мав піти на її прадіда – назад, із цвинтаря, нічого виносити не можна. Молода жінка стала обсипати горбок по контуру – щедро, повними жменями. Із сусідньої могили, крізь густу сітку ще безлистого гілля, наче крізь ґрати, за нею стежили чужі очі – Ольга відчувала на собі невідчепний, важкий і темний погляд; він наче докоряв їй за щось... За кілька днів тужна самота тієї могили стане ще більшою: буйна зелень поглине і облущений овал, і сам уже перекошений хрест, який чомусь стоїть не поруч із дідовим, а навпроти, трохи навскіс. Огороджений маленький шмат землі, де покуються останки невідомої Ользі жінки, яка грішила з її прадідом, захирається в листі, зіллється з тлом, зануриться в гущу, наче затаїться – аж до падолисту. Йому буде біло тільки взимку, та й то тільки якщо впаде сніг. «А може, вона його дуже любила, а грішив дід?» – чомусь подумала Ольга, пригадавши своє недавнє розлучення, і важко зітхнула. Вирішила не встрявати в материну розповідь – хай вивориться. Хоч тут. Хоч сьогодні...

– Помню дідів похорон. Я його і в труні боялась! Була пізня осінь і лютий мороз. Такий лютий, що мужики не знімали шапок даже на кладбищі, а батюшка, як зараз бачу, був закутаний у пуховий платок. Копачі нас кляли, – бо їм прийшлося довбать удвічі глибшу, чим обично, яму. Дід загадав поховать його крайнім од поля і так глибоко, щоб, як він сказав, «ці клятві совети мене не достали». Ось і поховали його тут, скраю. А могилу викопали таку, що як труна гепнулась об дно, то мені здалося, весь світ загойдався, – рушники оказались короткуватими.

Мати розігнулася, тримаючись рукою за хрестовину.

– Ось уже і «советів», діду, нема. Кончились «совети»! – Вона трохи помовчала, потім заходилася мити хреста водою з порошком – його фарбували минулого року. – Дід не простив «советам» ні землі, ні копей, яких у нього забрали. Десь там, у Гужовці, на його рідній Чернігівщині, казали люди, й досі лежить здоровенний камінь од його млина. А землі було в нього сто шістдесят гектарів. А коні, кажуть, були найкращі в районі. Ні в кого таких не було! І він ними дуже, дуже гордився, – в матеріному голосі теж на мить зазвучала гордість, але відразу ж потухла. – Тож коли їх прийшли забирать, він і полоснув віжками комісара, чи хто там був. Його й скрутили тут же, бо який він не сильний, а їх же багато.

Дітей із жінкою замкнули в хаті, а клуню підпалили, і вони дивилися з вікна на той пожар, – мені мати розказувала...

Жінку Дуню – мою бабусю себто – десь через місяць тоже забрали, так що діти – моя мати і дядько Сашко – осталися самі. Їй тоді було вісім, а йому – чотири. Вона пішла в найми до багатшої рідні, яку лиха година обминула, а трохи пізніше – до колгоспного начальства: худобу пасла, дітей няньчила. А Сашка взяли чужі люди, і жив він у них, аж поки мати із Сибірі не вернулась... А на дідових землях зробили колгосп... Так отож, коней він любив так, що де б не був після війни, а на майські всіг-да його бачили на іподромі в Дубровці. Любив він форсунуть на широку ногу... Це в тебе, Олю, од нього, напевно, така любов до коней. Тільки ти їх вишиваєш і картінки купуєш скрізь, а він любив натуральних.

Ольга дужче нахилила голову, наче відчула якусь вину, – бо справді дуже любила коней, хоча ні разу не каталася верхи. Вона вдруге обси-пала піском прадідову могилу. Горбик був тепер такий білий та чистий, наче під ним лежало непорочне дитя. Мати глянула на освіжену могилу й продовжила:

– Бач, яка висока! Ми з твоєю бабусею разів з п'ять насипали. Бо коли на весну після похорону послала вона мене красить хреста перед помин-ками, могила провалилася прямо підо мною. Господи, як я злякалася! А було так. Стала я на могилу, щоб хреста покрасить з цього боку, і тут земля під ногами – шурх! Я й упала без пам'яті. Напевно, мені, дитині, здалося, що дід з могили підводиться... Прийшла до тьми од холоду. Над головою – зорі, як кулаки. Ніч! Я як чкурнула з кладбища – і краску забула, і про відро не згадала. Мені було тоді тринадцять. «Більше не підю, хоч убийте!» – кажу матері. То ми пішли вдвох, досипали землі, мати втоптала, докрасила хреста, посадила барвінок...

Мати витягла з пакунка кілька яскравих карамельок, поклала на мо-гилу.

– Звиняйте, діду, завтра ми сюди не прийдемо. Завтра будемо на дру-гому кладбищі, біля Вашої дочки горемичної, – вона тернула кулаком у кутику ока, і в цьому русі було щось таке дитяче, щемливе й безза-хисне, що Ользі клубок до горла підступив. – Оце Вам солодке, Ви так його любили. Ох, як любили! – І продовжила, наче вернулася на дорогу з манівця: – Баб любив і горілку. Накришить, було, в миску хліба, за-ллє самогонкою – і їсть ложкою. Страшно було дивиться. А солодким любив зманювать женський пол. Я тоді канфет і не бачила, для мене грудочка сахару із зубок часнику була щастям. Коли мати у буфеті про-давала халву, то приносила додому обгортку. Я, було, шкребу-шкребу її, шкребу-шкребу, а потім висмокчу всю і до-о-овго жую, як оце зараз діти жвачку... А дід привозив цілі чемодани шоколаду. Він довго жив

у Харькові, з якоюсь жінчиною, що робила на кондитерській фабриці. Вони удвох оттуда тягали продукцію і приторговували. На тому шоколаді він і попався в п'ятдесятих. Отоді й вплинула вся його біографія: і розкуркулення, й оті два паспорти, за якими він жив після війни. Припаяли йому посмертно. Та він у тюрмі пошти й не був – його добивав уже рак жолудка. Того й одправили вмирати до законної жінки, щоб не морочиться...

Так ото ж, привезе він цілий чемодан канфет. Чемодан був великий, як сундук, дерев'яний, із замочком, і він його всігда держав замкнутим, а ключ носив із собою. З того чемодана так пахло! Я, було, потай при-тулюся до щілинки – і нюхаю. А він одкриє його, набере скільки йому хочеться, замкне знову – і з хати, у гості до якоїсь... Мене не вгощав ніколи, мені була тільки кропива і «зінське щеня»... Аж раз бабуса рішила його обдурить, щоб добратися до того солодкого клада. Взяла ножичок і потроху ним розширила створки чемодана. Старалася замок не зачепить, щоб не розламати, бо ж буде! Їй вдалося збільшити щілину настільки, що з того чемодана вже можна було витягти якусь канфетину, надовбати крихт од шоколадної маси (бо ж там усе було без обгортки, із конвеєра, полуфабрикати). Отак ми врем'я од времені й причащалися з чемодана дідового. Більше нюхали та лизали, чим їли, бо треба ж було брати незаметно, потро-о-шечку, щоб дід нічого не запідозрив. Він був дуже недовірчивий, та що там казати – він сам собі не вірив...

Почав накрапати дощ. Ольга підвела голову – над ними стояла важка чорна хмара, мов кінський табун. Краплі густо зашелестіли в листі, щомиті голосніше. Пісок мокрів і темнішав на очах, сповзав до землі і зли-вався з нею. За кілька хвилин від майже святешної чистоти не лишилось й сліду. «Завтра поминальний понеділок, і тут буде знову темно – як у минулому», – подумала Ольга і зітхнула.

– Пішли, дочко, може, вдасться не дуже змокнуть. Все, що треба, ми зробили, – мати поправила на голові хустку і хлюпнула брудною водою у бік рову.

Дощові краплі бігли по металевій поверхні щойно вимитого матір'ю хреста, наче були невдоволені її роботою й хотіли все переробити по-своєму; вони наздоганяли одна одну, що ближче до землі, то швидше, і здавалося, хрест плаче. Ольга знову відчула на собі погляд. Підвела голову – з облупленого хреста навпроти до неї темніли чужі очі, як два провалля, вимиті півстолітніми зливами. Він теж плакав.

Угорі погримувало. Десь поруч голосно тріснула гілочка, потім ще одна, ще. Ольга повернула голову: згорблена, вже мокра, материна спина віддалялася, продираючись крізь хащі старого цвинтаря, і ті гойдалися їй услід, наче щось хотіли сказати чи посварити всіма своїми прутиками за

те, що їх потривожили. У порожньому відрі з-під піску дзвінко торохтіли, як м'ятне драже, холодні краплі. «Добре, що вчора обсадилися, ця гроза – на врожай», – чомусь подумалось Ользі, і вона швидко рушила вслід за матір'ю в бік дороги, на узбіччі якої, як у засаді, стояв голубий «Москвич».

2

Батько нервово барабанив пальцями по керму і навіть дверей не одчинив. Мотор уже гув і, щойно жінки забралися в машину, вона рвонула з місця, мов кінь, уперіщений батоном. Батько скоса метнув у їхній бік дві блискавки:

– Довше не могли?! Чого там вошкаться?! Наче більше діла нема!

– Та, Вітю, та чого ти? – улесливо-примирливо прошепотіла мати.

Ольга втиснулася в задні сидіння: вона добре знала, що захищатися від батькового гніву – марно, що найкраще – перетерпіти мовчки. Знала про це й мати, але цього разу вирішила не змовчати:

– Воно так кажеться, Вітю, що там нема чого робить. Як-не-як – чотири могили.

– Ага! І ти на всі крайня, суко! – гарикнув батько і додав газу.

Ольга скрикнула зубами од безсилля, але зважилася ризикнути:

– Батьку, не лайтеся. Ми ж не десь, а на кладбищі були.

– А ти сиди мовчки, грамотна! Два часа удвох чухалися там! Уже давно пораться пора, а я тут сижу як дурак і жду вас!

– Ну чого ти... – мати заплакала. – Ну а хто ж це зробить? Це ж раз у год!.. Я одна на всіх... одна... Це ж мій рід, Вітю... Не лайся, прошу тебе, молю... Мертві не винуваті... А як і винуваті, то що вже зміниш? А все'дно од людей треба хоч трохи... щоб не соромно було... Ти ж усе розумієш...

– Що тут розуміють! Діди, баби, прадіди – то вже далеко! Мій батько десь під Москвою лежить – не знаю й де. Так що мені – должно бути соромно? За що? За те, що його обдурили, погнали під Москву і підставили під німця, а потім кинули у братську, як собаку?! Про живих нада думати!

– Та нада... про живих, – мати шморгала носом. – І про мертвих нада... Лежали б тут твої – і коло них були б... А попораться встигнемо, де ж ми дінемося....

Сварка стихла тільки біля двору. Ольга шмигнула в хату і забилася в дальній кут. Наревівшись од душі, вона провалилася у важкий сон.

3

...Батько гнався за матір'ю, а вона, лементуючи на весь кут, тікала через двір до хвіртки, хапала клямку, натискала на язичок, а він «заїдав». Батько наближався; асфальтована доріжка злякано добігала до паркана

і випорскувала з-під нього на вулицю, залишаючи матір битися грудьми об штахетини хвіртки, що чомусь не одчинялася. «Мамо, мамочко!» – верескливий крик маляти з порога прозвучав голосніше за жіночий лемент і несподівано для обох. Батько спинився, мов наткнувся на стіну, що враз постала перед ним, і важка дошка глухо, майже без звуку, бухнулася в густий спориш; мати завмерла, притулившись спиною до холодної клямки, і та вгрузла в її опасисте тіло. Півколом обминаючи доріжку, на якій укляк батько, дитя лопотіло пухкими ніжками по траві до матері; мокрі штанці липнули до сідничок, а зарюмсане личко перелякано, але невідривно тримало поглядом батькову постать, наче знало, що поки воно дивиться, він не зрушить з місця. Дитя бігло й кричало, а сонце тим часом намащувало променем, як сліпець костуром, дорогу в червнєве небо і повільно здіймалося вверх, не зустрічаючи перешкод...

Ольга знала, що це сон, бо він снівся їй не вперше, та лише тепер вона змогла розібрати, що шепотів у цьому її сні батько, проводжаючи поглядом дитячу постать. Напруживши зір, вона, як німа, прочитала по його губах: «З-і-н-сь-к-е-щ-е-н-я», – і злякалася, що не зможе прокинутися ніколи.

ПРОПАВ МУЖИК

– А що ж тут робить? Тільки пити! Правда ж, Вітько? – Перекинувши чарку в рота, Льонько голосно шморгнув носом, утерся рукавом і провів тоскним поглядом пляшку, яку господиня з натягнутою на обличчя – ну точно як чулка! – усміщечкою демонстративно закрутила і з хитрою фразочкою: «Це – моя пайка, я її в обід вип'ю, під варенички», – забрала зі столу. Ну не стерво?! Це ж його, Льоньчина, горілка, до того ж казньонка! І треба було ото Вітькові женитися, щоб ця зізда і випить не давала! На дурничку даже не дає, сучка! А він же, между прочим, останні шістнадцять гривень оставив у сільмазі, щоб прийти до них культурно, не з «самопалом»!

Вітько нічого не відповів другу, і Льонько ще раз втягнув повітря носом – ображено, майже злобно. Але змовчав. Цю зізду він знає мало не з садіка. Колись його однокласник Вован був у неї під подошвою – крутився років з п'ять, мов черв'як, аж поки вона носком черевика не вигорнула його зі свого життя, мов якесь лайно... А тепер, значить, узялась і за другого його друга – Вітька!

Вован, правда, не пив. Ги-ги, і не пив, і не кутив, і по бабах не ходив. Еге ж, Вован і дихав через раз – ще зо школи. Ну та то Вован, Бог із ним, він після цієї зізди там же, в горі, швидко знайшов нову кралю – таку ж кругловида й темнооку, тільки вдвічі ширшу, – і лежить під тою копицею й зараз. Усе тим же смиренным, але вже щасливим черв'яком. Мабуть, дихає ще рідше, щоб і ця, бува, не швиригнула його зі своєї хати на «проїжку часть», де його роздавить перший-ліпший вітрогон, що давитиме на газ, доганяючи свій собствений інтерес... Ну такий він, Вован, його школьний дружан. Як у пісні співається: «Такім он бил, таким он і остался...» Підкаблучник, коротше...

Але ж Вітько – не такий! Вітько – настоящий мужик! Вітько і руками зробить усе, що хочеш, і допоможе – тільки гукни, і пойме тебе, як кажуть, із полуслова, і, конешно ж, пляшечку вип'є під душевний розговор. З ним – і в розв'язку, і в бой, і в генделик після бою, бо як же без цього? З Вітьком Льонько дружить уже років двадцять, і їхня дружба скріплена горілкою, як цемент водою – намертво!

...Еге ж, це ти, дурний Льонько, думав, що намертво. Коли Вітько п'ять годочків тому, після своєї другої жінки, що наставила йому роги, вернувся в село й оселився в дідовій хаті, ви з ним мало не щодня про вашу жизнь холостяцьку говорили, пропихаючи її в душу літрами гіркої, – бо інакше таку жизнь хіба проковтнеш?! Вітько тоді зарікався даже зиркати на баб – і видивлявся главну жизненну істину на дні пляшки, бо вона – та істина – одночасно, як він казав, і горька, і сладка. Льонько не хотів залазити у хвілософські непроглядні нетрі, які достали його ще в інституті, – з нього було досить, що його Вітько дивиться з ним в одну точку. А це ж і є свідетельством мужської – настоящей, козирної! – дружби. Все остальне – пиль для моряка!

Коли Вітьковий дід, який і під дев'яносто з охотою позирав у ту ж точку, що й онук, – тож частенько вони зі старим соображали на троїх, – переселився в луччий світ, Вітько ще більше прив'язався до Льонька. Казав, що у нього більше нікого немає, крім верного друга Льоні та кота Нігера, який, хоч і чорний, як ті негри в Африці, но любить його преданно і приносить удачу. Кіт, правда, дивився в іншу точку й самогоном не цікавився, але йому це прощалося. Кіт – не баба, він хату пасе, і його найбільший гріх – нишпорити по столах і гидити в кутку під залізним ліжком. З цим можна миритись.

Миритися з новою Вітьчиною жінкою – та ще такою! – було значно важче. Та де там – миритися з нею було для Льонька суцєю каторгою. Бо змиритися з такою просто не-воз-мож-но! П'ятнадцять год назад, коли вона всіма частями свого пишного тіла давила першого чоловіка – його Вована, Льонько міг до дружбана підійти тільки коли її не було в зоні віді-мості. А зараз одна тільки її підошва – як гусениця танка: вона, недовго думаючи, вклеїть у землю все, що стане їй на дорозі, і даже не замітить... І в першу очередь вона, конешно ж, розчавить Вітька! А таки да! Він її знає!

Пропап мужик, воістину пропап! І чим йому поможеш?!

Ні, ну на біса Вітько на ній женився?! Він же її в молодості даже не знав! Бо коли ця зіезда сіяла на все село, він ще тільки вчився піонер-ський галстук в'язать на шию і марширувать на «зарницах». Так що йому було тоді не до тих хороводів, які вона дівкою за собою водила...

То таки правда: хольсь вона була дуже красівою! Не один Вован, утріскавшись, став безхребетним і, дивлячись на неї, забував дихать... Ну да – чоґо гріха таїть, – і Льонько до армії заглядався на неї, і йому кортіло приклеїтись до тих прелестей. І коли це світило ошасливило дружбана своїм путеводним лучом, даже якесь врем'я ревнував... Але ж зараз од того лучезарного сіянія у її тодішніх поклонників тільки «гик» остався – як чорна дірка в небі!

А що згадувати Вітькові? Він же ні сном ні духом про те сіяніе не

знає, – ну хіба якщо вона свої молоді фотки йому показувала, так це таке... Була баба дівкою, та загула!.. За що ж він зачепився в ній, через що спіткнувся? Зараз їй добре під п'ятдесят, купа зморщок, друге підборіддя, талію – шукай, не найдеш, а на ногах не туфельки зі шпильками, а ботфорти з копитами: не те що черв'яка – удава роздавлять!

...Кажуть, у цієї зірки вже навіть звізденок є, онучка тобто. Так що – натуральна баба! Квартиру в Києві дочці оставила – й вернулася на малу родину. До землі, бач, її потягнуло... Трясця її матері, а не сиділа б ти на місці? Дитину б няньчила своїй звьоздочці... Так ні, їй ще мужиків кортить. Даже більше – замуж їй подавай!

Льонько з досади спльовує в сніг і завертає у вузький провулок – як у нірку. Додому йти не хочеться – хоч убий. Щоб іти додому, треба ще добрати міри, а ту міру врізала йому сьогодні зірка. Отже, треба на Шанхаї – так у селі прозивали цей дальній куток, який аж кишів самогонщицями, повіями і безробітними злодюжками, – допити «на список» у Бурячихи... М-да, той список уже такий довгий, що ним можна й удавить. Рік пахати прийдеться, щоб розплатитися зі старою за її ласку. Та вона, слава Богу, не одказує в кредиті, наливає – не жаліє, з розумінням. Бо ж він уже не одну п'ятилетку з кожної зарплати приносить їй мало не половину – тоже не мелочиться...

Ні, ну й устругнув же Вітько з цією зіркою!.. І де він з нею зніхався, питається? Аж гоїв три в його хаті спідницею й не пахло! Коли не знайди – тільки він і кіт. Ну інколи, вранці, можна було нарватися на тітку Вальку, Вітькову матір, – та раз у тиждень приходила варити своєму чадові відерну каструлю борщу. Вгледівши стару, Льонько зазвичай давав задній хід, бо та ніколи слів не вибирала і жбурляла в синового друзяку такі перли, яких той не щодня чув навіть у своєму «ремонті путей сообщенія». Стоячи в дверях заградительним отрядом, тітка Валька щоразу виказувала Льонькові за його матір, яку той – «Ти, ти, проклятуший, коли ж тебе вже Бог накаже?!» – буцімто загнав у домовину безпросвітною п'янкою, і стукаючи кулаком об кулак, кричала, що не дасть йому, харцизяці, споїти її єдиного сина, – бо хоч Вітькові й так у цій житні везе, як козі на перелазі, однак він не пропащий, не пропащий! Льонько хуленько закидав ноги на плечі, та через часок-другий вертався – знав, що територія вже чиста, тож вони з Вітьком можуть спокійно і випити, і закуситься, а заодно й перетерти останні сільські новини, раз своїх немає... Харашо було! А тепер...

Ні, ну де вона взялась на його голову?! Про Вітька її тут і духу не було б, це точно, бо Вітько по бабах не ходок. Вітько коли й зачіплявся за якусь – ну, ясно, по п'яні, на вечорок-ночку, – то тільки за молодшу од

себе й таку ж високу, щоб ноги од корінних зубів, і щоб на голові копиця була в три етажа. Коротше, йому нравляться такі, які зараз в моді. У нього й законні були сухоребрими воблами... Так що, точно, ця низькоросла пампушка з п'ятма волосинами на проділ сама зав'язалася йому на шії. Як колись на Вовані...

Ач, яка хазяйка! Холодець виставила, грінки підсунула і, підколовши, що «о восьмій ранку» ніколи горілки не п'є, але свою третину вип'є потім, усе припрошувала Льонька закушувати, щоб, мовляв, його не розвезло після безсонної ночі. Сердобольна яка! Наче він до Вітька їсти прийшов! Наче йому треба її холодець! Наче він узагалі хоче сидіти з нею за одним столом! Оце йому всю ночну зміну тільки й снилося, що він зразу ж після роботи бігтиме до Вітька, щоб на його звізду подивиться!

А Вітько сидить – чурбан чурбаном! Не встиг чарку випити – холодець тягає. І все мовчки. Наче ніколи холодцю не їв! Наче йому нічого сказати друзі, з яким він два місяці – два місяці, це ж треба! – не бачився...

Льонько скрипнув гнилими зубами од образи і люті. Аж справді: вперше за двадцять років він не заходив до друзяки так довго. Ото як нарався на Новий рік, рано вранці, на цю звізду у дверях, і вона прошипіла йому з кислою усмішечкою, що, мовляв, справжні мужики ні світ ні зоря, без попередження, своїх друзів з їхніх жінок не стягують, ото відтоді Льонько навіть на ту вулицю не потикався... І Вітькові на мобілу не дзвонив. Ждав, що той озветься до нього сам.

До весни ждав, трясця його матері!..

Бурячишина самогонка пекла нутро, сонце аж різало очі, стежка пливла під ногами. Вийшовши за ворота, Льонько присів на повалену трухлу вербу, що правила Бурячисі та її клієнтам за лавку. Треба трохи оддихнуть, бо додому ще гай-гай стільки... Таки ж ніч одмаслав, як папа Карло. Та звізда припрошувала закушувати, та хіба тут кусок у горло полізе? Шеф сьогодні сказав, що він, Леонід Остапчук, ремонтник із двадцятирічним стажем, попав під скорочення. «Так що, Льонько, з першого числа можеш на роботу не виходити... Сім'ї в тебе нема – переб'єшся. Ти там на кутку сам остався. Патрай пусті двори – на сто грам нашкребеш, а пончик тобі не треба – рукавом занюхаєш...»

М-да, з першого числа. А те перше число вже ближче, чим лікоть, дарма що не вкусиш...

Він про цю новину Вітькові й не обмовився – друзяка так був приклев'ївся до миски з холодцем, наче тепер главна життєнна істіна ховалася од нього на дні тієї миски, тож він хоче чимшвидше до неї дошкребтись. У правій руці затискав ложку, а ліву тримав на коліні звізди, яка той хо-

лодець наварила. Ідилія, блін! Старосветські помешики начала третього тисячелетія! Щоб таким розказувать?!

Та й нащо портить їм їхнє тихе щастячко, якому од году неділя? Це ж воно сьогодні їм – як сонце – світить, гріє і застує світ, а вже через тиждень чи два точно зайде за темну хмару. Бо й Вітька не сьогодні-завтра попруть із його тракторної бригади – Льонько чув, що там тоже пахне – аж смердить! – масовими звільненнями. Значить, і Вітько скоро останеться ні з чим. Отоді-то й узнає він, по чому пуд щастя із звіздою...

Так що хай собі втішається, нещасний, тим холодцем, поки він є...

А вона, похоже, без роботи давно. Бо якби робила, то сиділа б у тій своїй ківській квартирі з усім своїм созвездієм – і ніякий местний Вітько не виманив би її оттуда й калачем. Хоча які там калачі – його платні ледве на хліб хватає та, раз на місяць, на отой холодець...

Ех, звізда ти моя ненаглядная! Аж продержалась ти на небосклоні двадцять з гаком год – чого ж не вдержалась, га?! Чи така жизнь пошла, що даже ківські звьозди в багно скидає? Ну, я не уділяюсь. Яке там сіяніє, як їсти хочеться, еге ж? А тобі ж, дорогенька, ще до пенсії – гай-гай! Хай ось тільки кинешся щось шукать – де твої улибочки й дінуться! Тут тобі твій ківський диплом не допоможе стать даже уборщицею в сільраді!.. Бідний Вітько!..

Бо що таке сьогодні диплом?! Он у нього, Льонька, був московський диплом і даже «віди на жительство» в самій Москві. Ну і що? Згоріла та корочка у грубі – разом із підшивкою «Правди» і совєцьким паспортом. Бо коли Союз розпався, його мамку якраз розбив інсульт. Льонько недовго думав – спакував чемодани і визвав таксі на Ківській вокзал. «Ну, раз родіна-мать завьот і ти без неї нікак не можеш – шуруй в сваю Хахляндію і забудь обо мнє навсєгда! І о дочке забудь! Я астаюсь в Маскве! Я туда не вернусь под пісталетом!» – кричала по-кацапськи Ленка і гепала тарілками об підлогу так, що все общежитіє збіглося подивитись на розвал їхньої «імперії». Ще одна звізда осталася в московському небі...

Свій диплом інженера Льонько поніс на місцеву залізницю – й погодився взяти під своє освічене крило бригаду ремонтників, бо іншої роботи не було. Все б нічого, та після смерті матері Остапчука наче косою підрізали – пішов у такий запій, що незчувся, як опинився серед своїх же підлеглих...

А тепер, бач, даже кайло з рук виривають! Тоді сміялися з нього, казали: «Кирка, лом – і весь диплом». А зараз? Кирка, лом – хати на злом? Так ламать уже ж нема чого – все поламали! У пустих дворах ще п'ять год назад видовбано на металолом останній ржавий гвіздок!..

Льонько підводиться з колоди, в'яло утирається засмальцьованим рукавом спецівки і, нетвердо ступаючи розкислою стежкою, суне до

себе додому. Його вулиця найдовша в селі. Вона веде його, погойдуючи від узбіччя до узбіччя, аж до поля, аж до крайньої хати.

З останнього «живого» двору, де досновує вік століття Параска, за ним ув'язується рудий Мурко, жадібно кавчить, і Льонько досадує, що сьогодні в його кишенях нема для цього облізлого здохляки навіть цвілого сухарика. «Іди собі, іди. Попроси у баби!» – махає Льонько на kota й не озираючись плететься далі. Треба б увечері навідатись до старої, бо як задубіє у своїй нетопленій хаті, – казала: чую, що цю зиму не переживу, – то буде тоді Льонькові клопіт... Кому ж? У тої Параски жодної живої душі рідні не осталось, а йому як-не-як хрещена. Та й матері покойній обіщав не забувати... Коли ж це він востаннє її бачив? Льонько напружує пам'ять, аж спиняється посеред вулиці... Ні, хай увечері. Висплюся, картоплі в мундірах наварю – понесу на гостинець... А зараз – додому, додому...

Далі – пусті двори: один, другий, п'ятий. Їхніх останніх жителів Льонько виносив із хат на своїх руках. І цими ж руками копав їм могили на цвинтарі... Льонько окидає мутним оком напівзруйновані будівлі, осілі паркани, густі зарослі, занесені нині снігом. Ет, на цих руїнах уже нічим не поживишся, навіть улітку, бо й дерева в садках перевелися, здичавіли. Оно дятел стукає по стовбуру старезної розчахнутої груші – йому одному тут скатертина-самобранка: черви розвелось стільки, що довба-тиме своїм дзьобом до другого прищестя і ніколи не буде голодним...

Льонько доплентується до свого двору, зі скрипом прочиняє напівгнилу хвіртку – й улякає: перед ним, прямо на стежці, лежить його рудий Бровко – витягнувши передні лапи так, наче хоче ними дотягнутися до хазяїна й обняти. Стежка аж мокра од слідів, усе подвір'я обтоптане чобітьми. Двері в хату роззявлені, як рот з вивихнутою щелепою...

Льонько повільно обминає пса й сторожко ступає на поріг. З хати віє холодом і пустою, мов із підземелля. Побачивши, що з коридору зник старий холодильник «Донбас» і ржавий таганок, Льонько повільно розвертається й виходить на ганок. Довго стоїть, притуливши спину до облупленої стіни – наче підпираючи її вутлими сутулими плечима, щоб та, бува, не впала прямо на нього.

Стоїть і дивиться на труп верного Бровка – єдиної живої істоти, яка десяти років була поруч із ним. Білі пошохлі губи Льонька беззвучно ворухаться, з-під зіплених повік ростуть слюзи, а плескати пальці то стискаються в кулаки, то безсило розтуляються, наче він ловить щось руками – і відразу ж відпускає, ловить і відпускає...

Б БАРАК І ОБАМА

– Мамцяєш тут коло мене, мамцяєш, по імені не назвеш! Як борщ варить чи поратся – то як попереду танцювать, а як гвоздка забить – то хоч об'яву на стовпі вішай!

Василь помітно гаркавить, а в неї ім'я пишеться через «р». Тож дід і викрутився як міг – називає її мамцею, щоб його не мучила ота деренчлива літера, що застрягла в Оришці, мов ржавий цвях у штахетині.

– Я тобі ніколи не вгодю, – махає рукою Василь. Він, схоже, не вельми ображається, але хутко зникає з її очей – іде шукати десь на покинутих дворищах та в посадках кропиви для свиней і курчат або ж до магазинчика на сусідній вулиці – за мінералкою для «мамці», бо в тої часто буває печія. Оришка підозрює, що заодно її «Васько» завжди бере й горілочки – для себе, і смокче дорогою, бо ж із походеньок повертається розпашілий, як півонія, і веселий. Але неодмінно з лантухом зелені, що неминуче знижує градус Оришчиного гніву.

– Таки правду казала моя мати: не було чоловіка, і це – не чоловік! – гукає вона вслід, але хвіртка вже цокнула клямкою...

Покійна баба Віра доччиного приймака ніколи не бачила – померла ще за часів свого «генерального», бо єдиного, зятя Михайла. Його стара боялася, як вогню. Той вибухав порохом навіть од вітру, і тоді весь його «женський батальйон» – теща, жінка, четверо дочок і навіть його власна мати – розбігався хто куди, щоб не втрапити під гарячу руку. Бо та в нього була дуже важкою. Він не «мамцяв» ні з ким, а що був недорікуватим, то «для зв'язки слів» часто крив усіх «по матушці» – хоч вуха затикай. Оришку чоловік теж не жалувал по імені, але вона була щаслива вже й тоді, коли він не називав її «бляддю».

Зате Михайло був «на ти» з усіма на світі цвяхами, шурупами і болтами з гайками. Столяр од Бога! Та хіба тільки столяр? Не було такої будівельної справи, яка б йому не вдавалася. Хата, літня кухня, гараж, сарай – усе у дворі зробили його руки. Й усеньку стройку першим підсобником йому була Оришка, котра мала кидати печене-варене-негодо-

ване-неполоте – і бігти мов на пожар у майстерню, щойно він її гукне. А прибігши, з порога вгадати, чого він од неї в цей момент хоче! І бути готовою щомиті мастити п'яти – якщо не догодить, бо тоді «мастер» хав-пав перше, що було напихваті, і кидався на вічно винувату свою «блядь».

Та коли справа ладилася – Михайло співав! У повен голос, вдоволено, не помічаючи нікого і бачачи перед собою тільки свою роботу. «Прилетіла ластівка, з голубою ласкою, до моєї хати, до свого гнізда...» – виводив він свою улюблену, яку в молодості заспівував на концертах у сільському клубі. І тоді Оришці здавалося, що співають усі цвяшки під його молотком, і рубанок підсвистує в такт, злизуючи з дошки пахучі стружки-кучерики. І очі Михайлові аж сяють блакиттю – майже як у молодості, коли він зваблював її, ще шістнадцятилітню, «козирними» дембельськими погонами. І його лише трохи поріділі кучері, присипані деревним пилом, теж наче молодяться...

У Василя, якому вже давно за шістдесят, цвяхи ніколи не співають, а радше плачуть. І він співати не вміє, хіба коли замутиче під носа якусь «армійську стройову». І на його червоній лисині немає жодної волосини, об яку міг би зачепитися погляд. Правда, Оришка пам'ятає Василя ще «жгучим брUNETом», – та що згадувати! Замолоду й вона була чорнявою красунею, легкою й стрункою, – а нині волосся мов пересипане попелом, і на ногах – від усіх тих стройок, пологів і безконечної домашньої роботи – аж фіолетові клубки вен, що печуть не перестаючи. Ну а щодо талії... то, як казала модистка Марфа, «талія буде там, де я нарисую».

Вона прийняла його через два роки після Михайлової смерті, улягаючи вмовлянням дочок. «Та Ви ж, мамо, здурієте самі в хаті! Весь вік у великій сім'ї, а тепер – як палець. На отаку здоровенну хату, на отаке дворище – одна... Та ж Ви нікому нічого не повинні. І дядько Василь не повинен, бо ж удовець, і його діти стоять на ногах... І смирний він, знаєте ж самі, тож ганять Вас круг хати не буде. Сходьтеся й живіть. Для себе живіть. Ну попробуйте...» Оришка і слухать не хотіла. Казала, що не хоче, «щоб у хаті й мужеськими штанами смерділо, бо всі вони – козли». Перекопувала, що їй самій краще, бо вона «цього добра наїлася по саму зав'язку». Майже кричала, що врешті отримала свободу – бо ж нема уже ні лежачих свекрухи і матері, ні деспота-чоловіка, – тож тепер житиме, як сама хоче!..

Та одного серпневого вечора вона таки здалася. Саме гостювали в неї всі дочки й онуки, що траплялося дуже рідко. «Женський батальйон», розбавлений лише двома зятями, дружно вечеряв у дворі, під густою тінню винограду, й Оришка почувалася мало не королевою. Аж раптом цокнула

клямка хвіртки, кілька разів незлобиво гавкнув Барсик – даючи сигнал, що прийшов хтось «свій», і з-за рогу хати вигулькнув Василь – у білій, аж сліпучій сорочці, з букетом жоржин і... шампанським. Червоний від хвилювання, він підійшов до столу, тремтячим пальцем поправив окуляри на перенісці, провів долонею по лисині, а потім відчайдушно поставив пляшку посеред тарілок і вручив квіти ошелешеній Оришці. Та теж залилася червоним.

Зібравшись із духом, гість випалив у гурт одним залпом:

– Олю, Таню, Катю, Полю! Діти, я люблю Вашу мамку і прошу її руки. Я довго думав, півгоду думав, ходив сюди – і ось таки рішився. Оддайте мені Вашу мамку.

Довкола довгого столу зависла тиша. Першою отямилася найстарша, Катерина, яка сиділа крайньою. Посунулася на лаві й ніяково всміхнулася до розпашілого «жениха»:

– Сідайте, дядьку Василю...

– Яке там «сідайте»! – задержкувато вигукнув зять Вітько. – Ану наливайте, дядьку, те, що принесли!..

Оришка не встигла й отямитись, як опинилася у статусі нареченої. Поки Василь розливав шампанське, метикуваті діти звільнили біля матері місце – і він сів поруч. Вона зрозуміла, що відступати нікуди – «ворог уже в стінах фортеці».

Василь виявився аж ніяк не ворогом, а першим помічником Оришці в усіх її «бабських» справах – у цій парафії він знав і вмів усе. До того ж, на відміну від Михайла, вважав так звану жіночу працю теж Роботою. А ще він терпіти не міг матюччя, натомість любив пожартувати й «побалакати про життя». Бо мав феноменальну пам'ять і був радий демонструвати її всім і кожному. У ній він тримав сімдесят сім міхів усіляких історій із життя односельців, а якщо треба, міг знайти ще сімдесят сім, гідних стати класикою в жанрі анекдоту. Попутно Василь повідомляв дати народження своїх героїв, а також їхніх батьків і дітей, сватів і сусідів, знав, коли хто хрестився, женився, розлучився, втрапив у якусь халепу, оперувався, виїхав, сів у тюрму, повернувся, помер. Усе це він з охотою виливав у вільні вуха всім, хто мав бажання слухати.

Найвільнішими і, звісно, найближчими вухами були Оришчині, і вона їх з готовністю підставляла під Василеві щедроти. Майже ровесники, вони вирости й прожили весь вік в одному селі, тож усі його розповіді освіжали і її пам'ять. Вона жваво підтримувала розмову, додаючи свої «п'ять копійок» чи вражено розкриваючи рота на те, що чула вперше: «Оце так! А я й не знала! А воно ж під носом було... Тю-ю! І ото ти все помниш?» Василь задоволено відкривав додаткові крани своєї бездонної

бочки інформації – і вони говорили-говорили-говорили, то зітхаючи й охкаючи над чиеюсь бідую, то до сліз регочучи над якоюсь кумедією...

Всю зиму, довгими вечорами, а часто й ночами, коли не спалося, старі були на продаж горіхи. Власні, своїх дітей, сусідські, але здебільшого нічий – тобто з покинутих дворич, посадок чи з узбіч доріг. Василь був нишпоркою першокласною – і «пташив» усе, що погано лежало, висіло чи валялося. Оришка переконала його, що з цього клопоту вродить непогана копійка. Приставши на пропозицію Василя за виручені гроші купити навесні курчат, качат і підсвинків – він любив м'ясо, – вона всадила і його поруч із собою за добування ядер. Такої марудної справи дідові досі робити не доводилося, тож він здебільшого підсліпувато розгачував молотком горіхи разом із тими ядрами й важко сопів, коли Оришка бурчала, що він псує їхній «товарний вид», а отже – знижує потенційну виручку. Василь старався, але довго висидіти на місці не міг. Довго висидіти він міг лише балакаючи...

«Птиці-говоруни» – так не без зла прозвав Оришку з Василем дванадцятирічний онук Сашко, що любив забігати до баби й нишпорити по шафах та кладовках у пошуках «чогось добренького». На діда він дивився вовченням і навіть не раз заявляв йому прямо в очі, що той тут ніхто і йому нема чого робить у хаті його баби. Василь ображався мало не до сліз, але мовчав, і Оришка врешті вирішила «обламати» хлопця:

– Це моє діло, чуєш? У тебе є своя хата, а це – моя. І хазяйка тут – я. І це мій дід. І він живе тут і житиме. Поняв?

Сашко почервонів, як рак, хряпнув дверима й побіг додому, в сусідній двір.

– Ти диви, яке в'їдливе! Набрався юшки в Михайла, забув, як той одкривав на нього ротяку мов вершу... Ревнитель сопливий! – кинула Оришка вслід єдиному внукові жменю голок – і сама здивувалася, де вони в неї взялися.

На такий радикальний вишкіл єдиного внука вона зважилася не зразу. Уперше опинившись у ситуації, коли на неї не кричать, а носяться, мов з писаною торбою, вона розгубилася. Ще більше Оришку спантеличувало те, що від неї ждуть «указаній», а її саму припрошують піти лягти оддихнуть, «бо ти ж, мамцю, втомилася». А що «указанія» все життя Оришка вміла і сміла давати тільки дочкам, що вже давно повиростали, розлетілись і здалеку тішилися з того, що в родинному гнізді врешті перестало горіти, то вона часто жалілася дочці Тетяні – єдиній, яка лишилась у селі й жила поруч:

– Усе ж перероблять після нього треба! Бо очі зранку залле, а тоді в курчат калюжа рядом з блюдцем, у риби зябра не вичинені, а борщ – як помий... Або оце йде по двору. Лежить лопата мало не під ногами, то він її минає,

наче не бачить. І це ж не те що лінивий, а – треба сказати, тикнуть пальцем...

– Ну то й тикніть! – Тетяна дивилася на материну проблему розважливо. – Вам усе життя тикали – і Ви тикніть. Він же в чужому дворі, мамо, поймайте! Він же сам був казав, що в сім'ї должна командувати жінка. Раз він так звик, бо в нього було так, – то хай так і буде. Хіба ж Вам куди?

– Ну не знаю, – Оришка по-дитячому стенала плечима й ніяковіла. – Не звикла я верховодити мужиками. Хазяїн должен сам бачити, що треба зробити у хаті й дворі по його часті.

– Так то ж хазяїн! А дядько Василь – не хазяїн.

– Та не хазяїн! – досадувала Оришка.

– Зате він Вам щовечора відро ставить у веранді – щоб не ходили поночі в нужник і не простужувалися. І щоранку сам те відро й виносить. Самі ж хвалилися! І матюка я од нього не чула ні разу.

– Чого нема – того нема, – погоджувалася Оришка. – За два години разу не чула. Та й за відро – правда... Що є, то є... Тіки ж у шо превратилася майстерня! За батька там усе ж було в порядку, на своїх місцях, усе робило, як часики...

– М-да, за батька Ви металися по двору, як сраний віник, і не могли собі кутка спокійного знайти. Коротка у Вас пам'ять, мамо!

– Усі такі грамотні поробилися! Тіки недрюковані! Усі матір учать... Та все я помню, дітки, хіба таке забудеш?.. Но батько ваш був хазяїном – куди цьому! Якщо він і командував, то по ділу! – Оришка відступала перед доччиними «вбивчими» аргументами, та все ж хотіла, щоб її було зверху.

– Ну а тепер командуйте Ви! Учність! – сміялася Тетяна.

Мати образливо підсмикувала губи, бубніла під носа, що їй «немає підтримки навіть од дочок», потім махала рукою і перевальцем ішла додому через город.

«Построївши» внука, Оришка незчулася, як стала відверто вказувати й дідові та шпетити за всі його гріхи. Найменшим були масні плями, що їх старий саджав на сорочки під час обіду, а найбільшими – звісно ж, його немайстровитість і любов до чарки.

– Глянь на цей книжний шкаф! Це Михайло зробив! Бачиш?! Й усі вікна й двері в цій хаті – його робота! І поли, і стіни, і криша... І Тані хату построїв двохетажну... І не пив, между прочим!

Василь зітхав, смиренно чухав лисину, мирнолюбно бубнів: «Та я ж нічого проти не маю, так то й так», – потім махав рукою й швидко ретирувався з Оришчиних очей.

...То була знаменита шафа! Хоча Михайло й казав усім, що це його подарунок Оришці на «сороковник» – для її та доччиних книжок, та на-

справді то був пам'ятник Михайловим золотим рукам. Через цей шедевр Оришка опинилася під заздрісним прицілом усіх, хто його бачив. Шафа мала два відділення: верхнє, на три полиці в два ряди, зачинялося за-склєнєми різьблєними двєрцятами, а нижнє ховали від стороннього ока фанєрні двєрцята. Вона була обпалєна й покрита кількома шарами лаку – так, що рисунок сосни проступав чітко, начє вивєдєний тонким чорним пензлєм. Михайло показував свій витвір кожному, хто заходив у хату, і вдоволено слухав, як гість вражєно прищмокує язиком або присвистує.

Орищин приймає теж свого часу віддає належнє тій шафі, але лаврами майстрового не переймаєся.

– Чого не вмію, того не вмію. І вже не вмітиму. І вчитись уже не буду. Це не моє. А п'ю я не більшє двох стопок у дєнь, під забором не валяюся, і пенсію тобі всю оддаю, – сказав він якось Орищці, а наступного разу, коли вона знову заїкнулася, що в нього руки не з того місця ростуть, просто вийшов із хати.

– А за що ж ти п'єш? – гукнула Оришка, вибігаючи слідом за ним, але побачила Васькову спину вже біля хвіртки – і зрозуміла, що він знову втік із поля бою, не бажаючи вступати в активні дії на її території...

Оришка продовжувала кипіти, як чайник без води, що ось-ось вибухне. Угледівши підсвинків, що паслися в спориші та раз у раз пхали свої допитливі писки то в рядок квітучої красолі, що тягнувся вздовж стежки, то в уже підгорнуту картоплю – з другого боку, вона вирішила зірвати злість на цих «шкодниках, що спокійно жити не дають»:

– Ти диви, як розпустилися! Розбалував вас дід! Вже вам паші мало – в город лізете! Барак, ти куди?! І ця дурепа Обама – як прив'язана – слідом! Сладка парочка! Ану марш у сажок!

Чорний, як вугіль, Барак – підсвинок корейської породи, з тоненькими короткими ніжками й обвислим животом, що погойдувався в такт кожному рухові тварини, – отримав кумедну кличку саме за окрас. Із двох поросятток, яких Орищці привіз із райцентру зять, він був крупнішим і відразу ж «пішов на контакт» – почав миролюбно тертися об Васи́леву холошу. Дід був вражений і втішений тим, що порося вибрало його.

– Ти диви, мамцю, воно таке чорне, як моя голова замолоду!

– Згадав молодість! Он американський президент – і молодий, і чорний, а ти вже безцвітний і лисий, як коліно, – весело ушпетила діда Оришка, чухаючи за вухом трохи меншу попелясту свинку. Але та не велась на ласку, вперто повертаючи голову в бік свого чорнявого дружка.

– О, мамцю, я придумав! Давай назовемо цього іностранця Бараком – як того негра! – дід аж зареготав із власної дотепності.

Оришка теж розсміялася. Потім, поправивши сиве пасмо, що вибилося з-під хустки, сказала:

– Ну якщо він – Барак, то вона хай буде Обамою. Бач, як до нього клеїться! Як рідна!

На їхній регіт із сусіднього двору прибігла Тетяна. Гідно оцінивши дотепність свинячих кличок, вона запросила матір із дідом до себе на вареники – на честь поповнення в обох господарствах. Звісно, того вечора піднімали чарку і за здоров'я американського президента – «хай йому там легенько гикнеться».

Поросята виявилися вельми невибагливими в годівлі, майже ручними й на диво дружними між собою. Оришка й Василь частенько вмошувалися на лавці біля хати, щоб помилуватися тим, як Барак з Обамою пасуться в траві. І одне до одного туляться, і стежки тримаються, і на клички реагують, і привітно крутять хвостиками, і об ноги труться... Кумедія та й годі! До того ж, із ними клопоту значно менше, а м'ясо й сало, їй-Богу, не хуже, чим у наших, яким комбікорму й буряка не напасешся.

Бараку й Обамі було вже місяців з п'ять, коли Оришка помітила, що вони, хоч хліба не просять, та не дуже й ростуть. Це відкриття дуже її засмутило. Переконавшись, що в доччиному сажку парочка таких самих вислопузих, куплена разом з їхніми в один день, уже волочить розповнілі животи по підстильці й вочевидь поважчала чи не вдвічі, Оришка стала пильніше придивлятися до «сладкої парочки». «Ма'ть, підсунули Вітькові якусь не ту породу. Смесь якась, чи шо? Ну не ростуть вони так, як треба! Он у Тані вже такі, шо скоро й різать, а наші шось сидять на місці», – ділилася вона сумнівами з Василем. Той чухав потилицю й намагався її заспокоїти: «Ну, мамцю, які будуть, такі й будуть. Шо виростимо – все наше. Ось тіки як їх різать? Вони ж прямо тобі в очі дивляться і тіки “люблю” не кажуть»...

Останнім часом Барак і Обама паслися майже без нагляду, бо навіть із Барсиком знайшли спільну мову: той на них не гавкав і покірно терпів, коли поросята чухалися об будку й обнюхували його миски. Їхні клички й кумедність стали звичними, а ось шкоди, як здавалося Оришці, вони робили дедалі більше...

Почувши окрик господині, Барак облишив красолу й неспішно, але досить жваво задріботів стежкою в глиб двору, до сажка. Його попеляста подружка теж покинула нишпорити в спориші й нехотя, але покірно, прилаштувалася до хвоста свого приятеля. Дорогу вони добре знали, але цього разу розлючена Оришка вирішила їх підігнати ще й хворостиною. Обама, яка прийняла на себе той удар, жалісливо кувікнула й штовхнула писком Барака. Той побіг швидше.

Зачинивши сажок, Оришка пішла до хати. Лежати їй не хотілося, не лежалося, щось наче муляло. Усівшись на килим біля книжкової шафи, вона розчинила нижнє відділення і потягнула з купи фотоальбомів найтовстіший, що лежав у самому низу. Гірка посунулася їй прямо в пелену – і в глибині шафи щось наче заблищало. Оришка вигребла з полиці всі альбоми й книжки. За ними, впритул до задньої стінки шафи, стояв акуратний, горлечко до горлечка, ряд пляшок: порожні – з етикетками «Біленька», та кілька повних – схоже, із самогонкою.

– Господи, да шо ж це за жизнь така?! – заголосила Оришка, розвозячи сльози по обличчю й утираючись фартухом. – Впустила на свою голову! Кіт шкодливий! Блядь стара! Васько невмиваний! Вижену к чортовій матері! Хай ось тіки вернеться! Сьодні ж вижену! Вижену, їй-Богу!..

– І будете п'ять самі? В одиночку, як колись?

Оришка так і влякла з відкритим ротом. На порозі стояла Тетяна і вже, мабуть, кілька хвилин уважно стежила за матір'ю. Стара мовчала недовго. Оговтавшись, перейшла в наступ «по всіх фронтах»:

– Хіба не бачиш – ціла батарея пляшок! І де? У батьковому шкафу! Як насмішка! Той робив своїми руками, а цей туди горілку пхає. І порожні – туди ж! Свинота! Вижену! Не можу вже терпіть цього алкаша і брехуна! Казав, шо кине, та, ма'ть, не дождуся. А ви його всі захищаєте!

Тетяна трохи помовчала, потім підійшла до матері й опустила на підлогу поруч.

– Мамо, Ви тільки не сердьтеся. Послухайте... Оці порожні, – показала рукою на пляшки з-під «Біленької», – мабуть, таки дідові... А ось ці, повні, – це... я ховала самогонку од Вас, мамо... Годів два тому, після батькової смерті, ну, коли Ви... Ми ж знаємо, мамо, ми ж бачили... І нам було тоді, повірте, не мед!.. Не можна Вам одній... повірте...

– Мамцю, наші Барак і Обама заболіли! Я їм бур'янцю кинув, а вони... вони даже не підвелись. І лежать по різних кутках! Шо робить?! Так жалько, так жалько...

Мати й дочка від несподіванки аж кинулися. Тетяна оговталася перша – схопилася на рівні й рушила до дверей, прикриваючи собою заплакану Оришку, яка почала спішно запихати фотоальбоми назад у шафу.

– Дядь Вась, зараз ми їх полічим – будуть як огурчики! – заспокоїливо замуркотіла Тетяна, беручи діда під руку й повертаючи до виходу з хати, і гукнула вже з веранди: – Мамо! Не отставайте!

– Та зарізаць їх треба – та й усьо. Один клопот і забава, а м'яса все'дно нема й уже не буде. Нема чого й панькатися, – буркнула Оришка до себе. Вона поволі підвелася з підлоги й рушила слідом, затискаючи в руках пляшку самогонки – як гранату часів Другої світової.

МІЙ СПРАВЕДЛИВИЙ СИН

Я його люблю, а мої сусіди – ні. Ніхто в селі його не любить. Даже родичі не люблять! Я – мати, і мені це дуже пече. Тіки шо ж я зроблю? Чи вийти на вулицю й розказувать кождому стрічному, який він у мене хороший? Дійти до центру села, стать як на трибуні – і бить себе в груди?! Дак уже не дойду, й патериці не допоможуть. Та й шó це дасть? І шó нового я їм скажу? Вони ж його ненавидять якраз за те, шо він – такий, як є: настоящий хазяїн і невсипущий трудяка, порядошний сім'янин і требовательний батько – спуску даже дітям своїм не дає! А ще ж і мені помагає – кождісінський день приїжджає й дивиться, шó нужно зробить у хаті й по хазяйству, шоб не запустить бува чого. За це ж треба тіки любити і уважать чоловіка! А вони всі мого Гриня терпіть не можуть і обходять десятою дорогою його двір. Та й його самого обминають, наче він ужалить може, чи шо. Ото як угледять – одвертаються, мов не бачать, і сразу ж на другий бік вулиці переходять.

Думаю, все те робить із людьми зависть. Бо не бачу, скіки не дивлюсь, за моїм сином ну ніякої вини! Ні-ні, я не сліпа! Да, я мати, та мені ж не повилазило, людоньки!

Ну, був він у детстві вредним і шкодливим, дак хто не був? Половина його класу по чужих садах патрала черешні й клубнику. Мало який хлопець не ходив з розквашеним носом, бо вони ж у такому візрі – як півні, все рішають кулаками, хто з них правіший і сильніший. І відмінники серед них були, в яких мій Гриньо інколи списував контрольні. Шо правда то правда, він у мене звьозд з неба не зривав і чесно соглашався з тим, шо за них тупіший і не висітиме на школьній дошці почьота, даже якщо лусне над книжками й зошитами. Тіки де ж вони зараз, ті умники? Спиваються тут або по городáх, куди потікали після школи й носа сюди не кажуть – або стидно за свої «жизненні успіхи», або й досі гидують нашими кізяками...

Ну, був він ще змалечку трохи наче собі на умі. Дак у кого ж у детстві й молодості не було тайн, яких і кліщами не витягнеш? Хто не мечтав вийти у велике начальство і гребти гроші лопатою? Тіки де ж вони, ті мечтателі? Начальників із них вийшло – на пальцях пощитать, а потóm

ще й поділить, а тими, що просять хоч якусь роботу й соглашаються з-під тих начальників даже говно виносить, – греблю гатити можна. Правда, є й такі, яких ні до якої роботи й облавою не загониш, – ну да про таких і кури шепотіли...

Ну а мій Гриньо таки став начальником! Збулась його мечта. Він так мені якось і сказав: «Я, мамо, добився в житті всього, чого хотів».

То хіба за це треба проклинать? Хіба ж він стояв у броді другим? Хіба він дорогу перейшов тому самому Сашкові-медалісту – своєму однокласнику, який і після інститута ще вчився, бо все хотів дуже вченим стать, а потім опинився на базарі – торгував женськими колготками? Хто йому винуватий? Аж не викидав його на вулицю мій Гриньо! І в петлю його не пхав! Оно на похорон стіл наклав на сто чоловік – вони таких наїдків зроду не бачили, вони б поминали свого горопашного Сашуню картоплею в мундірах із солоними огірками, які зносили б з усіх дворів... Наоборот: мій син одблагодарив нещасному – за те, що той колись йому, по старій дружбі, дипломну написав. А те, що Гриньо не дав удові грошей ще й на пам'ятник... значить, більше в нього не було! Якшо всім злидням без кінця помагать – сам з торбою підеш. А Марина вовком дивиться на мого Гриня – з'їдене швидко забувається! І чого ото так дивиться? Чим мій Гриньо провинив перед нею? Тим, що в нього все вийшло як він хотів, а в Сашка не вийшло?..

Ні, це таки чорна зависть – і все!

Кроме нього, в селі ще два такі ж хазяїни. Приежжі, чужі. Їх бояться – й уважають. А мого сина – проклинають. А чим же вони отлічаються? І мій, і оті зальотні починали, як зараз кажуть, з нуля. І мій, і оті приблудні не ждали з моря погоди, а собственними руками, денно й нічно, як прокляті, крутили млина у свій бік – щоб мололося не в чужі мішки, а в їхні. От попутний вітер і подув їм у спину! Бо не виглядали доброго дядю, який би на блюдці подав їм шось готовеньке, а самі шукали й брали – все, що погано лежало й просилося в хазяйські руки.

Хіба ні? Як колгосп розпадався, всі розбіглись, як руді миші – у підпілля та глибокі нори. Сиділи там годами, визираючи в щілини та охкаючи, що воно буде? де ж тепер красти? поля покинуті заростають, нікому не нужні! ферма валиться на очах!.. І самі ж ті коровники по кирпичині розтягували ночами – і прихалабки всякі в себе дома строїли. А з шиферу наробили огорож. А дерево пустили на дрова. Хіба ні? А тепер що? Тепер уже й той «прихватизований» шифер збувають на точках – за пляшку молока з-під скаженої кози...

А мій Гриньо – не п'є. І не пив ніколи!

Гриньо всігда знав, чого хоче в житті, і знав, як цього добитися. Не блудив по світу, шукаючи самобранок і щук, які б його желанія ісполняли. І не лежав на печі, як той Ємеля. Бо ніколи не вірив у казочки. Після школи сів на «муху» і поїхав у Хорол – учитись в бурсі на механізатора. А після армії подався прямо до Києва, в аграрну академію. Там таких, як він, тоді хапали з руками й ногами – бо всі шарахалися од села, як од якоїсь прокази, і желающих учитись робить на землі було негусто. Так шо ніякого екзамену, собственно, там не оказалось, – і мій Гриньо на своїх «тройках», за які в нашій школі мав одні тіки нахлобучки, спокійненько вивчився на дипломованого агронома. І, между прочим, грошей у мене, як другі студенти у своїх «предків», не просив – бо де в мене коли були ті гроші, як я його ростила без батька? Мій Гриньо мене жалів – розгружав ночами вагони і з того жив. Хватало йому і на їжу, і на одержу, і на кіно. Ще й мені якусь десятку-другу щомісяця висилав. І за київлянок не хватався, як за соломинку, – бо йому та столиця була так треба, як сраці зуби. Вернувся в село й пішов у наш колгосп, де його ще зо школи знали як облупленого, бо ж змалечку постоянно крутився коло мене, коли я корів порала...

А через два годи, якраз перед горбачовською перестройкою, мій Гриньо вже ходив у главних агрономах!

Воно тоді було ще не престижно. Та й не вельми грошовито. На зустрічі однокласників, через десять год після школи, деякі умники з мого сина посміювалися: у селі, мол, остався тіки той, у кого зовсім смальцю в голові немає. Мол, не важно, ким він у селі став, но якщо застряв у селі, значить – дурень несусвітній, способний тіки коровам хвости крутить, довбаться в гнояці та красти – поки попадеться...

А він наче знав, шо буде й на його вулиці празник. Терпів їхні на-смішки, як колись школьником – коли тіки лінивий не тикав у нього пальцем і не питав, чи він весь вік збирається сидіть на задній лаві.

Мій Гриньо там своє уже одсидів – тепер сидіть ви, раз такі грамотні! І нема чого тепер на нього обіжаться, шо він не хоче подарить школі оті комп'ютери, на які пошла така пошесть, шо хоч галá кричи! Аж дає на школьну столову муку, сахар та крупы – здобрійте одним, ліниві злидні! І не треба тепер казать йому вслід із єхидою, шо «хто був ніким, той став усім». Бо таки став! Бо не ловив гав, коли руководству колгоспа розрішили за копійки забрать собі оту техніку, шо гнила під дощем, й усі оті колгоспні розвалюхи, розтягнуті аж до фундамента. Він те все не крав – він усе зробив як положено, по закону! І не брезгував земелькою, а до свого паю тулив паї тих ледарів, які не хотіли засукувать рукава й пахать на тій земельці собственними руцями, щоб стать настоящими хазяїна-

ми. Бо ж для цього треба було рвать пупа й мазать оті руці, а вони свої пупи й хольбоні пальчики жаліли...

А мій Гриньо рвав! От і має триста гектарів! І ще буде мати! Дякуйте, що він дає вам за ті паї щоосені зерно та сахар. Получаєте готовеньке, за холодною водою не беручись, а даже сказати «спасіба» не вмієте. Ба – хочете ще більшого! Хочете, щоб на День Перемоги він уділяв жирні пайки ветеранам, варив для них у містному парку польову кашу ще й наливав «фронтові сто грам»... Хочете, щоб на Новий рік у ту ж таки школу та садік він привозив красиві пакети із канфетами, печенням і заморськими фруктами – бо свої, через вашу ж ліню, гусінь і черва зжирає даже коли вони вродять... Хочете, щоб на Великдень пасками угощав усіх сільських бомжів і нероб... Хочете, щоб давав гроші на ремонт церкви, сільсовета, клубу, доріг...

О, вашим желанням нема кінця! Вони ростуть, як на дрожжах! Телевізора надивитесь, лежачи на дивані, а потім жалуетесь, що де-то харашо, а у нас плохо! І шукаєте винуватих, щоб потребувати з них для себе манни небесної! До Києва далеко, достати за горло президента й депутатів отих мордатих – руки короткі, то й роззираєтесь, хто ближче...

А я ж точно знаю: якби мій Гриньо даже роздав вам усе те, що надбав своїм трудом за останні двадцять років, якби одкрив двері усіх своїх трьох магазинів і оддав весь товар першим зустрічним, да хоч і своїм кровним (!) – як милостиню, якби даже продав усі свої машини, а гроші розділив поровну между односельцями, – і тоді б ви його не любили! Ну, може, були б довольні, що тепер і він голодранець – бо ж ви так любите рівність. А з нього самого – за його ласку – потішалися б! Реготали б! І дурнем називали б! Бо тоді він точно уже був би дурнем!

Та він не дурень. Того ви його й проклинаєте...

А на роботу, бач, проситесь! Бо ж їсточки хочеться! Бо ж дітки в рота зазирають, а з того рота несе перегаром за кілометр – і кортить похмелиться. Приходите до мого сина із дулею в кармані – і мало не кланяєтесь, та при цьому носом крутите і дивитесь убік або собі під ноги.

Він те бачить, та роботу – дає! Не всім, правда. Дивиться, кому можна довіряти. А коли бачить, що справиться сам, то й не наймає. І правильно: нашо гроші викидати на вітер? Копійка, яку вмієш зберегти, уродить гривнею. А ви кажете: треба багато, а платити мало. Бо вам хочеться, як раніше: щоб роботи – на ногу, а грошей – у повні жмені. «Мало!» Нче для вас буває багато. Нче нашим людям можна вгодить хоч чимось...

Оце недавно прислав він до мене своїх наймитів город копати. Тих працівників я знаю як свої п'ять пальців – колишні фуражири Семен Потіпака і Петко Максютенко. П'яниці ще ті! Дарма що мені в сини

годяться, а матюччям обкладали з ніг до голови, коли я жалілась завфермівші Марії Іванівні, Царство їй небесне, на їхній «ударний труд» без закуски. Авжеж, жалілася, бо ж приходилось усю їхню роботу робить самій – наче мені мало було клопоту біля діток!..

От Гриньо й пригнав їх до мене – як на покаяніє. Мені ж сказав, що пожалів їхніх голодних дітей. То вони ще од воріт почали «викати» до мене крізь зуби, криво либилися – й заганяли лопати в землю так глибоко, наче хотіли мені могилу вирить! Бо боялись, що я не одобрю перед сином їхніх старань, а він тоді, дивись, і не заплатить...

І не заплатив! Вручив по два кілограми сахару та муки, а коли вони заїкнулися про горілку, так і сказав: «Пить вредно. Ви своє випили ще на фермі. А це – для ваших дітей». Авжеж, вони були недовольні! А ось жінки їхні мали б моему синові благодарить за такий справедливий підхід. Якщо вони нормальні жінки, конешно, а не такі, що п'ють разом із ними, – а таких же в селі чимале-енько...

Так що все зависить од того, з якого боку на все дивиться. Люди ж бувають усякі – і руді, і чорносракі. Люди не всігдa знають, шоб для них добро, а що – зло. Вони й на сонце плюють, бо їм то холодно, то парко. Однак щоранку дивляться, як воно сходить, – бо ж куди вони без нього, без сонця?

Мені мій Гриньо теж не вгодив, що правда, то правда. Невісткою. Узав молодицю з дитиною, наче дівок у селі не бачив. Он наша сусідка Таня – була така гарна, весела й трудяща, що в її руках і старий ціпок укривався черешневим цвітом. Кажуть, вона йому дала од воріт поворот, бо ж набагато молодша і хотіла вчитися в Києві – шоб там і остаться. А Гриньові, ясне діло, треба було жениться на такій, яка б погодилася жити із ним у нашому селі. Я, правда, не дуже допитувалась, чого ж йому не вдалося вговорить Таню, бо не моє це діло: тобі, кажу, жити – ти й вибирай, мішати не буду... Но коли Гриньо привів оцю – чорну, як ніч, і круглу, як піч... Сказав: «Мамо, мені її ім'я дуже нравиться – Варвара!» А про мене – Варка. Очі такі темні та гострі – аж прохромлюють наскрізь. Гляне – і чуєш: наче на вилах душу твою піднімає...

Шо́ я могла зробити? Я ж ту Варку знаю давно – її баба була відьмою, яка мало не щогоду у Великодню ніч хапалася за церковний замок. Було ясно, що приклеїла Варка мого Гриня не своїми округлостями й великими очима, а чортовим зіллям!

Та я не стала одговорювать Гриня. Хоче жити із такою – хай живе. Тіки в їхній двір я ні разу й ногою не ступила – шоб не дивиться в ті очі.

І вона до мене не ходить. Онук Серьога прибігає частенько, а її стар-

ша дочка, нагуляна ще до заміжжя, коли де побачить мене, то дивиться, як і мати, чортом. Ну то чуже сім'я – хоч і в моїй риллі, та родить не про мою честь. Главне – Варка тоже хазяйновита й тягне все додому волоком.

Коли вони в'їхали в нову хату, куплену для Гриня як головного агронома ще колгоспом – щоб, бува, не втік із села, як другі дипломовані спеціалісти, то Варка їдма його їла, щоб достроїв другий етаж, а на першому одну комнату зробив гаражем. І щоб у хаті був і туалет, і ванна, і вода холодна й гаряча. Бо десь вона таке бачила чи про таке чула. Гриньо недовго упирався – і затіяв таке леле, що ледве звів кінці з кінцями. А потом приїхав якийсь великий начальник із самого Києва – і так хвалив їхній дворець, що аж слина бризкала. Казав, що дуже в них усе модно й удобно, пошти як за границею. Варка була дуже довольна, бо побідила – раз і навсігда: після того її слово стало законом.

Тепер Гриньо без своєї Варвари і шагу не ступить. Даже коли до мене їде, одпрошується. Може, воно й не дуже правильно, і мені, як матері, досадно, тіки ж, як добре подумать, то нічого в цьому поганого й нема. Те відьмацьке поріддя мені в борщ не плює, а моєму синові, по всьому бачу, з нею харашо. Не чула я, щоб хоч раз із нею лаявся, чи щоб вона чи він шукали якусь гречку. Ладять – то й хай.

Їм не ладить нема коли – обоє з ранку до вечора в роботі. Вона хазяйнує в магазинах і теплиці, а він – коло землі й техніки. Недавно он звів новий ангар для комбайна і тракторів – на двох сусідських покинутих дворищах. Такий, якого і в колгоспі не було! Шоб і не дуло, і не лило на те залізачця, бо ж воно стоїть дуже багацько грошей. А вони ж Гриневі, й правда, з неба не падають. Того й дбає. Того й має.

Найбільше мені пече – і давно пече, пеком пече! – те, що не помагає Гриньо своєму меншому братові.

Міші якось зразу не пошло щастя в руки. Змалечку багато болів, слабосилий був, тож налягав на науку. Бо башка в нього варила добре. Башка «наварила» йому сребрянну медаль! Да!

Але та наука вилізла йому кривим боком – у начальство не вийшов, і начальство ж його й сократило. Остався з жінкою та двома дітьми без копійки і, щитай, на вулиці. Знімає квартиру в Києві й уже п'ять год усе шукає роботу. Хоче, шоб за його профілем, бо ж для чогось же він учився! А той профіль, каже, тіки в столиці й можна найти. Невістка Людка, яка разом з ним один інститут закончила, той профіль кинула давно – і торгує на базарі. А Міша – не може. Боліє часто... Й дітки його – мої онуки – теж слабкі, од вітру хиляться.

Щоліта проситься Міша з Людкою та дітьми до мене, шоб малі хоч

ягоду якусь поїли та по росі побігали. Я, конешно ж, і рада б, та Гриньо дуже проти. «Хай, – каже, – мій братик іде пахатъ на землю, а не вигріває ледаче пузо на київських асфальтах під каштанами, зазираючи жінці в карман. Село не для отдыха, село для роботи. А робота вилічить од усіх болячок, треба тіки менше до них прислухатъся».

Воно наче й правда – якби про когось чужого. Та тіки ж Міша – мій син і його брат! Може, й неправильно він живе, та за те ж і карається. Жалько мені його, ох як жалько! Тож кожної весни я й молю свого старшого... Бо коли я ото впала під голольод, три годи назад, і дуже забила-ся, то ж це Гриньо мене був поставив на ноги й оплатив і операцію на коліні, і санаторій. За те я йому одписала свою хату. Так шо треба тепер питатись – куди дінешся? Такий закон – у моїй хаті тепер хазяїном Гриньо. Хороший хазяїн, справедливий, та невмолимий. Не хоче, щоб Міша йому на шию сів, бо, каже, потом усядуться і племінники, і їхні діти, і даже внуки...

Недавно мої ноги знову почали боліти – так, шо ледве соваюсь по двору. Якось я в газеті прочитала, шо всі наші болячки – то наказаніє за гріхи. «Може, й правда? – питаю Гриню. – Дивись, і на тебе, синку, болєзні нападуть – за те, шо не жалієш брата Міші та його діток». А він як гарикне: «Ото менше читайте – кріпше спатимете! Жаліть треба тих, хто робить, а не тих, хто байдики б'є! Бог не фраєр – розбереться, кого карать, кого милувать. Раз у мене все харашо, значить, правда – на моєму боці!»

Може, й так, подумала я. Бо ж наче все правильно він каже. Трудиться, як воляка, – от у нього все і є. Значить, справді Бог його любить. А Мішу, значить, не любить, раз усе пливе мимо його рук. Ну то, може, Богу видніше згори, хто більше заслужив Його любов. А мені пече душу тут, унизу. Бо я ж і меншого свого сина люблю. Бо я ж – мати...

Не одну безсонну ніч думала я, чим підсобить моєму Міші. Бо ж за мою пенсію, яку я йому тайком од Гриня пересилаю, хіба жменю ягод купиш на київських базарах. Поштарка Соня, яка приносить мені квитанції, якось сказала, шо то мої слъози пливуть у столицю.

А вчора вона принесла телеграму од невістки: дуженько заболів мій менший онук Васильок, треба срочно операцію робити – за границею. «Отут уже ваші копійки не зарадять, Ивановна, – похитала сочувственно головою Соня. – Падайте в ноги своєму хазяїнові, будь він неладний, ненаситна його пелька! А мо', таки зжалиться...» І вийшла. А мені так запекло в грудях, шо я й посунулась по стіні.

Ледве оклигала до вечора. Коли стемніло, приїхав своїм «Хвордом»

мій Гриньо. «Як ви, мамо?» А я мовчу. Він ще раз спитався. Мовчу я – не слухають мене губи...

А телеграма на столі біліє. Я очима повела в той бік. Гриньо взяв, прочитав і втупився у вікно. Довго стояв отак, спиною до мене. Потом питає, не повертаючись:

– Чого ви од мене хочете?

Я звелась на лікті. Чувствую: сили мені хватить тіки на одне слово. Зобрала я всю ту силу в рота – і видихнула в бік свого Гриня:

– Прокляну...

– І ви туди ж, мамо?! – закричав він і вибіг із хати.

Я впала на подушку – і жду смерті. Оце дожилася, думаю: у того біда в хаті, і цього жде біда, бо ж материнський прокльон сильніший і за Божу любов, і за відьомське колдовство. І що ж тепер буде?!

А пізно ввечері вони прийшли удвох – Гриньо зі своєю Варкою. Я як побачила її у дверях, подумала, що вони зараз мене із хати викидять будуть. Аж ні. Варка стала мені в ногах і тихо так каже:

– Ладно, Івановна, – вона мене матір'ю не назвала ні разу, – ми йому поможем, раз ви так просите. Тіки раз! Оплатимо ту операцію. І хай приїжджають на літо. Діти оддыхатимуть, а ваш Міша з Людкою – робитимуть. На вила та косу дипломів не треба і великого ума – тоже... Оце такі наші условия.

Я лежала і плакала. І дякувала Богові, що хоч так Він цей вузол розв'язав... І що мій внучок, мій Васильочок, житиме... І що мені не треба його клясти, мого сина Гриня. Бо ж він таки хароший і справедливий. Хіба ж ні?

ТУМБА- КНЕХТА

– Та лізь на машину, ти ж дочка! Хоч в останню дорогу матір проведи! – штовхала тітку Гальку в спину її невістка Катерина, і та слабо упираючись, не йшла – сунулась на вулицю, де на відкритому кузові вантажівки лежала баба Олена.

Галька човгала по споришу чорними дутими чобітьми, від одного погляду на які хотілося роззутися й підставити босі ноги серпневому сонцю. Галька розвіювала з-під пальця різкий запах сечі й поту – і кортіло здерти з себе все до останньої нитки й чимдуж пірнути бодай у калюжу.

Галька була товста й низенька, і не хотіла лізти на ту машину. Бо видряпатися їй туди було все'дно що на Говерлу. А ще вона, здається, не тямилася, для чого воно нужне.

До Катерини підпряглася інша рідня:

– Залазь, Галько, підсадимо. Йти далеко, ти не дойдеш. А треба ж по прощатися та й щоб хтось коло матері побув...

Люд розступився, дехто ледь стримував усміх, бо хоч воно й гріх, та не щодня таке побачиш. Розторопна невістка метнулася за табуреткою:

– Ставай, Галю, ось сюди... тепер другу... Хлопці, ану підсадить.

Похмурі дядьки, закушуючи в ротах бридливість, обступили Гальку; вона вибралася на табуретку, але й тепер труна заледве сягала її очей, а дно вантажівки впиралось у здоровенні груди. Чоловіки стояли розгублено, переступаючи з ноги на ногу, наче не знали, за що взятися. Галька застигла бевзем і покірно ждала. Катерина затулила її від бабів, що завмерли напоготові з вінками, і першою взялася за Гальчин зад, наче хотіла підважити. Тоді й дядьки підхопили Гальку знизу – всі разом, зрозумівши, що тільки ривком можна підняти таку копицю.

– Ух! – Галька видихнула так важко, наче хотіла випустити з себе все повітря, наче хотіла, втративши під ногами опору, стати легшою. Вона гойднулася в бік труни і завмерла. З-під задертих лахів війнуло смородом, блиснуло тіло. Невістка непомітно обсмикнула на зовиці пальто і штовхнула її далі – вже по килиму, простеленому під труну.

Галька не противилася. Її заштовхали, як лантух із борошном, і лише відчувши під собою тверде, вона спробувала сісти – трохи збоку від

труни. Вхопившись за її оббитий чорним край спочатку обома руками, вона зручно всілася на килимі, і далі трималася за труну лише лівою, не повертаючи голови в бік покійниці та втупивши погляд кудись далеко, поверх людськї голови.

Машина рушила, люд сколихнувся і посунув слідом, гойднулися вінки. Сім'я Гальчиного брата Михайла йшла зразу за вантажівкою. Старші наче чогось ждали, позираючи на Гальку і важко, з досадою, зітхаючи. Може – що вона почне плакати? Колись Галька славилася на все село голосіннями – її навіть наймали на похорони плакальницею, бо так ловко тужити в селі не вміла жодна баба. Але зараз Галька мовчала, наче вже виплакала всі свої сльози.

Катерина йшла, зціпивши зуби і раз у раз тручи очі кулаками. Стара Олена дуже довго була лежачою. В останні роки вона майже втратила і пам'ять, і розум, лише іноді кликала дочку. Невістка передавала людям, щоб та прийшла, а зустрічаючи зовицю на базарі, завжди просила провідати матір. Кілька разів умовляла Гальку взяти бабу до себе – хоч на місяць. «Я ж таки – чужа кістка, а тобі вона рідна мати», – совістила. Галька спочатку одмовчувалася, потім огризалася й казала, що не вміє ходити біля лежачих. А якось сказала братовій: «Вона тобі дітей вигледіла, от ти з нею і няньчись», – і та довго плакала, заковтуючи образу й ховаючись із нею від дітей і чоловіка, бо ж і син не балував свою матір увагою – за те, що стара затуляла онуків рясною пеленою, коли він на підпитку хапався за ременя.

Останній аргумент Галька жбурнула зовиці прямо в очі років п'ять тому – посеред вулиці, при людях. Та вже нічого й не просила, а тільки пожалілася, дивлячись убік, що до свекрухи ніхто з її дітей не ходить. «А знаєш, чого я не хожу? – Галька підступила до братової майже впритул і, перехопивши її погляд, уп'ялася в нього, як пес у кістку. – Аж оставила вона мене з дідом і бабою в сорок першому під німцем, коли тікала на Дальній Восток! Не пожаліла – кинула! А вони ж не у вакуацію їхали – навсїгда! Вони вертається не збирались!.. Вона мене тоді на свою свекруху оставила... Бо я була золотушна... Думала, я вмру! Не хотіла в дорозі мучиться! Грицька трирічного і твого Мишка в пузі везла, а мене – кинула! Мені два годочки тільки було... А в мене, казала баба, була така золотуха, що через платочок сочилася! Ми голодали під німцем, но баба мене виходила. Бо жаліла. А мо', боялася, що якщо вдрут вони вернуться одтуда, голову їй скрутять... Вона на другому кінці світу була!.. Отака мамка!..» Виговорившись, Галька розвернулася і пішла в протилежний бік, не озираючись, а Катерина ще довго стояла з розкритим ротом, наче в нього глибоко загнали кляпа...

Галька приходила десь раз на півроку, а то й рідше. Сідала коло старої, обхоплювала свої непомірні цицьки короткими пухкими ручками, збирала пальці в замок, а великі наче накручувала один на один. Мовчки, годинами. Коли баба подавала знак, що їй треба перестелити, Галька гукала Катерину, а сама збиралася додому:

– Ну все, Катько. Мені пора, бо треба свиней порать, – вона так казала й тоді, коли в її дворі не осталося не те що худобини, а навіть облізлого кота.

Катерина щоразу її годувала, бо знала, що та завжди голодна. Галька їла дуже багато, пожадливо й неохайно, ложка за ложкою, не жуючи. «Як елеватор, прости Господи», – казала Катерина, хитаючи головою.

Останні кілька років Галька жила одна. Син знову був десь по тюрмах, а дочка, яка вийшла заміж галасвіта, навідувалась дуже рідко. Черговий приймак, після того як вона перенесла удар і стала як потеряна, її покинув і пішов до своїх. Вона днями сиділа посеред хати на підлозі, дивлячись в одну точку і механічно накручуючи пальці один на один: пальці пам'ятали, що колись багато ткали й вишивали і, здавалося, продовжували намотувати якусь безконечну нитку. Сусіди вряди-годи вділяли їй щось поїсти, а захожі здалеку потроху розтягували її пожитки.

Коли приносили пенсію, Галька наче прокидалася. Того дня її бачили в селі: вона заходила в їдальню – облуплену забігайлівку, яку останнім часом чомусь прозвали баром, замовляла порцій з п'ять пельменів і гранчак «Столичної»; заковтавши те все, дорогою додому купувала в сільмазі повну сітку буханців та пару кіл рафінаду і пленталася на свою Октябрську. Тижнів зо два вона жила тим, що розколючувала цукор у воді та пила з хлібом – завжди любила дуже солодке. В хаті не топила навіть узимку: грілась тим, що безвилазно лежала в ліжку, натягнувши на себе всі ковдри та рядна. Жалілася, що болять ноги: вони в неї були теж короткі, дуже тонкі, з малесенькими ступнями і визирали з-під тулуба, мов сірники. «Ще б не боліли – отаку тумбу-кнехту на собі носять!» – говорила невістка поза очі.

«Тумбою-кнехтою» Гальку, ще замолоду, жартома прозвав конюх Стецько – за те, що була майже однаковою заввишки і завширшки. Втративши на війні ногу, Стецько однак був завидним женихом, тож коли Гальчин чоловік згорів од горілки й вона осталась удовою, посвався. Галька винесла йому гарбуза – і виказала за оту «тумбу-кнехту» так, що нещасному женихові заціпило навіки. Але прізвисько прилипло до Гальки так міцно, наче вона з ним родилася.

Швидко витративши куцу колгоспну пенсію, Галька жила до наступної майже впроголодь, але в тілі не спадала, а навпаки – наливалася.

Коли чула, що десь у селі похорон чи весілля, сунула туди. Нею бридилася, але жаліли, тож додому вона верталася ситою.

Цього дня Галька вперше за півтора року переступила поріг братового дому – вчора прибігла племінниця й сказала, що бабуса Олена померла і що треба прийти. От вона й прийшла.

Од воріт відразу ж рушила до літньої кухні – звідти розпливався на все подвір'я густий дух їжі, там смажили, варили й пекли на поминальний обід, і той пахучий букет лоскотав їй ніздрі, аж дрож ішла тілом, і смоктав голодну душу, в якій відучора й росини не було. Але шлях до кухні заступала широка лава. На ній у відкритій труні лежала висохла на кістку старезна баба – Гальчина мати, а довкола купчилися свої й чужі. Гальку помітили, щодалі більше людей раз у раз глипали в її бік – вона відчувала їхні позирки, цікаві й осудливі.

Галька вихопила з гурту свою хрещеницю – братову старшу дочку й потягла за рукав у бік кухні.

– Слухай, Олько, – запопадливо знизу зазирнула їй в очі, – це ж через два тижні дядьку Грицьку шістдесят. Юбілей! – підняла палець і підвищила голос: – Це треба одмічати! – І враз перейшла майже на шепіт: – Чи чула, збираються? Шо батько каже?

Молода цибата Ольга хапливо роззирнулася.

– Знайшли коли питать і про шоб! Які там юбілей! – мало не просичала вона тітці в вухо і, різко схопивши за плече, штовхнула до лави: – Онде бабуса лежать. Ідіть попрощайтесь!

Галька шморгнула носом, переступила, як качка, з ноги на ногу, аж чоботи зарипіли, але до труни так і не пішла. Важко зітхнувши, Ольга повернулася до гурту і стала покійниці в головах. Батюшка саме починав відправу, люди затихали хто де стояв і опускали голови. Уклякла й Галька, втупивши очі у двері літньої кухні й водячи час від часу язиком по порепаній нижній губі...

Отець Олексій на цвинтар не пішов. Відмовився щоб і машиною підвезли. Розказав, щоб треба там зробити і як, забрав гроші – й подався відспівувати наступний похорон. Тож народ сунув до цвинтаря мов отара овець без пастуха; поводитирем їм була вантажівка з труною, яка то ледве повзла, то трохи пришвидшувала хід, тягнучи люд за собою, мов голка нитку. Нитка видовжувалася, рвалася на кінці, старі й натовлені відставали і, коли машина призупинялася, вже не наздоганяли процесію. Ближче до цвинтаря людей лишилося зо два десятки; коли вантажівка

спинилася, вони збились у гурт і, поки кілька дядьків знімали труну та зсаджували Гальку, терпляче тупцювали біля воріт – у готовності пропустити вперед мари з покійницею. Труна, злегка гойдаючись, пропливла над ними, й відразу ж у повітрі дружно замиготіли хресні знамення, закивали в коротких поклонах голови, після чого юрба поволі рушила в бік ями.

Поки люди прощалися з її матір'ю, Галька роззиралася і вистежувала зовицю – це ж, мабуть, вона буде роздавати цукерки й печиво за Царство небесне. Душа аж боліла – так хотілося їсти, а до поминального обіду ще так довго терпіть...

– Бабусю Галю! – раптом почула вона збоку дитячий тонкий голосок. Стрепенулася й важко повернулася до нього всім своїм квадратним тілом. Семирічна Галинка, Грицькова онука, названа в її честь, простягала їй щось у міцно затисненому кулачку.

– Бабусю Галю, нате, – дитина висипала в тітчину долоню жменю землі: – Казала мама, щоб усі кинули – тоді бабусі Олені буде м'яко, – дівчинка проговорила ці слова швидко й аж наче злякано і, відбігши, заховала мокре личко в материну пелену.

НАЙСОЛОДША

- Не піду за тебе. Ти ж п'єш по-чорному!
- П'ю! І роблю – по-чорному. Як кажуть, рівновесіє!
- Ні-і-і... Або я, або горілка!

Він скривився, наче налігнув одним ковтком гранчак перваку. Помовчав хвилю, водячи поглядом по столу – ніби шукав чим закусити, щоб пригасити пекло, що вибухнуло всередині. Потім ковтнув слину – аж кадик проорав ший від підборіддя до м'ятого комірця сорочки, – і всміхнувся до неї, та так, що вона влипла в лаву. Мов косою махнув над головою: пригнись – гостра, а руки сила молода рве – на волю просить-ся! І не те що вся її відвага збігла в ноги, а чомусь відчула себе... винною.

– Ох, Вітко-квітко! Уже ж не пуп'янок! Який дурень тебе такому навчив?! Дурень, дурень! Ну, то твоє діло, да тіки, – повів поглядом, як руків'ям коси, у бік пляшки на столі, – вона, з отаким-от намістечком, була першою в моїй житті. Поки ти по інститутах своїх сурйозних училася да пісьма мені на БАМ сочиняла, вона, веселуха, мою душу й тіло гріла-втішала. І нічого не потребувала, между прочим! І не тобі, Віточко, нашу кріпку любов розбивать! Не хоч – як хоч! Да тіки дивись, Вітусю, сама ще й наливатимеш!

Дмитро різко підвівся з-за столу, простягнув ручище до пляшки, стиснув її за горло:

– З тобою, зазноба, до самого гроба! – й, обхопивши вінця тонкими губами, закинув голову.

У цьому жесті – вип'ю тебе до дна, щоб була думка одна! – був радше виклик, аніж відчай чи жадоба висмоктати всю ту ядучу рідину, яку сам же й приніс. Вітці здалося, що таким затяжним і глибоким «поцілунком» з пляшкою її жених на її ж очах присягав на вірність Вітчиній суперниці, і не тільки Вітчиній – суперниці всіх жінок на світі, які б ризикнули спробувати відірвати Дмитра від його «веселухи».

Хряпнувши порожньою пляшкою об стіл, Дмитро, навіть не зиркнувши на Вітку, вийшов із хати. Роззяплені двері зарипіли на петлях. Вітка бачила з вікна, як він догойдався до хвіртки, як довго дратівливо сіпав тугу клямку, як, покинувши й хвіртку розчиненою, мов голодний

рот, повільно посунув вулицею, тримаючись, мов за лину, за погляд перед собою. Линва хилиталася на вітрі, але попереду була міцно закріплена – зразу за рогом, до якого всього п'ять дворів, Дмитрова хата. Тож можна й повзком – додому втрапиш все'дно...

За десять років Вітка оте Дмитрове «повзком» бачила мало не щосуботи. Линва часто зраджувала йому відразу за дверима сільської забігайлівки – центру всіх центрів на світі, бо там наливали й дозволяли приносити з собою.

Особливо швидко Дмитро став спиватися після одруження.

За нього пішла Галька. Якось скоропостижно пішла – у селі не встигли й погомоніть про нову Дмитрову симпатію. Та, видать, не торгувалася. Воно молоде, зелене, щойно з-за шкільної парти вилізло. А що дуже рано розбубнявіло, то Дмитро й приклеївся до великих цицьок і пишного задку, яким вона кутки в сільському клубі підпирала. Втім, підпирала од сили два вечори! Зарожевіла від першого ж Дмитрового масного погляду – і побігла за ним підтюпцем, мов шавка на шворці, дарма що він був старшим років на десять, але ж – колишній моряк, ще й по Союзу наїздився – світу набачився!

Галька гарно співала. Може, дякуючи цьому її таланту лишилася жива. Бо Дмитро нещадно її бив, особливо коли напивався. Приповзав – і прямо з порогу збивав кулаками її тіло, як тісто. Чи вона лаяла його, чи ласкою примирливою зустрічала, чи мовчала, як затята, – бив. Стара Домаха, Гальчина мати, шепотіла шістнадцятирічній дочці: «Приміряйся, дитино, як хочеш з ним жити, приміряйся. Як я примірялась до свого хазяїна – твого батька, Царство йому небесне... Усі вони п'ють й усі б'ють. Така у них, мужиків, любов...» Галька, мабуть, хотіла. Коли втямила, що ні лайка, ні ласка, ні мовчанка їй не допомагають, стала зустрічати п'яного чоловіка... співом. Ото вгледить з вікна, що її Дмитро ось-ось вступить у двері, відразу ж починає заливатися соловейком:

– Ой, чиє то жито, чиї то покоси,
Чия то дівчина розпустила коси?..

Дмитро стане на порозі стовпом соляним – і до-о-овго стоїть. Слухає. Галька співає і водночас то плаче, то сміється, то підтанцює. А він стоїть. Годинами міг стояти і слухати свою пишнотілу й голосисту Гальку.

Мабуть, після тих пісень Дмитро особливо ласо пригортав свою жінку до себе, бо за п'ять років їхнього спільного життя у Гальки було чи не двадцять викиднів – їй усе не вдавалося виносити дитину. За те їй перепадало від Дмитра усе більше й частіше – Гальчині пісні хоч і заво-

рожували його, та все ж не завжди в'язали по руках. Урешті, відчувши чергову тяжу, Галька перебралася жити до баби Домахи – в надії, що хоч на цей раз їй таки вдасться благополучно розродитися.

Дмитро запив ще дужче, але в тещиній хаті рук не розпускав. Натомість казав, що до народження сина підзаробить грошенят – на цяцьки та пелюшки.

Була глибока осінь – мокра, вітряна, непроглядна. Дмитро не вилазив із людських городів – орав як проклятий, не просихаючи ні від поту, ні від горілки. Вдови, яких було більш ніж півсела, розплачувалися з ним, звісно ж, самогоном, а квашений огірок чи, тим більше, шматок сала на закуску був далеко не в кожній. Та коли Вітка витягла з кишені м'яту «п'ятірку», Дмитро розреготався:

– Шо, Вітко-квітко, на пелюшки даєш? Кажеш, гроші водяться? Інтелігентша! Усе в тебе не так, як у людей!

Вітка шморгнула носом, бо знала, як це воно – «у людей», і виставила на стіл пляшку казньонки.

– А шо, самогону не гониш, Вітусю? Руки не одтуда вирости чи й досі принципи свої одстоюєш? – в'їдливо спитав Дмитро. – А жила б зо мною – гнала б! І дітей би рожала мені щогоду! І не клянчила б у конторі, щоб город виорали... Пий сама свою «Пшеничну», мати її так!

Дмитро відкупорив пляшку, налив «по Марусин поясок» – і поставив гранчак перед Віткою:

– Пий! Ну!

Вітка заплакала, але перечити не зважилась – Дмитрові очі були налиті темним по вінця, а вона його таким боялася. Тож несміливо сьорбнула – й закашлялась.

– До дна, Вітусю, до дна! – крикнув він майже люто, так, що аж гранчак затанцював у неї в руці. – Шо, гірка? А у Гальки – соло-о-одка! Бо буряшна! І Галька – соло-одка... як співає... Ану, заспівай мені, Вітко-квітко, як колись співала. А я потанцюю! Їй-бо, потанцюю! Флот ще помню!

Став посеред хати, ліву ногу витягнув на носок, правою рукою різко поправив ззаду короткі кучері – як ленти за безкозиркою – й узявся в боки.

– То довго мені ждять?! Десять год жду, Вітко! Давай «Яблучко»!

Вітка заплакала й тихенько не заспівала – майже завила:

– *Ех, яблучко, да куда котишися...*

Він вибивав закаблуки так, що аж шибки дзвеніли. Потім спинився, кинув через плече, наче плюнув: «Херово ти співаєш, Вітко. Галька краще», – і вийшов з хати. За мить почувся гуркіт його трактора.

Вітка втерлася й вийшла за ним услід.

Стояла на порозі, аж поки Дмитро не закінчив свою оранку. Але, проклавши останню борозну, він не заглушив мотора, а з грядки відразу ж повернув до воріт. Вітка відчула, що в неї немає сили зачиняти за ним ті ворота. Повернувшись до хати, вона сіла до столу й налила собі «по Марусин поясок». Її сон у ту ніч був важким і мокрим, як осіннє рядно.

Наступного дня Дмитровий трактор знайшли неподалік машино-тракторної станції «вклеєним» у товстелезний ясен. Мотор ревів, у сирій день лупили дві фари, гусениці буксували, намагаючись протягти під собою вже поживане тіло...

Галька виносила ту дитину, хоч у селі думали, що вона навіть похорону чоловікового не переживе. Галька викричала своє, виплакала, відголосила, вистогнала, вимовчала – і навесні привела на світ хлоп'я, схоже на батька, як дві краплі води. Ще й Дмитриком назвала.

Те хлоп'я стало єдиним учнем, якому Вікторія Іванівна прощала все. Допитливе, непосидюче, воно верховодило в класі й уже в десять потрапило на облік у дитячу кімнату міліції – за те, що влаштувало групову бійку. З вітчимом у Дмитрика не склалося, мати потягла руку за новим чоловіком, і син невдовзі став на батькову стежку. Шо ж поробиш: і дід, і батько пили як прокляті, се у них родове, – казали в селі.

Через кілька років Галька з чоловіком виїхали в іншу область – до його рідні, а Дмитрик лишився при бабусі Домасі. Крім миски борщу, вона нічого більше не могла йому дати, тож коли внук піймався на крадіжці і його посадили, швиденько перебралася на той світ, де вже не треба було ні до кого «приміряться». Біля її труни стояла лише Вікторія Іванівна та кілька сільських удів, які однією рукою спиралися на ціпки, а другою густо хрестилися та втирали рукавами мокротиння з висмоктаних лиць.

Повернувшись із похорону, Вікторія Іванівна звично дістала з письмового столу почату пляшку казьонки й відпила прямо з горлечка. Царство небесне тобі, бабо Домахо! Зажувала «дюшескою» й підсунула ближче до себе купку зошитів. Можна б уже й не перевіряти – завтра останній день її роботи в школі. Але справи треба здати як належить. Аж заврайдно пообіцяв звільнити за власним бажанням, хоч міг і за статтею... Спасибі йому – добрий чоловік... Ну а те, що повірив анонімці, то що ж... посада в нього така...

Вікторія Іванівна ще раз сьорбнула з пляшки і завважила, що та вже порожня. Однесла в сіни, де під лавою струнко стояв цілий рядочок та-

ких же пляшок. Повернувшись, вийняла з письмового столу гаманець, перерахувала всі свої статки й важко зітхнула. Казав голова колгоспу, що візьме обліковцем у контору – доробити до пенсії. При цьому хитро так усміхався, а на прощання додав: «Тільки ж, Вікторіє Іванівно, ми тут казйонку не п'єм! Прийдеться вам навчитися гнать горілочку по наших рецептах! І, конешно ж, пить разом з нами, колгоспниками. У нас, ви ж знаєте, не люблять інтелігентів, які пишаються...»

Вікторія Іванівна повела поглядом уздовж стін. Стіл, шафа, металеве ліжко, сервант, етажерка з книгами. Ага, ось вона!

Над етажеркою висіла невелика дерев'яна рама з фотографією. Вікторія Іванівна зняла її з цвяшка, що хитався у стіні, мов з перепою, і повернула «задником». Світлина не була нічим прикрита і підпис уже майже вицвів, але жінка знала його напам'ять. «Вітко-квітко, я тебе люблю як настоящий моряк! Уже скоро побачимось! До стрічі дома! Твій Дмитро». Дати не було, дата була на конверті, який вона вже давно спалила разом з усіма його листами з армії. На цей знімок у неї так і не здійнялася рука – може, тому, що Дмитро на ній був такий молодий і гарний, такий щиро закоханий у неї і... тверезий.

Вікторія Іванівна заплакала. Вона вже майже вдвічі старша за нього. Негарна, зморшкувата й сива, і все така ж «інтелігентша», ось тільки вже з «підмоченою» репутацією. А мокрому, кажуть, дощ не страшний.

За вікнами було як у погребі – листопадний день кінчається швидше, ніж слина зволожить горло. Вікторія Іванівна рішуче відсунула зошити на край столу, підійшла до високого дзеркала на тристулковій шафі й запнула темною хусткою, щоб приховати руду копицю на голові. З хати вийшла обережно, наче боялась когось налякати чи розбудити скрипом дверей. Тихо лайнулася, відчувши, як її шпильки вгрузають у глинисте багно грядки – стежка розкисла, але йти вулицею вона не зважилася.

На її стук у вікно сусідка притулила до шибки свічку – щойно вітром вибило електрику по всьому селу.

– Це я, Ольга Михайлівно, не бійтеся! – гукнула Вікторія Іванівна.

Однак їй довелося довго ждати, поки недовірлива баба Ольга висуне в двері верхню частину свого зігнутого вже навіки тулуба:

– Се ви, учительшо? Заходьте, раз прийшли. А яка лиха година вас осе пригнала до мене у таку пору?

Вікторія Іванівна зінчено усміхнулася:

– Не лиха, а добра, бабусю Олю. Гість у мене – дорогий, довгожданий. А частувати його нічим...

– А-а-а-а... – баба Ольга глипнула на прийшлу знизу вгору. – Ти по самогонку, чи шо?

– Та по неї... Кажуть, у вас сахарна... По чім?

Стара звела брови:

– Тю! Видно зразу – учительша! Хто ж її продає зараз? Я можу тіки позичити. Вернеш своєю.

– Бабусю Олю, я ж не жену! Я хочу купити.

– А я не продаю! Мені гнать уже важко, а вона кождий день нужна. Куди ж без неї старій бабі в наше врем'я?! Хоч можна, хоч не можна, а жену. Ні тюрми не боюся, ні смерті – жить же якось треба, раз живий.

Вікторія Іванівна нерішуче переступала з ноги на ногу.

– Та чого ти мучишся? – баба Ольга прочинила ширше двері. – Заходь, шось зараз рішим...

Гостя несміливо ступила в темні сіни й відразу ж відчула в легенях густий солодкаво-нудотний запах браги. Господиня замкнула двері на засув і підштовхнула її до других дверей:

– Заходь-заходь, нічого не бійся. Я тебе навчу. Се нічого, шо ти інтелігентша. Не святі горшки ліплять... У мене, кажуть, найсолодша в селі – з такою і на тому світі не гірко! – сказала з неприхованою гордістю й недобре засміялася беззубим ротом.

М МОЯ ДОЧКА – ХВОЙДА

Кажете, вона хвойда? Я й сама знаю. Правда, це до мене недавно дійшло. Після того, як вона злигалася з отим жонатим. А як год назад вернулась од останнього чоловіка, з яким жила неписана, я все ще думала, що то в неї доля така нещасна – щоразу виходити заміж не за тих, за кого треба. Що вона ніяк не може найти собі підходящого. Ну буває ж так: жінці вже майже п'ятдесят, а вона все не може найти. Ні свого – того, хто їй на роду написаний, ні просто підходящого – з яким можна жить...

Буває, буває. Я он вік прожила – не прожила – прокатувалась! – із одним. Не зм'яняла йому, чесно дітей родила, чесно виростила. Чесно одходила і біля своєї матері, і біля свекрухи, які на старість лежали колодами, тільки й того, що дихали. Чесно й біля нього ходила – до його останнього дня. Усіх поховала. По совісті. Ні в кого язик не повернеться сказати, що не по совісті. Тепер одна, то є коли подумати і над своєю судьбою. І скажу, як є: не зі своїм я жила весь вік. І він, мій Петро, – не зі своєю. Не пара ми були, того обоє й катувались. Він, правда, вже одмучився, а я ще й досі лямку тягну, хто зна й для чого. Живою в труну не ляжеш, то й шевелюся.

А отой, який мій... Був він, був! Теж на тому світі давно-о-о-о. І я точно знаю, що жили б ми з Михайлом – душа в душу, як пара голубків. І не ходила б я в синяках мало не щодня. І дітям моїм було б краще, а не так, як із рідним батьком, їй-Богу, було б краще!.. Та це я тепер знаю. А сорок п'ять год назад, коли його батьки, тітка Клава й дядько Петро, прийшли до моєї матері з наказом-приказом од сина – забрати мене разом із дочкою, я не знала, що своїх дітей у нього ніколи не буде. А він уже знав, бо служив там, звідки вертаються лисі й бездітні, будь вона проклята, така армія... Я тоді вперше втекла од чоловіка – у чому стояла, тільки старшу – оцю, про яку розкакую, – до грудей тулила, бо вона ще циючку ссала. Михайло про це узнав – і написав батькам, щоб упросили мене йти жити до них, поки він з армії вернеться. Я ж його в ту армію і проводжала... і ленту в'язала...

І вдруге було – за другою лялькою моєю, і втретє – за третьою. Тільки Михайло вже сам приходив. На коліна ставав. Буду всім твоїм дітям

хорошим батьком, ось побачиш, – казав... А я щоразу твердила, як попада: ні, не будеш, бо в них є рідний, і його ніхто не замінить... Дурепа! Щоразу здавалася – і верталася до свого законного, коли він обіщав, що більше бити не буде... А це ж він, той законний, мене од мого любимого-судженого силком і одірвав! Мені тільки шістнадцять тоді було! А Петро знасильничав! І я весь вік не жила, а одробляла йому його «благородство» – що не покинув з подолом, а забрав, і дочку своєю визнав, а значить, ніхто мене хвойдою не назве...

Мій Михайло ще год із десять не женився після тої своєї армії – все надіявся, що я таки буду з ним. І я, правдонька свята, його весь свій вік люблю – глибоко-глибоко, глибше, чим він зараз лежить...

Ну і що з того вийшло путнього? Життя бере своє. От і він узяв таки собі жінку – нещасну калічку Ольку Мелашенкову, що їй і не снилося бути замужем хоч за ким. Прожив із нею п'ятнадцять літ – бездітно, але мирно, по-людськи, та й помер од раку. А я з трьома дітьми усі ті годи довкруг хати бігала як оглашенна, поки дочки не розбіглися хто куди, аби тільки далі од дому. А я... я... Ну та що про мене вже балакати? Ми нулося. Пішло в землю і суджене, і ряжене – земля все рівняє...

Скажете: головне не в любові, а в честі? Раз уже так случилось, що зійшлись не по любові та ще й діток народили, – треба приміряться і терпіть, але оставаться чесним до кінця, бо ж раз живеш, а совість ніколи не спить. Ну то в мене саме так і вийшло. І я наче так думаю. Життя своєю це підтвердила... Тільки ж, якщо чесно, хіба ж я була щасливою хоч день? Правда, я себе раніше про це й не питала – не було коли за роботою. Жила та й годі.

А ось моя дочка каже, що головне для жінки не честь, а щастя. Я, каже, наїлася честі по саму зав'язку, а як вам, мамо, хочеться, то їжте її й далі, тільки самі. Весь вік жили для когось і щодня думали, що про вас скажуть. Наче по канату ходили: ні кроку вправо, ні кроку вліво – а раптом хтось пальцем штовхне чи скаже межі очі, що не туди ступили чи замірились... То воно й правда, я завжди на людей оглядалася... А я так не хочу, каже вона. Ще й пошуткувала: я своє по канату одходила, була така хороша і правильна, аж гору оплесків назбирала – хоч ставай на розі й торгуй ними! Тож тепер я хочу плюнути на репутацію – і пірнути у прірву: а раптом хоч там узнаю, що воно таке – бабське щастя?!

Отакі шуточки в моєї розумної дочки! Може, такому її в інституті навчили – не знаю. Тільки я тоді й язика проковтнула – і згадала, як, було, свекруха казала: маєш дочки – сиди мовчки. Хоч на голках – а мовчки. Хоч на розпеченому вугіллі – а мовчи. Я тепер як по базару йду, то дивлюсь не на людей, а тільки перед собою. Як криголам «Ленін» в Арктиці! Бо що мені лишається, людоньки?

...Коли вона мені призналась, що в неї зав'язується з тим жонатим і, якщо зав'яжеться, вона од цього не одкажеться, я пробувала її одговорити. Бо ж там нічого їй не світить – ні зараз, ні колись. Тільки стида і страму наберешся, кажу, і мене в ньому викачаєш, як у багні... А ви не лізьте у те багно, каже, бо воно моє, а не ваше. Моє до вашого не пристає, якщо самі тулить не будете... Та у нього ж, кажу, хоч і больна жінка, однак він її не покине... Знаю, каже, якби він мені поклявся, що заради мене покине, я б із ним і не пішла... Та у нього ж тих баб, кажу, по дві на кожному перехресті, і ти не перша й не остання, до якої він зазирає по дорозі з роботи додому... А вона: краще їсти торт у компанії, чим сухарі на самоті! Та, дивись, кажу, аби тобі за той торт його мати волосся не повискубувала посеред села, бо я ту каргу знаю! Вона руку тягне за невісткою і єдиною онукою, бо що із сина візьмеш: алкоголік і гуляка!.. Я б на його місці не те що пила, а втопилася б, – одрізала моя дочка. І додала: а жінку мені його жаль – я ж не дерев'яна, але і його жаль, бо її всі жаліють, а чи хтось хотів би бути на його місці та судна з-під неї носити? А він же ще живий мужик!.. Та живий, кажу, тільки безсовісний... Був би безсовісним – кинув би, каже вона. Був би совісним – не зміняв би жінці і не пив би, кажу я. Був би святим, то, може, в нього це й виходило б, каже вона. Тільки він не святий. І ви, каже, не святі. І всі – не святі, хоч судять про інших так, наче з під них самих мухи носять... Отак сказала матері! Що я не свята!.. Ну то я й не свята, це ясно, тільки ж у чужу сім'ю не влазила ніколи! Гріхи бувають усякі... Авжеж, каже, бувають такі солодкі, що за них не обідно й розплачуваться.

Я тоді зайшла з другого боку. Питаю: та невже ж ти не хочеш знайти собі такого, з яким жила б сім'єю, а не по куцах бігала? І чи довго вибігаєш? Такі гульки не бувають довгими, хоч би який солодкий він тобі був. Вона засміялася – так, що мені аж моторошно стало, бо то був недобрый сміх. Вона аж реготала, а очі наче олією змастилися. Хіба ж я не пробувала, одказує, хіба ж не з одним добросовісно сім'ю склеювала, і що з того вийшло? Може, мій суджений так само десь із якоюсь склеює, а воно не клеїться, – бо чи багато ви, мамо, щасливих сімей бачили на своєму довгому віку?

Що тут скажеш? Справді, небагато. Часто буває, що дивинися звіддала на пару – й любиєшся: так вони душа в душу живуть, так люблять одне одного. А підійдеш ближче – аж і там пекло не краще, чим у тебе, якщо не хуже. Зокола, до людей, усе таке гарне та хороше, а як зазирнеш за виворіт... Отож-бо й воно, каже вона. А буває ж і хороший виворіт – прикритий сраним, щоб менше мацали. Чи щоб не вкрали, бо під сподом – золотце, наосяще... Це хто золотце, питаю, отой твій ві-

чно п'яний Казанова, що для нього вже луччої клички й не придумали? А вона: це не найгірша кличка, та якщо й не золотце, то, може, – мій суджений? І мо', він таким став саме того, що ми з ним вчасно не зустрілися й не зійшлися? А тепер ось спізналися, то що – розвернутись і тікати одне од одного, як дрюком ударені?! Та це ж, дочко, волаю до неї, крадене, крадене щастя! А вона: ще треба розібратись, хто у кого його вкрав! А якщо й так, то хай так і буде: скільки вкрадемо – стільки й нашого! Краще мало, ніж нічого! А може, я завтра умру?! Господи, що ти кажеш! – вигукнула я перелякано. Тоді вона тикнула пальцем у небо: а що, питає, може, Він вам казав, скільки кому на роду написано? а заодно – що людина не має права на особисте щастя, бо мусить весь вік жити тільки для других?! Може, Він вам пообіцяв, що за це на тому світі орден вручить ще й райським яблучком пригостить? А я хочу цього яблучка тут і тепер! Із цим чоловіком! Хоч одного, раз Він не дає більше! Ви весь вік боялися жити для себе – і од мене того ждете? Не діждетесь! Я вже своє одбоялась!

Її слова летіли в мене, як зимове груддя – холодне, тверде і гостре. Відповіді вона не ждала – хряпнула дверима так, що аж виляски пішли по всій нашій великій і пустій хаті. Я проплакала тоді всю ніч, подумки перебираючи свою жизнь, як купу мотлоху. Шукала в ній своє жіноче щастя. Аж і я чомусь колись раділа? аж і я колись сміялася? аж і мені колись було добре? хіба ні? коли ж? – не стільки питала себе, скільки катувалася. Бо чи було, чи не було – все загуло, полетіло в якусь прірву... Тільки що ж то було, якщо згадать до пуття не можу? Хоч би один спомин, Господи, хоч один!.. Ну хіба коли оту ленту прощальну Михайлові в'язала... Тільки ж, правда, то було не щастя, а тільки надія на нього. Надія, яку... вкрали!

Казала якось моя свекруха, що мати – то як каstrуля з кришкою: все прикриє, все сховає під тою кришкою. Воно-то так, тільки хіба сховаєш пожар? У моєї доні так горіло лице після першої їхньої ночі, так світілися очі, наче їй було не сорок з гаком, а якісь тридцять годочків, а мо', й менше. Моїй доні в її щасті було море по коліно. І я відступила від того моря, бо я перед ним безсила. Тільки й сказала, щоб верталася додому ще затемна, поки менше людей бачать. Бо вона прийшла вже серед білого дня. Бо він, бач, її не одпускав. Бо його жінка саме в санаторії, тож їм можна стрічатись у нього дома...

Удень вона була зо мною, а ввечері мов на крилах летіла до нього. Щодня! Місяць її кровать стояла заправленою, бо вона верталась аж уранці. Щаслива і втомлена. А якогось вечора сказала перед тим, як

піти: сьогодні наша остання ніч – його жінку привозять із санаторію. І що тепер? – спитала я. Вона промовчала – і пішла з двору.

Повернулася раніше, ніж звичайно. Дзвінком розбудила мене – і тихо шмигнула у свою кімнату. Беззвучно, як кішка. Я чула, як вона шурхотіла постіллю, але зайти до неї не одважилась. Не знала, що казати, про що питать. Наступні дні була тоже тиха. Якось наче зів'яла. Як ото квітка в люту засуху – і жива наче, та пелюсточки скручені, листячко висить уздовж стебла, а саме стебло гнеться додолю і здається, що ось-ось, щойно вітерець дмухне, зламається. Так жаль було дивиться на неї, так жаль! Бо хоч і нехорошим вона займалася, та моя ж дитина! І видно було, як їй важко. І нічим же не зарадиш, бо чим тут зарадиш?!

Днів через три вона заговорила... Я нічого не питала – сама заговорила... Каже: знаєте, мамо, що він мені на прощання сказав? Що тепер будете в посадках стрічатись? – спитала я понуро. Вона замотала головою. Якби ж то, каже. А він сказав, що краще б ми не спізналися, бо... бо тепер усе стало значно складніше... що коли він до різних-усяких ходив, йому було легше... і що по посадках, як ви кажете, він зо мною стрічатись не хоче, бо... бо поважає мене! Мамо!!!

І залилася слізьми.

Тиждень вона навіть із двору не виходила: товклася на грядці, щось шила, порола, варила варення. А потом ураз спакувала сумку свою дорожню – й подалась до колишньої однокурсниці, кудись на Західну. Поїду, каже, розвіюсь у подруги, уже сім років як обіцяю погостювать. Їдь, кажу, а сама думаю: як я завтра на люди вийду?

Завтра була неділя і мені треба було йти на базар. Через усе село. А я ж весь той їхній «медовий місяць» на людські очі й не показувалась. Бо мені було соромно! Тільки ж не висидиш вік у хаті, як у казематі. Рано чи пізно – виходь на суд людський. А в селі базар – він і є той суд. Якщо життя прожив на виду й од людей не одвертався, вони тобі прямо в очі все скажуть. Або мовчки, спинами, покажуть, чого ти стоїш на цьому світі. Ну, думаю, дочці моїй не казали нічого, бо вона на людей і не дивилася – ніг під собою не чула, не те що землі, а мені... мені прийдеться вислухати! Ну то хай уже цей грім прогрімить, бо ж його не пережدهш. Поки її нема, дасть Бог, оклигаю.

Іду я, значить, очі в землю встромила. Підходжу до центра, вже ось-ось і базар, народ копошиться. Чую: бемкнув дзвін на церкві. Так бемкнув, що в мене аж серце теліпнулося, наче це його, моє серце, силою гойднули. Недарма те калатайло в дзвоні серцем називають! Спинилась я, бо мені дуже заболіло в грудях і ноги мов підкосилися. Стою й не

знаю, куди йти: направо – храм, наліво – базар. А потім, наче хто мене в спину штовхнув, – завершила до церкви.

Люду там було негусто, і кожен сам по собі, зі своїм – не чужим, на других не дивиться, Богу звиряється. Помолилась і я. Свічку поставила Богородиці з малим Ісусом. Поплакала. Легше мені стало. І людей наче вже не страшно.

Мабуть, довгенько я там стояла, бо коли вийшла за браму, базар уже кончився. У центрі тільки вітер підмітав перехрестя – так, наче це він і людей усіх звідти вимів та загнав по домівках. То я й пішла поволеньки додому, не роззираючись і вже не ждучи нічого лихого. Наче була тепер щитами з усіх боків затулена. Наче Бог мені щось пообіщав... А він же нічого не обіщав, анічогісінько! Він тільки моє слухав. І все ж мені здалося, що пообіщав...

Вона вернулась од тої подруги якась ніяка, пуста. Наче випатрали її, мов курку. Тільки й того, що спокійна. Стала на порозі, усміхнулася: здрастуйте, каже, мамо, я вернулась, чи можна зайти? Авжеж, можна, кажу. І відчуваю: більше ні про що її питати не треба. Ні сьогодні, ні завтра, ні через місяць...

Отак ми й живемо з нею. Разом роботу робимо, разом за стіл сідаємо, разом очі відводимо, якщо вони стрічаються над тарілками. Інколи вечорами я чую схлипи з її кімнати. Але не йду до неї. Інколи вона серед ночі заходить у мій закапелок – я відчуваю, як стоїть у ногах і дивиться на мене, і прикидаюся, що сплю...

Вам цікаво, чи гуляє той Казанова зараз так, як раніше? Ні, не гуляє! Пити – п'є, ще більше, чим пив, а по бабах уже не бігає – базар би знав. Ні-ні, жінка в нього й досі лежача: ні туди, ні сюди. Так що, схоже, Казанова просто кончився, одбігав своє. Ну, буває й таке.

Тепер бігає моя дочка. Не тягається, а по-культурному: час од часу щезає із села на два-три дні. Спочатку казала, що до подруги їздить, а тепер ліпить мені прямо межі очі: я на гульки, мамо, буду післязавтра. І щоразу післязавтра вертається – розпашіла, мов півонія, і спокійна, як удав. Каже: я вже дома, мамо, у нас усе благополучно? Усе благополучно, одказую. Ось тільки моя дочка – хвойда. Так люди кажуть.

Але я їй цього не кажу.

Л ЛЮБА, ЛЮБА, ЛЮБОВ...

Вона була така гаряча й солодка, що я відчув себе в розтопленому меду – і завмер. Щоб він загус і стулив нас до купи надовго. Вона вистогнала свою втіху – і теж принишкла поруч зі мною. Тільки наші серця гупали, мов дзвони на Паску, і ми їх слухали – німі од радості, що нас пустили до раю нехрещеними...

І я подумав, що, мабуть, пора таки зважитись. Що з цією жінкою я міг би одружитись. Бо вона мені подобається сильніше за інших. Може, навіть більше, ніж подобається.

Бо мені вже скоро п'ятдесят. І двадцять п'ять із них я розлучений зі своєю Любов'ю. І стільки ж моя Любов прикута до інвалідного візка. Мені її жаль, дуже жаль, але що я ще можу зробити для неї? Моя мати називає мене ненаситним жеребцем. Цим же словом вона згадує й мого покійного батька. Бо й той дуже любив жінок і мав їх цілий гарем. Таким був, кажуть, і мій дід. Тож хіба я винен, що мені всю дорогу штани тиснуть в одному місці? І що живу не десь на Сході, де без проблем можна було б улаштувати так, щоб і овечки були ситі й не ображені одна на одну, і вовк не відчував себе постійно голодним.

Справді, єдине, що я міг би ще зробити для своєї Любові, – залишатись їй вірним. Але це – єдине! – вище моїх сил.

Коли моя Любов стала моєю жінкою, я був найщасливішим у світі чоловіком. Дихати без неї не міг. Любив так, що серце заходилося в грудях од трепету, щойно про неї згадував. Якби можна, то й на роботу носив би її із собою – в кишені. Як талісман. Щомиті потай гладив би, а коли ніхто не бачить, витягав би та обцілював.

Яка вона була гарна! Побачивши її вперше, я отетерів. Бо зрозумів одразу: це – доля, це – Вона, це – назавжди! Підійшов і... запропонував заміж. Поки ми танцювали під «Лебедину вірність», вона дивилася кудись із-за мого плеча і мовчала. А коли музика стихла, хлюпнула ясною блакиттю мені в очі й сказала – просто й дуже серйозно: «Я згодна».

Господи, Ти ж пам'ятаєш, як я тоді літав! Які великі й сильні були в мене крила! Я обіймав ними не тільки мою Любов – я весь світ пригортав до себе, до себе, до себе... І, здавалося, міг його ошчасливити.

Я ж до того думав, що так не буває. Що то тільки в книжках і на екрані показують таку любов, – щоб у дівчаток смоктало під ложечкою, а ми, хлопці, не ловили гав. І я не ловив гав. Вони самі сідали в мої долоні – як приручені.

На весіллі друзі казали мені, що я тороплений. Бо ж хто у двадцять, зразу після дембеля, жениться? Довкруг же такий квітник розкішний – і кожна квітка жде-виглядає відважного джмеля. А в мене, мовляв, перспективи – як у Казанови чи Дон Жуана! Хіба не бачиш, казали мені, любá рада піти з тобою туди, де трави похилі? Я і чув – і не чув. Я дивився на свою наречену і казав собі, що ніколи не називатиму її Любою, а тільки Любов'ю. Бо моя Люба – не любá. Бо моя Люба – єдина. Бо вона – Любов. Крапка!

Її полюбила й моя мати. Якби не вона, я, може, мав би нині нову сім'ю й рідше задивлявся на інших жінок. Бо коли моя Любов після пологів тяжко захворіла й ескулапи, одводячи вбік очі, заявили, що ця хвороба невиліковна, що через пару років моя жінка стане повним інвалідом, а потім може й дахом поїхати, мати сказала мені: «Тримайся, сину! Це твій хрест. Ми будемо з нею до кінця, коли б він не настав. Тримайся, бо вона подарила тобі дочку. Ти ж знаєш, що їй не можна було родити, а вона продовжила наш рід».

Я й тримався. Я робив усе, що міг: возив її до столиці, носив на руках по клініках, тикав професорам медицини пухкі конверти й торби з ікрою та коньяками, купував щороку путівки в санаторії... Їй не легшало. Дочкою займалася більше мати, бо ж я або на роботі, або по господарству, або коло моєї Любові. А коли їхав у далекий рейс, мати доглядала й за нею – весь же вік проробила фельдшером...

«Одвези мене в якийсь інтернат чи що, – якось сказала моя Любов, дивлячись, як я майструю для неї стілець із діркою посередині. – Я ж знаю, що́ буде далі, бо ж сама медик. А ти... ти ще знайдеш собі жінку – гарну і добру. Таку, яка буде нашій Олечці замість матері. А тобі – замінить мене. Дивися, ще одне дитя тобі народить. Бо ж ти здоровий чоловік, а я – каліка...»

Вона казала це, а очі її були темні й мокрі. І дивилися через моє плече в бік дверей. У дверях стояла моя мати й тримала за руку трирічну Олю...

Нікуди, звісно, я її не одвіз. Єдине, на що погодився, – оформити розлучення. Дуже вже вона наполягала на цьому – навіть голодовку була оголосила. Той папірець, який засвідчив мою свободу від уз Гіменея, нічогісінько не змінив: ми й далі живемо під одним дахом і спимо в одній кім-

наті. Тільки з подружнього ложа я невдовзі перебрався на розкладушку, а потім – на диван. Але я вночі (коли, звісно, не на роботі) завжди поруч. Бо ж Любові ночами часто стає гірше – і тоді терміново треба подати води чи ліки або викликати швидку, якщо ні пігулки, ні уколи не помагають.

Той папірець, казала мені Любов, більше потрібен їй, бо так їй нібито легше переживати мої зради. Бо він означає, що вона вже не має на мене як мужчину жодних прав. «Я, – казала, – знаю, що ти не можеш без жінки. Я все розумію – і не дорікаю тобі. Хоча мені було б легше, якби... якби...» Оте «якби» застрягало їй у горлі й вона змовкала. Оте «якби» можна було розуміти так: якби я не жила у твоєму домі. Або: якби ти мені не зраджував.

Оте «якби» виконати було неможливо. І врешті вона змирилася. І я змирився.

З часом вона говорила все менше, і її слова вже треба було вгадувати. Потім уже тільки очима – то просила, то плакала, то кричала. І мені постійно доводилося дивитися в ті очі, щоб не прогавити момент, коли я можу їй допомогти.

Але я не мати Тереза. Це моя мати – як та Тереза: більше живе у нас, ніж у себе вдома. Більше любить мою Любов, у якої тільки під нігтями нічого не болить, ніж мене – свою єдину дитину. І коли я не на роботі, а «десь», вона шукає мене, обходячи сільські забігайлівки й самогонні точки, а також самотніх жінок, яких – усіх без винятку самотніх! – вважає пов'язаними, що зваблюють її сина й хочуть, щоб він кинув матір свого дитяти напризволяще. Коли вона мене, трапляється, знаходить, то кричить на весь куток, що я ненаситний жеребець і що вона мені якось уночі яйця одріже. І що хай у мене горло пір'ям заросте, бо скільки ж можна пити оте отруйне пійло.

Кажу ж: я не мати Тереза. І не святий. Бо не можу добровільно зректися земних утіх – заради якогось там спасіння на небесах. Я пробував – нічого не вийшло. То хай би вже одрізала чи що! Бо коли мені кортить жінки, не помагає ні горілка, ні навіть оте, звиняйте, що попи називають рукоблудством. Один із них мені так і сказав: усе це – і заглядання на чужу жінку, і пияцтво, й онанізм – гріхи смертні. Ну то що ж зробиш, як я не здатен побороти свою натуру? Бо те кортіння заливає мене всього, мов потоп, і я в ньому тону. А мені тонути не можна, бо я, хоч і непростенний грішник, та потрібен моїй Любові, яка воістину свята!

З усім іншим я можу впоратися. Можу зробити поручні у ванній кімнаті, стільчик для справляння нужди, переобладнати візочок, щоб моїй Любові було зручніше. Можу нести її, покручену паралічем і легку, як висохла гілка, куди треба і скільки треба. Прощуся в додаткові рейси, щоб мати преміальні на її лікування. Роблю вдома все, що треба, ще й

столярюю на замовлення – знову ж таки, щоб була копійка, бо ті кляті гроші не падають мені з неба!

А коли я з нею, то саджаю її на той стільчик і кладу в ліжко. І виношу горщик. І підмиваю. І готую їй сніданки й вечері. І годую з ложки. І ставлю щодня на столик поруч квіти – ті, які сам вирощую на подвір'ї. Або несу її в сад – щоб вона сама милувалася на півонії та троянди, яких не бачить із вікна...

До цього важко звикнути. Але я не скиглю. І моїм горілчанам братикам, які п'ють за мій рахунок і то жаліють мене, то називають дурнем, кажу: це можна витримати! Навіть двадцять п'ять років! Якщо дуже любиш і розумієш: ти – єдиний і ти ж – крайній.

Ось тільки дивитися їй в очі... Оце витримати майже неможливо! Бо в її очах така мука, така гіркота, такий докір і водночас – наче вина... А в моїх блищить або горілка, або втіха – і я не хочу, щоб вона бачила той блиск.

А вона ж його бачить!

Вони казали, що моя Любов проживе од сили п'ять рочків. Вони казали: готуйтеся до неминучого, яке може статися будь-коли. І радили здати її туди, де за нею буде спеціальний догляд, бо це, мовляв, дуже тяжкий випадок.

А моя Любов без тих суперспеціалістів живе вже чверть століття! Тільки зробилася – як рослина, одні очі світяться.

За цей час виросла наша дочка. Недавно вийшла заміж у столицю. Працює там у лікарні – стала медиком, як мати й бабуся. Любов про те нічого не знає – вже шість років наче блаженна. Іноді мені здається, що й мене не впізнає. Кажу до неї: «Моя Любове, якщо тобі щось болить, заплющ очі». А вона дивиться тими очима, як вікнами – прямо в небо. І в їхній блакиті мене вже нема! А блакить така бліда-бліда, наче її сльозами вимито чи кислотою випечено.

Господи, як мені її жаль! Мати каже: якби було жаль, то не топив би себе в горілці. Я мовчу, проштовхуючи клубок у горло ковтком із рукава. Мати каже: у тебе нема ні стиди, ні совісті, безбожна твоя душа! Я й не спорю. Якби Він був, моя Любов була б здорова – бо хіба ж за народження дитини жінку так можна карати?! Мати каже: треба достойно приймати удари долі, а ти своїм «достойнством» трусиш наліво й направо, бодай би воно тобі одсохло! Я зіплюю зуби, бо воно не одсихає.

Тільки не знаю, чи вистачило б у мене сили витримати ті «удари», якби не горілка і не жінки. Як вип'ю, легше додому йти. Я тоді заходжу в хату тихо-тихо, бо знаю, що моя Любов уже спить. Стою за шторкою і до-о-о-вго дивлюсь на неї, аж поки мені клубок у горлі не застряне. Бо я

тоді весь – один суцільний жаль до цієї жінки, якій Бог не дає ні життя, ні смерті і до якої я навіть не припнутий – прирослий! Вона спить, мов янгол небесний, а я стою, притулившись до одвірка, земний і винуватий, і відчуваю, що ноги підломлюються підо мною. Тоді я осідаю на підлогу і... молюся, просячи в Господа розв'язки – як ласки для нас обох.

Не знаю, чи чує Він мою п'яну молитву, за яку мені вранці буває стидно. Мабуть, не чує, або ж не зважає, бо знає, що то не я – то випита мною горілка волає до Нього...

А коли я з якоюсь жінкою, то наче трохи забуваю мою Любов. Дивлюся в живі очі іншої, пещу не покручене хворобою чуже тіло, милуюся, як воно бубнявіє й аж розквітає під моїми руками – і, здається, сам наливаюсь життям. І те життя летиться через край і звільняє мене – не-надовго, неповністю, але звільняє! – від моєї щоденної м'юки. І я можу терпіти свою долю далі. І доглядати мою Любов. Винувато одводячи очі. Навіть зараз, коли вона вже не шукає мого погляду, я одвожу його щоразу, коли знаю, що від мене пахне іншою.

Їх було за ці роки багато – отих інших. Але серед них не було люб'их – тобто будь-яких. І люб'их не було – не любило моє серце більше нікого. І Люб – теж, бо тільки почую це ім'я – стає перед очима Вона і застуге світ. І я тоді не можу їй зрадити – ні на п'яну, ні на тверезу голову.

Якось я почув, як молилася моя мати. Господи, просила вона, дай сили моєму синові, бо ж йому важче, ніж мені, бо ж він – чоловік. Господи, хрестила вона собі груди, прости йому, що в ньому так багато любові до жінок, бо хіба ж він винен у тому, що Ти йому стільки її дав? І пошли Царство Небесне його батькові, якому я не могла її простити. І помилуй та звільни оту нещасну, що карається не за свої гріхи...

Я тоді не спав усю ніч і думав про свою матір. І вирішив, що вона – святіша й милосердніша за матір Терезу, якій не випало любити зрадників – сина і чоловіка. І тому я не ображаюся, коли мати називає мене ненаситним жеребцем.

Але я не жеребець. Я довго вибираю жінку, з якою ляжу в ліжку. Це завжди самотні – покинуті, розлучені, матері-одиначки. Голодні на чоловічу ласку й готові злизувати її з рук, як косулі – сіль. Мені їх жаль – і я даю їм те, що можу дати. Оту ласку. І більше нічого. І вони це знають. Жодна не вимагала і не просила в мене більшого. Жодна не приходила до моєї Любові з проханням відпустити мене до неї. І, думаю, жодна не ображалася на мене. Бо я жодну не обдурив і не обділив.

Та жодну й не любив.

Траплялися серед них такі, на яких можна було б і оженитись. І якби

я наполог на своєму праві, думаю, моя мати мене б не проклала. Але досі я не заводив такої розмови – бо з нами була ще й Олечка. Але тепер... Дасть Бог, вони мене зрозуміють, моя дочка і мати. Бо ж я для них, як мені здається, не такий уже й поганий батько і син...

Але я ще й мужчина. Живий мужчина! І мені ще хочеться хоч жменьку щастя. У себе вдома, а не десь поза Уманню. Звичайного щастя, яке є в усіх одружених чоловіків. І може, оця жінка, яка зараз лежить поруч, зуміє його мені дати. А я – їй... теж зумію. Бо й вона його заслужила. Наковталася лайна житейського стільки – аж згіркла! Стала такою колючою, що я два місяці тримав облогу, то відступаючи, то знову йдучи на приступ, щоб зламати її недовіру. Отрутою бризкала мені межі очі, наче я їй – ворог одвічний, наче це я – один я! – допик її до печінок. Тож і вислухав на свою голову – за все наше чоловіче поріддя! І мовчав – як винуватий. Бо її сльози були справді солоні. А я – справді винуватий...

Та врешті вона стала моєю. Бо справжня жінка не відштовхне щиру і щедрю чоловічу ласку. А я ж бачив, що вона – справжня: бездонна, спрагла, пристрасна і сласна. Така, як я.

І я припав до неї, мов до криниці, і пив її жадно, бо прийшов із пустелі. І давав пити їй – стільки, скільки хотіла. Щоб вона не стала пустелею.

І з нею – єдиною! – я не забув, а згадав Любов. І згадав, що таке щастя. Воно зараз б'ється в мені, як натомлена пташка, що прибилася до затишного житла, зігрілася і тепер шукає там місця для гнізда.

...Як вона віддавалася мені, Господи! Так дерево розчахується від удару блискавки – даючи вогню випекти всю свою серцевину, до згару, не ховаючи од нього жодної клітини, з якої могла б відродитися завтра. Такі жінки люблять серцевиною, тобто, зливаючись із чоловіком в одне ціле, перестають існувати для себе.

Такі жінки вранці зникають з твого життя назавжди – як випитий твоїми очима міраж, за яким знову сухі піски. Або залишаються з тобою до смерті – щоб той міраж зробити оазисом, в якому можна щасливо жити. А життя ж у мене лишилося, може, рочків п'ять. А може, й двадцять п'ять... Як у моєї Любові: думали – п'ять, а воно – всі двадцять п'ять...

Ось вона розплющить натомлені втіхою очі – й оті очі глянуть на мене запитально: що далі? нам щойно було дуже добре удвох – що далі?... І що мені відповісти? Що було не «дуже добре», а чудесно? І що «далі» нічого нема? Чому нема? Ми ж обоє нібито вільні! Ми нічого ні в кого не крали! І чому б нам не бути щасливими й далі – бодай наскільки це можливо?

Але чи можу я запропонувати цій жінці... запропонувати... жити разом, утрюх, – зі мною і моєю Любов'ю?.. А якщо й справді... спробувати

так? Кому буде від того гірше? І ми з нею будемо доглядати мою Любов, мою блаженну Любов, мою напівживу Любов, біля якої мені одному так важко лишатися живим...

Знаю, що це якось не по-людськи. А хіба всі ці роки у мене щось було по-людськи? Мене легко судити. Казати: жінка прикута до ліжка, страждає, а він п'є, гуляє, а тепер надумав ще й привести в хату іншу, з якою злягатиметься мало не на очах нещасної!

А ви спробуйте самі жити отак, як я – щодня, двадцять п'ять років, і ще бозна скільки. Бо ж остаточний строк, на який вас і її засуджено, нікому не відомий. Бо ж однозначно, що це – найвища міра покарання. Бо ж воістину це той випадок, коли «тільки смерть розлучить нас». І при цьому ви позбавлені навіть права піти з цього життя першим! Ні піти, ні, тим більше, втекти. Тож помилування не буде. І чуда не буде... Через скільки часу ви почнете просити в Бога для себе повноцінного життя, а для неї – смерті? Ану, якщо чесно!.. Отож краще мовчіть! Ви ж не можете нам нічим допомогти! Нічим!

А ця жінка, якщо захоче, зможе...

А коли це Сам Бог послав її мені в підмогу? Щоб я не був один – і не був із багатьма. І водночас – щоб не зрікся своєї Любові...

Авжеж, я знаю, Господи, що це – не любов! Це пристрасть, яка змивається слізьми. І я заплющую очі – і плачу, відчуваючи, як солодке стає гірким. Моя рука лежить на грудях жінки, з якою мені так добре і якій я не хочу додавати болю. Вона знімає мою руку і, мабуть, нахилиється наді мною, бо за мить я відчуваю її поцілунки на своїх повіках. І чую її слова – такі тихі, що, можливо, вони мені вчуваються; вони звучать як відповідь на всі ті запитання, які роздирають мені душу: «Хочеш, я розділю з тобою все – без любові? І без любові можна, повір...»

І я хочу вірити, що можна і без любові! Бо життя таке довге, і має вистачити сили терпіти його до кінця. Бо життя таке довге, і в ньому обов'язково повинно бути щось схоже на щастя.

Але мої губи шепочуть інше:

– Без Любові я не можу, люба.

– Я не Люба. Я Надія, – каже вона, мабуть подумавши, що я помилково назвав її ім'ям моєї дружини, і її голос тонко тремтить, наче од холоду.

– Я знаю, – зітхаю я, проводжаючи поглядом її руку, яка сахається мене і швидко ховається в рукав блузки – так, що стає схожою на одчачнуте крило пташки, котра забилася грудьми об землю.

І думаю про те, що ніколи не можна вірити жінці, яка згоджується жити з тобою без любові. І про те, чи в мене вистачить сили любити і її – бо ж я не маю права пропонувати їй менше.

ЛАСА ДО ЛЮБОВІ

Моя колишня сусідка Ольга весь свій бабський вік на мужиків дивилася, як кіт на сметану. Казала: в мене батько був злий, мов собака, то я ласки шукала, бо в дитинстві її не зазнала. В сім'ї, значить. Тільки школу закінчила, одразу й гайнула із свого села – шукати тої ласки. Наче то така трава, що росте десь далеко, в особливому місці, й не кожному на очі втрапляє. Шукала спочатку в технікумі, потім в інституті, а згодом – як то кажуть, у трудових колективах. Де тільки не робила! А стільки разів переїжджала! Казала: під лежачий камінь вода не тече, а на одному місці людина втрачає... як це вона казала? ану ж чи згадаю? ага: свіжість сприйняття. Ну, що з часом вона не може глянути на чоловіка так, наче вперше його бачить, і себе чоловікові не може показати... свіжо. Око, мовляв, замилюється, і все та всі довкола стають наче тлом. А Ольга не хотіла ні до чого звикати, якщо воно їй не по душі було. Казала: не хочу й не буду мохом обростать!

І не обростала – ні мохом, ні жиром. Тож і під сорок виглядала дівчинкою, тільки по-жіночому апетитною. Доглядала себе, як квітник.

Отож Ользі треба було, щоб щоразу – як уперше. Та все ж двічі вона таки заходила в одну річку: верталась до першої, ще шкільної любові, а пізніше – до першого чоловіка. І завжди в неї були напихваті, для надто цікавих, переконливі пояснення. То вона хотіла перевірити свої почуття – бо ж, мовляв, люди з часом змінюються, і змінюються їхні погляди й оцінки, а отже й стосунки. То вважала, що має повернути дочці батька, раз не виходить знайти їй доброго вітчима...

Я думаю, що все те – брехня. А якщо й не брехня, то не вся правда. Просто Ольга ласа до любові! Так казала моя мати, і в цьому я з нею погоджуюся.

Однак правда й те, що гребла вона любов не тільки до себе, а й од себе. Щедра була в цьому ділі й не скупилася на глибокі «чутства» – і де вони тільки в неї бралися? Наче мала не душу, а бездонну криницю, з якої скільки не тягай воду, а вона, мов із центру Землі, все прибуває й прибуває – чиста, а мо', й не чиста, але хмільна. Бо мужики тяглися до тої криниці навіть тоді, коли Ольга вже й п'ятий десяток була розміня-

ла. У черзі стояли! Хвости розпушували! Билися, як півні на перелазі!.. Стільки гіркого та кислого ковтнула вона од тих мужиків, стільки сліз через них пролила! Та од того її приворотна вода не стала ні оцтом, ні полинним настоем, ні ропою – бо чоловіки такого не люблять. Ось що найдивніше! Аж траплялося й так, що Ольжині коханці, мабуть, упившись тієї чарівної води, злісно плювали в її колодязь – і йшли собі далі. Вона втиралася, плювала вслід, потім роззиралася – і, зібравши манатки, сідала або в поїзд, або на автобус. Міняла, так би мовити, тло... І справді, на новому місці невдовзі знову знаходила спраглих. Так що в її криниці вода довго не застоювалась...

Моя мати казала, що Ольга – просто курва, але з цим я не згодна. Бо та Ольга в сорок два знову вийшла заміж, і вийшла щасливо! І тепер уже сама плює сміючись – на все й усіх.

А я ніколи заміж не ходила...

Ох, якби ж то і в мене була криниця з такою водою – хіба б я скупилась? І мені було б теж байдуже, ким би мене називали, – чужий роток часто буває чорним і заздрісним: удень плює в чийсь щасливий колодязь, а вночі жадібно смокче вологу з власної калюжі, якщо має бодай калюжу. А ні – потай жує свій безрадісний цвілий сухар, розмочуючи його слезами та проклинаючи весільні короваї сусідів.

А в мене ні калюжі, ні сухаря – одна пустеля. Суха, скільки не копай, – нічим не розмочиш. І якби ж то мене заздрість сушила – ні-ні, не заздрість...

Моя мати казала, що так все одно краще, чим роздавать себе направо й наліво. Та це – з якого боку глянути. Я дивилась на свою сусідку зі свого – і була рада, якби можна, помінятися з нею місцями. Особливо після Ольжиного останнього заміжжя. Бо ж її Богдан не одну ніч мені ввижався – і в тих видивах я була такою вродливою та щасливою, що прямо зі сну кидалась до дзеркала: це я чи не я? невже в мене може бути таке?!.. Після того, як він перебрався до Ольги й вони розписалися, я стала обходити її хату – мов чорторий, і навіть голови в той бік не повертала, хоч як кортіло.

Як піде на прірву, то хоч возом упирайся, а скотишся на дно. Таке наче й справді доля кожного визначена ще з народження і, хоч круть, хоч верть, хоч у небо плюй чи з ранку до ночі поклони бий, а буде тільки так, а не інакше... Ото живе собі чоловік, живе, день до вечора – вік проживе, як під кущем, звиняйте, нужду справить, – а потім каже, що то йому таке життя собаче було на роду написано. Може, й написано, як перевіриш? А може, то просто виправдання, бо ж плив за течією і думав: раз не упираюся вітрові, то й винесе мене прямісінько в море щастя –

він же дме туди, куди Бог дивиться? А Бог – одвернувся! І воно не винесло! Ну, значить, доля... А інший, бува, все життя гарує на те щастя, як воляка, гребе, гребе, з ніг падає, так прагне проти вітру встояти, – а все одно пшик. Дивишся збоку: та ж заслужив чоловік те щастя – і перед Богом, і перед людьми заслужив, – за що ж карається? Може, й справді таке життя йому судилося? Може, Бог не хоче, щоб усі були щасливими? Хто зна, та тільки те щастя од наших бажань і зусиль ну зовсім не залежить! Дуже несправедливе воно до людей. Ні заслужити його, ні заробити, ні випросити, ні дождатися. І ласкою не приручиш, і на арапа не візьмеш.

Ось моя мати, приміром. Заміж ускочила зопалу – як у гречку, а назад було вже зась. Майже п'ятдесят років покірно й вірно служила: чоловікові, лежачій свекрусі, чотирьом дочкам. Від «супружника», в якого хоч і були золоті руки, та залізні кулаки, мала дякою за свою службу щоденні побої, лайку й крик – і ні хвилинки спокою чи того щастя, про яке вона школяркою читала в гарних товстих книжках... А як трудилася! Всю себе віддавала, як закланна овечка, на вівтар сім'ї та її благополуччя! Щоб було все як слід і не хуже, чим у людей. Щоб було у хаті й коло хати. І щоб у дітей був батько, бо без батька не можна – на безбаченків і вітер плюється...

Ну і що? Єдине щастя, якого вона діждалася, – пережила свого учителя. Дочки ж не захотіли ждять – щойно сп'ялися на ноги, розбіглися, як мишенята, по світу – шукать собі чоловіків за принципом: аби не такий, як батько. Познаходили. Підкаблучників і ледарів, яких ще називають альфонсами. І почалася веремія: розлучення, пошуки інших, цивільні шлюби, збігання-розбігання... І все ті ж безбаченки.

Долі моїх сестер схожі з Ольжиною, ось тільки вони стали злі, як собаки, і на чоловіків дивляться мало не з ненавистю. Бо вже й самі як мужики – зі штанів не вилазять, курять, п'ють і всю мужичу роботу тягнуть самотужки: «Щоб не просить усяких нахлебників і не розплачуваться натурою». Яка там уже «натура»? Висохла їхня «натура» давно, до дна висохла... І вони, підозрюю, теж потай заздрили Ользі, коли, найжджаючи, бачили, що в її криницю й досі падають зорі й зазирає місяць, а вона сама ходить-походжає коло тої криниці у коротенькій спідничці та на шпилечках, тільки не літає.

Бо Ольга мужичої роботи не робила ніколи. Ольга вдома знає тільки хату, а по господарству мотається її новий чоловік, який навіть на грядку її не пускає. Щоб вона, випадково, собі фарбовані нігті не замастила землею й не мала темних кіл під очима від постійного недосипання. Щоб була завжди гарною, як півонія, й усміхалася до нього, як травневе сонце до бузку. То вона й усміхається. А він од того теж цвіте, дарма що не молоденький уже...

Може, й справді чоловіки більше цінують не наші руки й хазяйнови-

тість, а те, як ми їм «даємо» в ліжку? «Мені однаково, що вона пекла, що варила, чи добре виполола грядку, чи свиня погодована і чи побілені стіни. Головне – щоб мені було сладко з нею вночі і щоб вона харашо підставляла щоразу, як я захочу», – так мені колись роз'яснив секрет своєї любові мій зять, сестрин чоловік. Я тоді, мабуть, залилась рум'янцем, як буряковим квасом, бо він зареготав і нахабно щипнув мене за сідницю: «Дай хоч мені, бо й умреш дівкою! Може, в тебе там мед, а ти й сама не знаєш! Оно вже в голові сивина світиться, а там – і досі затичка. Чи, мо', вже хто розпечатав? Так я борозни не спорчу...»

Я тоді довго плакала й ловила себе на розпусній підозрі, що якби той Олег не був моїм зятем, то, може, я б йому й дала. Уночі такої гидкої думки я не стидилася, бо ж по темному не тільки всі кішки сірі – у п'ятні не видно й великої родимої плями на моєму обличчі. А ще вночі себе дужче любиш і жалієш. Якщо не любиш когось іншого – бо ж у таку пору особливо хочеться, щоб любов припливала й відпливала, робила кругообіг, як вода.

Тому саме вночі я сильніше відчувала свою пустелю: наче тіло мое загорнуте не в простирадла, а засипане розпеченим колючим піском, безплідним піском, неживим піском; він безупинно тече на мене з усього світу, дюна за дюною, – і не дає дихати... Я здирала із себе все й обливалася холодною водою, але той пісок пік мене і з нутра – вода його не гасила.

Мати довго дивилася на мої нічні «омовіння», а потім сказала, дивлячись убік: «Ти б, дочко, відвару з нагідок попила чи що... Од такого помагає. А ні, то сходи в аптеку. Кажуть, є зараз средства од женських припливів. Це вони тебе мучать». Та я вже знала, що найкращі ліки од мого жару знаходяться, вибачте, у чоловічих штанах.

Тільки де ж я їх могла взять? Іноді мені здавалося, що мою гарячу пустелю бачать усі – й того стороняться. Бо ж і справді: мені вже за сорок, а вслід і досі тільки пси озираються – в надії, що кину їм якусь кістку, коли виходжу з продуктової лавки. А сільські чоловіки так звикли до мого обличчя, що й не помічали: проходили мимо, як повз стовпа, тільки й того, що механічно кивали головами – віталися. А щоб глянули як на жінку... Схоже, це родима пляма на щоці заховала мене од їхніх поглядів усю – з голови до п'ят.

Пам'ятаю, якось, приїхавши до Харкова у службових справах, ішла я з вокзалу темним провулком. І ув'язався за мною п'аний чолов'яга. Все запрошував до себе додому – «повеселитися» вдвох, бо йому, мовляв, цього вечора «грустно возвращаться в пустую квартиру». Я тоді бояла-

ся не його домагань, а того, що він утече од мене, щойно ми вийдемо на світло. Так і сталося: залицяльник миттю протверезів – і здимів, а я, притулившись до найближчої стіни, ковтала сльози і прокинала всі на світі ліхтарі.

Отоді-то я чи не вперше подумала, що ліпше народитися курвою, яку всі клануть, ніж дожити до старості, як казав Олег, «із затичкою». Звікувати такою собі порядною, доброю, працьовитою старою дівою, яку всі поважають, жаліють і якою затикають усі дірки. Бо це не в мене затичка. Це я сама – затичка. Де є пустота, там і я – затичкою. Бо природа, як відомо, не терпить порожнечі. А Бог не терпить безплідної смокви – і карає її. Ось тільки як це пояснити? Аж оте безпліддя од Господа й залежить. Не дав – і за те зверху ще й покарав!

А може, це не покара – а моє призначення, судьба, яку Він сам для мене й вибрав? Тільки тоді – для чого?.. Це питання пекло мою душу не менше, ніж тіло – оті гарячі піски.

Я одна із сестер лишилася в селі, біля матері. Бо найменша – і калічка. Кажуть: це не каліцтво, а лише гандж, та для дівчини такий гандж – усе одно що каліцтво! Я могла б, звичайно, теж утекти світ за очі, та жаль було матері: вона після смерті батька не знала де себе діти і що робити зі свободою, яка так раптово впала на її вже сиву голову. Може, ця родима пляма й не завадила б мені зустріти свою «половинку», може, вона мене десь і ждала, та тільки ж, як казала Ольга, «треба було сраку підняти із насидженого місця – то, може, десь би всілася не на тверду табуретку, а на золочений трон». Ет, замолоду побоялася, матір послушала: мовляв, на чужині будуть на мене пальцями тикать усі кому не ліньки, а біля її спідниці хоч якийсь захист од чужих недобрих очей.

От і вийшло: де народилася, там і знадобилася. Спочатку вона мене няньчила, а потім – я її. Може, й справді згодилася б на щось інше? Ольга каже, що я дурна, хоч і добра. Ольга – не мати, правду скаже. Ольга ніколи правду не ховала – ні в кишеню, ні за пазуху – не дарма ж її в селі не люблять. Не тільки за оту її правду межі очі, а й за те, що живе, як хоче. А найбільше, звісно, за те, що врешті знайшла своє щастя. Таким завжди заздрають. Тільки плювала вона і на людську нелюбов, і на наговори, і на заздрість...

Я чого про смокву згадала? Коли мені повернуло за тридцять, я заговорила з матір'ю про те, що хочу дитину. Від кого завгодно, бо ж заміж мене, по всьому видно, ніхто не візьме. Господи, як вона розкричалася! Мало мені, казала, трьох нещасних старших дочок, у яких ростуть діти сиротами, бо вони не схотіли терпіть своїх чоловіків, – а ти збираєшся

в мою хату привести байстря! Бач, що надумала! Стільки літ прожила правильно, як слід – жодної тобі плітки, жодного кривого слова, – о, це в селі велике діло! – а оце здуріла. Страм на мою голову хочеш зібрать з усього світу?! Не смій, кажу тобі! Не гніви Бога й судьбу. Видать, Він знав, чого тебе так помітив. Отакий знак на лиці – і ти з ним у блуд хочеш кинутись? Вже краще з моста у воду!

Не погодилася вона й на те, щоб я всиновила якусь сирітку. Сказала, що вже надто стара, щоб чужим дітям згодовувати свої останні роки. І порадила запастись терпінням та ждатижданого. Мовляв, Господь Сам обов'язково пошле мені щастя, якщо я його гідна. Або ж – долю, якої я гідна. Або ж – ту, яку Він мені уготував. «Сиди на одній сраці – тепліше буде», – повторила наостанок слова своєї матері – моєї бабусі, і поставила жирну крапку в нашій розмові. Більше ми на цю тему не говорили ніколи.

Коли мати померла, мені було сорок п'ять. Черговий мій зять, якого старша сестра Ірина «виписала» по газеті аж із-під Воронежа, вже на похороні, ехидно усміхаючись, прошепотів мені перегаром у вухо: «Помні: сорок п'ять – баба ягодка опять. Ти теперь одна – делай, шо хош. Шоб потом не жалеть, как пісал класік, о бесцельно прожитой жизни». Я тоді на нього гарикнула, мов собака: не лізь у моє життя! А він хазяйновито пройшовся поглядом по всій моїй постаті, як по власній вулиці, і плюнув мені під ноги: «Да кому твоя жизнь нужна? І ти сама? Живьош травой – умрьош травой. Только і знаеш – работу да заботу о, так сказать, ближніх. Дура!»

І знову я плакала. І хіба одну ніч? Бо правду він сказав, та я нічого не могла змінити – ні в собі, ні зокола. Я ридала, як корова, і пекельний пісок моєї пустелі ставав ще й солоним.

І тоді я пішла до Ольги. Почула, що її Богдан саме у відрядженні, то й зважилася. Купила пляшку вина дорогого й велику коробку цукерок. Зайшла ніби з тої причини, що нема мені з ким свій день народження відсвяткувати, та насправді – за порадою: як мені, отакій дурепі, жити далі? Бо чомусь думала, що «курва Ольга» знайде для мене потрібні слова.

Вона усміхнулася з порога – якомсь силувано, наче крізь сльози. Заходь, каже, я зараз сама хазяйную.

– У тебе якесь лихо? – спитала я, бо те лихо лежало глибокою тінною на її писаному обличчі, і під очима розпливалися рожеві плями.

– Ох, лихо, та ще й яке... – вона важко зітхнула й глянула якомсь низу вверх, хоч була вища за мене. – Сідай, розкажу, все одно таке довго не сховаєш... Вагітна я, Олено.

– Вагітна?! – від несподіванки я лантухом осіла на стілець.

– Два місяці. А Богдан дитини не хоче... – Ольга шморгнула носом. – Каже: пізно вже, у мене, ну, тобто в нього, оно двоє внуків скоро в школу підуть, і твоя Валька через місяць внуча подарує... Жене мене на аборт... А мені не можна робити аборт... А він каже, що покине мене, якщо народжу, бо це стид і страм... Оле-е-е-но-о...

– Не вірю! Не міг він таке сказати! – вирвалося з мене.

Ольга аж кинулася. Вмент заковтала сльози й метнула в мій бік гострий дротик:

– Ти його не знаєш! – вона загнала дротик глибше і різко мотнула головою – так, що руда грива розсипалася по плечах. – Чи... може... знаєш? – у її голосі зазвучала підозра.

Перед моїми очима промайнуло обличчя Богдана – вилицювате, смагляве, завжди гарно виголене, обрамлене ранньою, але густою і все ще кучерявою, сивиною... О, любов таки зла... І сліпа!

– Господь з тобою, Олю, – прошепотіла я тихіше трави. – Просто... просто... не віриться мені. Важко в таке повірити. Якщо любиш... Якщо любишь...

Ольга знову розревілася:

– Яка ти дурна-а, Ол-е-но... То одне, а то друге... То – любо-о-ов, а то – ді-і-і-ти...

– Ти не бійся, – заспокоювала я її далі. – Богдан тебе не покине. Це він зараз так каже, а коли ти народиш... любитиме ще дужче... Ось побачиш...

Я вже й руку простягла, щоб погладити її довге волосся – таке гарне, таке шовковисте, дарма що фарбоване. Та вона раптом різко відступила в гліб кімнати – наче їй не вистачало простору – і звідти облила мене з ніг до голови гнівною хвилею:

– Брехня! Що ти про це знаєш? Яка тоді любов? Діти всю її висмокчують, ненаситні, у своє горло! До останньої краплі! До дна!.. Я теж не хочу цієї дитини! Ось!

Ольга кричала мало не з відчаєм, а її очі блискали так люто, що я затулила лице руками і теж відступила назад, аж до порога. Що ж робити, коли Бог одним не дає нічого, а інші не знають, куди дівать?! Я ледве стримувала себе: з нутра піднімалася гаряча лава і вже мало не клекотала в моєму горлі...

Тим часом Ольга трохи стишилась:

– Я жити хочу, Олено. Хоч на старість навітшатись життям. Для себе. Із Богданом! Ми ж тільки два годочки разом. Ще й не облаштувались тут до пуття... З мене хватить і внуків, бо ж ясно, що моя Валька підкидатиме їх мені, як зозуля. Моя ж порода!

І тоді таки вирвався з мене вулкан! Мов підтята, впала я на підлогу, обхопила Ольжині бриті ноги й гаряче зашепотіла – швидко-швидко, щоб вона не могла ні отямитися, ні вставити й словечка:

– Олю, Оленько, прошу тебе, благаю, народи цю дитину... Для мене! Я її заберу, всиновлю, вирощу... Виїду з нею звідси... далеко-далеко... щоб не муляти очі ні вам, ні людям... Я її любитиму... Я її нічим не обидю ні разочку... Я їй усе віддам, бо кому ж мені оддати все моє?... Ти ж знаєш, я давно хочу дитину... Знаєш, мати мені не давала взяти чужу, а своєї я ніколи не матиму... ніколи... У мене ж усе є: і гроші, й до грошей, і спеціальність така, що я будь де добре зароблю... Мені од вас нічого не треба... Якщо хочете, я вам заплачу, *тобі* заплачу... Зараз так роблять, тільки не треба афішувати... Народи, молю тебе, Оленько!..

Тепер мовчала вона. Вражено й аж перелякано. А я говорила, говорила, говорила... Дала волю всім своїм пекельним піскам, що дійшли-таки до точки плавлення. Вони взяли Ольгу в щільне кільце, обступили, як армія, що лавиною йде на приступ міста. Бо ж їх було так багато, що вони могли засипати всі криниці світу, всі річки й озерця, всі моря-океани, не кажучи вже про міста!.. Ну, так мені тоді здавалося.

О, я знала, що прошу дуже багато, неймовірно багато! Але ж для неї це була зайвина, яка заважала її щастю! Мене ж та «зайвина» могла оцасливити на все життя...

Потім ми плакали обоє – кожна за своїм. І під тими сльозами в моїй душі піднімався й щомиті міцнів благий росточок надії, і я бачила, що «курва Ольга» повисає на ньому, як на соломинці, здатній утримати надпрірвою її любовну ідилію.

Я пішла додому аж під ранок, вирвавши з Ольги обіцянку, що вона обдумає мою просьбу і, якщо вважає за потрібне, порадиться з чоловіком...

А вже наступного дня вона прийшла до мене сама і, дивлячись кудись у куток, сказала, що Богдан згоден, і навіть береться допомогти все влаштувати. Тільки одна умова у них до мене: щоб я назавжди виїхала із села ще до того, як вона народить, і, якщо я не проти, вони куплять мою хату – за дуже хороші, за словами її чоловіка, гроші...

І тоді я вперше подумала, що не хочу мінятися місцями з Ольгою.

Мого сина я назвала теж Богданом. Вони не хотіли, та чого б я їх слухала? Кого очі не бачать, того серцю не жаль...

І другого назвала Богданом, хоч воно й не гоже давати дитині ім'я недавно померлого в роду. Так вони ж не рідня – вони рідні тільки в моїй душі. А моя душа інших імен не знає: одного згадує – гіркне, другого згадує – плаче, а на третього дивиться – втішається. Бо все – од Бога.

Перший мій синочок був як дві краплі води з Ольжиним чоловіком – кругловидий, кучерявий, смаглявенький. А в гробику лежав білий-білий, бо та хвороба клята всю його кров вибілила, як полотно... Вони й досі того не знають. Нащо воно їм? У них – любов. То хай любляться, поки любиться... Ох!

А другий – той, що зараз зі мною, – тоненький, як бадилина, вузьколиций, і волоссячко, мов льон.

Я його на станції зустріла. Як з похорону під поїзд ішла. Світу білого не бачила – так мені було чорно. Тільки Богданчикове крейдяне личко стояло перед очима, як повний місяць у спеку, – і кликало до себе, кликало...

– Тьотю, а у вас нема хлібчика? – гукнув мене в спину тоненький голосочок.

Я й озирнулася.

А в цього хлопеняти теж було бліде лице. Тільки од голоду. Я потім це зрозуміла. А тоді зиркнула на нього – та як зарідаю!

Воно до мене кинулось – ну що кошеня до миски з молоком. Я незчулася, як обняла його – та й давай обціловувать! А воно й не виривається, рученятами шию мою обхопило і теж чомусь плаче...

Я не питала, як його мати називала. Кажу:

– Пішли, Богданчику, додому.

І ми пішли. Й не озиралися. Негода була, холоднеча, ще й вітер у спину – підганяв. Тож ми обоє спішили схватись у теплò.

КАРТАТА ХУСТКА

– Оце так живе сільський холостяк, – сказав Микола, трохи іронічно зиркнувши на Олену: мовляв, таке тобі й не снилось у твоїх столичних снах, бо ж ти зі свого п'ятого етажa більше п'ялилась у небо, то тепер дивися перед самісіньким носом.

Олена роззирнулася по маленькій кухні, що правила й за прихожу (назвати це вітальнею язык не повертався). У кутку праворуч – ржавий рукомийник-«п'сунчик», під яким примостилося велике пластмасове чорне відро, поруч широкий стіл-тумба темно-синього кольору – на неї господар щойно поклав хлібину в кульку, і та сховалась поміж брудних мисок із ложками і засохлими недоїдками, кількох шербатих чашок і пожмаканих газет; ліворуч на стіні, врівень із теж темно-синіми панелями, над якими руділа плямами стара потріскана побілка, – вішалка, завалена куртками, плащами, куфайками й вичовганими об крейду шапками так, що й гачків не видно, під нею, в темній калюжі, – кілька пар зашкарбухлих чобіт і заляпаних багном калош, до яких, другим рядом, щойно присусідилося взуття гостей, від чого та калюжа стала ще більшою; навскіс, між простінками – невелика грубка із широким чорним казаном, обабіч неї два дверні отвори: лівий прямокутник – темний, за ним, мабуть, головна кімната, сиріч зала, куди світло тьмяної, засидженої мухами лампочки не проникає, а з освітлених одвірків справа од грубки, наче з безгубого рота, безсоромно роззяпленого назустріч чужакам, що топталися біля «центрального входу», визирає облуплений бік лакованої шафи і високе металеве бильце ліжка з горою подушок мало не під стелю. Широка домоткана доріжка невизначеного від ветхості кольору не гріє, а неприємно студить у ноги; вона, вочевидь, теж може чимало розказати про життя-буття цієї хати та її мешканців, – однак навряд чи це буде аж так цікаво...

Нинішнього видавав із головою важкий дух оселі; він свідчив, що той тут радше гість, а ось цьому чорному котові, який повільно, з почуттям щонайвищої кошачої гідності, вплив із темряви назустріч прийшлим і вимогливо нявкнув, на цій території дозволяється все.

Від широкого тазика із загидженим піском, притуленого до плити, несло таким смородом, що Олена інстинктивно затиснула носа. Її, бридливу, утримати тут могли хіба три чарки сестриноного «натурпродукту», які ще гріли нутрощі, та притлумлений погляд єдиного тутешнього аборигена в статусі господаря.

Од Еді розпливався по хаті гострий запах поту й мазуту. Мабуть, відчуваючи, що його «апартаменти» і він сам справляють не найкраще враження, Едя дивився то собі під ноги, то кудись убік. Але не вибачався. Наче хотів сказати: що маю – все перед вами, і я – який є – весь отутечки. А ви як-не-як тут ненадовго, тож шануйтеся, раз прийшли.

Однак чимось же він їй сподобався! Ні-ні, горілка тут ні до чого, бо ж почалося це не сьогодні. Очі! Їхній вираз під постійно опущеними повіками одразу й не розгледити. Темні й наче затягнуті сіруватою плівкою. Як земля в посуху – пилюгою. Чи як згарище, присипане попелом. Олені більше подобалося друге порівняння: воно натякало на давні пожежі й давало надію на жар. Тільки треба розворушити – і з іскри, як її колись учили в інституті, обов'язково «розгориться полум'я». А це вона вміє! Пригаслий вулкан, що ледь поблискує крізь вузькі щілинки очей цього високого й сивого, однак, як з'ясувалося, значно молодшого за неї чоловіка, дочекався свого часу. Вона роздмухає з нього таку стихію, що чортам буде жарко!.. Чому б і ні? Що їй, їм заважає? А оцей гидотний антураж... та ну його... спробуємо не зважати. Зрештою, за бажання можна й змінити, зробити більш-менш терпимим. То не бруд, який водою можна змити.

– Ну ладно, погостювали, й годі. Ми, ма'ть, пішли, еге ж, Микольцю? – дипломатично взяла під руку чоловіка метикувата Тетяна. – Бо на вулиці таке як дощ починається, а йти далеченько. Виймай свій «прожектор перестройки», бо по темному й ноги поламаємо, доки дочовгаємо...

Микола вийняв ліхтарик і кілька разів підморгнув ним. Іти – то йти. Він не перечив жінці, бо ж за тим вони й напросилися до Еді, щоб привести сюди цю пришепкувату Ленку, яка ніяк місця собі не нагріє. А далі хай уже сама рішає, що їй робить у цьому свинарнику.

Господар оселі стояв соляним стовпом – і Олена теж почала взуватися. Сестра скоса стежила за нею. Едя отямився лиш тоді, коли всі його гості вийшли на мокрий ганок. Узяв Олену під лікоть:

– Ну, вона хай останеться... Вона ж тут уперше. Я її сам приведу. Потім...

Гості презирнулися й мовчки пірнули в темряву. «А таки ще не все в ньому перетліло», – полегшено подумала Олена й усміхнулася.

– А чого тебе називають Едею? Едуард чи що? Це ім'я тобі личить, вибач, як корові сідло.

– Та знаю. Но прижилося. Ще в школі... У паспорті не краще, то що ж я зроблю? Як назвали – так назвали.

– Я тебе зватиму Адамом. Правда ж, тебе ще ніхто не величав Адамом? Як не крути – найперший чоловік був!

– Отож! – Едя аж голову підкинув і його очі на мить розчахнулися. – Ти вгадала! Адам я і є... Мамка моя – бульбашка, а в них там Адамів багато... А на Едуарда я сам перехрестився, щоб хлопці менше сміялись. Тоді мені казалось, що це красиво. Носа дер перед городськими дівками, як у бурсі вчився. Поки мені того носа не переламали, бо ж гуртом і батька можна подужать... От і вийшов – Едя. Про мене...

– Ну й дарма! Адам – шикарне ім'я! Унікальне. А з по батькові як воно звучить?

– Воно тобі нужно? Це тоже тільки для документа. Думаю, я й поки житиму, буду Едею, бо в селі кличку й зі шкурою не здереш... Та й батька я не знав... І знати не хочу!

«О-о-о, скільки в нас вразливих місць... Є що погладити», – подумала Олена і порилася в пам'яті.

– Ні, ім'я Адам тобі дуже личить. По-перше, воно означає: високий, сильний, чоловік із червоної глини. А ти ж і справді стелю підпираєш. І он який засмаглий!

– Чи й не заслуга! За літо в кар'єрі спікся в черепок. Одягненим у кабіні не всидиш – як у пеклі...

– А по-друге, ти робиш на землі. А в Біблії сказано, що Бог створив чоловіка для того, щоб він обробляв землю. Все сходиться! Ти – справжній Адам. – І додала, трохи лукаво: – Тільки без Єви.

– Ну, я в цю галіматью поповську не вірю... Та хай. Приятно... А я тебе зватиму... Євою. Не люблю Ленок-Оленок. Ти не проти?

Олена від несподіванки аж вибухнула сміхом:

– Ні!

Це ж треба! Колись давно, у студентстві, вона сама назвалася Євою – щоб хоч якось вирізнитися на курсі з-поміж сімох своїх тезок. Тільки староста знав, що ніяка вона не Єва. Згодом їй здалося, що біблійний підтекст тхне несмаком, і після закінчення інституту вона знову стала представлятися Оленою – невідпорна чарівність знаменитої троянки з курсу античної літератури, що крутила мужиками, як циган сонцем, їй дуже імпонувала... І ось тепер їй знову пропонують переродження в найпершу жінку на землі – цього разу з легкої руки чоловіка, в якого з

ім'ям теж ціла історія. Вельми символічно! Навіть знаково!.. «Ну що ж, згадаємо Єву! За тим, власне, й прийшли», – з гіркуватою самоіронією подумала Олена й відверто хтиво глипнула на Едю, який ніяк не відреагував на її регіт:

– Тільки я не маю при собі яблука, Адаме...

Та господар, схоже, не зрозумів її більш ніж відвертого натяку. Він тупо роззирався по хаті й, здавалося, не знав, що робити – ні в цю мить, ні в наступну.

– Яблук? Ні, яблук у мене нема. Не вродили сей год... Та й про мене, якщо чесно, всі вони будуть цілі – не люблю... Ма'ть, включу телевізор.

Олена зітхнула й майже приречено осіла на диван. Як усе запущено! А може, й не сіяно. Ніколи не сіялося... Який там Адам! За вікном – безпросвітна груднева північ з вітром та дощем, у хаті – жінка, яка сама прийшла й лишилася, ще й на Євине яблуко натякає, а єдиний тут мужчина – як неандерталець, ні кує, ні меле. Вештається туди-сюди, речі з місця на місце перекладає, наче од того в цьому бедламі побільшає ладу, канали перемикає, а на екрані, дарма що в нього, схоже, є «тарілка», одна реклама кліпає... О, подався на кухню... Що вона тут робить?! Що забула?!

Тим часом Едя чимось торохтів біля грубки.

– Іди сюди, Єво, – гукнув нерішуче.

Вона підійшла. В кутку помітила свіжий пісок у тазику, поруч з яким чорний котяра смачно розгризав риб'ячу голову. «Ти диви: вже встиг подбати про братика меншого», – повела здивовано головою. Едя зиркнув на неї й пояснив:

– Хлопці на роботі дали з улову – для Мурчика... Весь же день ждав гостинця, виголодався.

– А чого ти його не пускаєш на вулицю мишей ловить?

– Так погода ж така... Жалько. Нічого, тепер навтішається, – і поставив прямо на плиту широку алюмінієву миску:

– Вода в чавуні тепла – весь день на грубі. Зараз наллю... Звиняй, каналізації ще не провів... Як гахнув навесні котел у грубі – я аж отамо́ був, чудом кирпич голову не розсадив, – то я й досі тільки хату одстроюю, не до удобств... Оцю стіну переробив, і оцю, і грубу, ясно – усе ж було розвалене... Кажу ж: пошти сам не вилетів через кришу. Так що треба було спішити до холодів, щоб хоч за комір не капало...

Авжеж, випадок неординарний. Не щодня говориш із тим, у кого в хаті газовий котел вибухнув і заледве не вбив господаря. Та Олені все те зараз нецікаво. Вона розуміє, що треба б, хоч для виду, поди-

уватися, розпитати, поспівчувати, може, навіть поохкати. Але вона мовчить – зосереджено дивиться, як він в оте корито наливає їй води – для вечірнього «омовіння». Поволі так наливає, наче сам чавуном налитий, потім виносить миску в крихітну спальнюку без дверей, що за простінком, ставить на потріпаний половичок біля шафи:

– Ось тут можеш помитися... мо', щось попраць – до утра висохне... осьо рушник, мило... – і виходить.

Олена як не своїми розстібає і стягує вузькі брюки, знімає все спідне й присідає над водою. Не озирається – чомусь певна, що підглядати Едя, чи то пак Адам, не буде... Зрештою, підмитися ніколи не зайве, а в селі ця «гігієнічна процедура» без миски не обходиться, бо ж мало кому по кишені облаштувати в хаті весь «городський набір удобств», але щоб отак... просто... до примітивності? Наче вони вже років із двадцять живуть під одним дахом і їм обом щонайменше під шістдесят... Такої чудасії з нею ще не було! Оригінально ж починається їхнє перше побачення – сраним наверх!.. Ладно, відпустимо ситуацію, як кажуть, на випас. Зрештою, він тут господар. І він вирішив, що його гостя має освіжитися. Отже, знає, що робить і навіщо. Вона ж його за язик не тягнула і з тою «Євою» не напрошувалась...

Олена обсмикує светрика, проводить долонями по стегнах, пригладжуючи брюки, виходить на кухню і вішає рушник на шворку, протягнуту над плитою.

Потім миється він. Прямо на плиту ставить миску й ополіскується над нею до пояса, кілька разів милить під пахвами. Неспішно й повагом, як, мабуть, робить це щодня, повернувшись зі свого кар'єра. І йому, схоже, абсолютно байдуже, чи дивиться хтось на нього в цей час... чи бачить хтось його міцний широкоплечий торс із «кубиками»... його туті, налити силою біцепси... його смагляву гладеньку шкіру, де-не-де засіяну родимками... його темні, не надто густі кучері на грудях... А таки він гарний, цей Адам! Молоде тіло й... геть сива голова, яку не завадило б трохи підстригти, бо дуже вже заріс... Ось він акуратно виливає змилки у відро, замашисто розтирається широким льняним рушником, потім ополіскує миску, зачерпує з чавуна два кухлі чистої води – і йде з нею за простінок.

Олена, як заворожена, стоїть біля плити, слухає ліниве «хлюп-хлюп» за одвірками – і їй нестерпно хочеться додому! Але рай уже зачинено.

«Ну що ж, принаймні ми обое ниньки чистенькі, як немовлята», – самоіронія їй не зраджує, але щодалі менше допомагає.

Потім господар знову гукає свою гостю за простінок – до старезної шафи, що аж рипить – не хоче розчинятися:

– Осьо глянь, яку простинку краще взять...

– А це я повинна вибрати? – Олена натужно хихикає: далі в рай – густіші кущі. Авжеж, цей Адам таки веде свою Єву в потрібному напрямку, але хіба так це робиться в цивілізованому світі, людоньки? «Утім, ти забула: людства ще чи вже нема, про цивілізацію тут не йдеться взагалі, тож маєш дякувати цьому дикунові за те, що не вклав тебе своїми ручищами-кулачищами прямо на оцей драний половичок, не переймаючись питаннями чистоти в принципі...» Ця думка застає її зненацька – і вона змовкає.

– Ну а хто ж! – серйозно, навіть без тіні жарту відповідає Адам.

– М-да... Ну то оцю... або оцю... ні, оту, в зелений горошок. – Вона терпіть не могла білої постільної білизни.

Вони сидять у кімнаті на постеленому дивані і в них руки «по швах». «Господи, я вже кепсько пам'ятаю, як це робиться, а він, схоже, забув цю науку взагалі. Якщо колись знав до пуття...» – тоскно думає Олена.

Дорогою сюди Таня встигла їй шепнути на вухо кілька слів про цього «оригінала». Що ніколи не женився, хоча жінки в нього бували і наче не жалувались. Що трудяга рідкісний, совісний і часто робить, як дурак, за копійки, а то й даром. І що руки в нього золоті: не тільки всю сільську й чоловічу роботу знають на «ять», а ще й уміють зліпити із говна пулю – та таку, що вцілить куди хочеш! І що, ясна річ, любить випити – для різнобразія і оддушини, як і всі тут, так це ж, Ленко, нормально при нашій-то житті, бо ж, ти знаєш, не п'ють тільки больні та падлюки.

Останнє Олена примітила ще того дня, коли переїжджала з Києва до села. Зять привіз своїх трьох друзяк – вантажити її речі, й Олена одразу ж вирізнила серед них вельми статного і на вигляд старшого за неї мужчину, геть сивого, з продовгуватим, «іконним», обличчям. Той не присідаючи й наче граючись стягував сходами (бо ж ліфт, як завжди, не працював) з її «шпаківні» меблі, важезні ящики з книгами та посудом, залишаючи вузли «зі шматтям», тобто з одягом та постільною білизною, для своїх низькорослих і на вигляд чахлих «колег», а потім, уже в хаті її матері, навідріз відмовився взяти плату за свої труди, – однак затримався найдовше й мало не до півночі пив із Миколою материну самогонку, приливаючи повернення «блудної дочки» додому. Але він не скидався на пропащого пияка, й Олена згодом не раз згадувала його втуплений у землю погляд і білу густу шевелюру – її жіночу слабкість...

І ось сьогодні ввечері вони випадково зустрілися в її сестри. Самограйка додала Олені сміливості – й вона сама запросила Едю поворушитись під музичку, а під час танцю почала відверто «клеїти», притискаючись та пускаючи бісики, – ну чим не Єва? «Він не проти, ти йому наравишся, тільки не спіши», – сміючись шепнув їй кмітливий Микола, повернувшись із перекуру, де, мабуть, промацав настрій друга. Втім, коли була випита ще одна пляшка, Колько сам же й втрутився в процес «созревання» гостя – і запропонував продовжити «томний вечір» у нього. Едя не перечив, лише знічено буркнув, що в нього нема ні випити, ні закутити, бо ж мене дома, щитай, сутки не було, там Мурчик, ма'ть, вже на стіни дереться, та й не прибрано там. «А нам більше й не треба!» – засміялася Таня...

Тепер вона тут.

– Я сьогодні випив, і чимало, – каже Едя.

Олена тихо зітхає: хоч по ньому цього й не скажеш, та, мабуть, відоме прислів'я про те, хто для чого народився, усе ж працює, і, отже, краще їй тиснути на гальма, щоб ситуація не стала геть смішною, а заодно – й образливо-болісною для обох.

– Я не люблю, коли... ну... або-або... Я ж не знав, що так вийде. Думав: заїду до друзів випити пляшечку з полочки... – наче вибачається Едя.

– А тут тебе почали кадрити! – ляпнула Олена, та одразу ж змінила тему, бо відчула, що провалюється в слизьке: – Слухай, а чого ти не схотів тоді взяти в мене гроші?

– Ну, я ж побачив: одинока жінщина і їй, видно, не мед, раз виїжджає з столичної упакованої квартири на село до мамки.

– Ти неправий: за роботу треба платити! Ви тоді натягалися добре. І на це діло я відклала гроші.

– Ну, є ж іще й чувство дружби, хіба ні? Коля мене попросив допомоги – я й поміг.

«Він таки з могікан», – подумала Олена й торкнулася пальцями його плеча. Едя навіть не здригнувся – і вона знову поклала руку на своє коліно. Він незмигтно дивився в сутінь кімнати перед собою.

– А чого ти виїхала? Що, там роботи нема?

– Нема. І шукать більше не хочу. За копійки пахать і кожну считать, а потом ще й з долгів не вилазить? Сита по горло «безвозмездной трудовой деятельностью на пользу общества». Вільна! Як каже моя мама: хай живе радянська влада, вуйкова левада і наш місний центроспирт! – Вона завважила, що остаточно сповзає в місцевий суржик, – та хай! Така тема пішла, що й матюки будуть в масть! Зрештою, вона не на трибуні, і не серед своїх суціль дипломованих та високопородних друзів чи колег,

котрі любили розпускали павичеві хвости в її «упакованій шпаківні», що була затісною для їхніх амбіцій і від того вони виглядали ще смішнішими, – та менше з тим. Ти теж не жар-птиця! Раз пір'я розгубила і, ну, майже добровільно, злізла на землю зі свого хиткого підхмарного сідала, яке заледве не скинуло тебе на асфальт, об який би ти точно рознесла собі голову, – чого б не розперезатися? Та й перед ким ставати в позу й демонструвати «високий стиль» – як шпиль, що дерся в небеса і притягнув на її гонорове тім'ячко всі новітні, «незалежні», блискавки та громи, які, не розбираючи правих-винуватих, рознесли в пух і прах не лише старі курники та голубники, а й, здавалося, вічні вежі зі слонової кості? Ще подумає, що вона гордує ним, говорячи «по-писаному», а це тут геть ні до чого. Танин Колько, приміром, аж психує, коли вона «фільтрує базар». «Ти що, – кричить, – краща за нас? То чого ж не на Банкову подалась, а сидиш з нами в цьому багні? Не випендрюйся! Твоє грамотейство тут до сраки! Як хочеш, щоб з тобою общались – не дери носа і балакай по-нашому, бо балакатимеш до стін. Хіба не набалакалась?»

– Ну що ж... Понімаю... Така життя ниньки пішла: як не сиплеться з неба, то в городі не виживеш... Та нічого, Єво. На селі без діла не сидітимеш... Оно грядок стільки – у мамки, у сестри... Біля землі не буває лишніх рук... Зате будеш сита! Дивись, і в тіло вб'єшся, а то мала та костлява, як миша в голодний год...

– Авжеж! Це тільки в раю можна плювати у стелю. Та до раю, де всі ситі, далеко! – завелась Олена.

– Я ні в який рай не вірю. І в пекло теже, – твердо сказав Едя. – Я, Єво, вірю тільки в те, що зараз держу в оцих руках, – і він розкрив широкі долоні, аж темні од мозолів. – Все, що в них є, оце й моє. Більше, чим мені треба, я ними не втягну, а того, що возьму і вдержу, якраз і хватить.

– Воно-то так... – Олені геть не хотілося розвозитись про тисячолітню житейську філософію кота Мура, але й мовчки, всухом'ятку, ковтати Адамову модифікацію цієї жованої-пережованої соломи вона теж не могла. – Ясно, що чимось займатимусь... Та в будь-якій роботі должен бути смисл. Щоб пахати не просто так, аби не байдики бить, а – ради чогось!

Розмова дедалі більше дратувала її, як плівка на киселі. Бо нащо ото як з амвона глаголити про труди земні та розп'ятувати про переваги сільської пишнотілості над міською худорбою, коли ти вже поклав на жіноче плече свою важку гарячу руку й поволі повзеш нею по спині вниз, намацуєш застібку на ліфчику... Будь-яка в цій ситуації воліла б слухати тільки цю руку і прогинатися під нею – навіть «костлява миша»!

– Ну, ради чого, якраз ясно, – понуро сказав Едя і важко зітхнув.

– Ти про хліб насущний чи що? Так з голоду в селі може вмерти хіба безрукий... А ради чого його їсти, скажи? Ну, в смислі – ради чого жити? Ось ти, чого хочеш? Щоб тобі треба, знаєш, га?

Він мовчав. Чи то думав, що відповісти, чи таки вирішив, що вже досить балачок про високі й приземлені, та в цей момент явно сторонні, матерії? Олена відчувала, як він намагається розстебнути її ліфчик через светр – так нерішуче й невміло, наче робить це вперше, і її роздратування стихало.

– Адаме... скажи чесно... ти давно востаннє був із жінкою? – спитала тихо й довірливо.

– Можу сказати точно – в минулом году, другого лютого, – відповів спокійно й відразу, ніби чекав на це запитання.

– М-да... майже два годи... Щоб, то не та, то ліньки, то п'аний?

Він засміявся:

– Зразу видно образовану – розписала як по пунктах! Так і є: то облом, то горілка, то просто не кортить... Я воппче не озабочений цим ділом. На роботі намаслаюся так, що ввечері в сім валюся без задніх ніг – і сплю. Бульдозер вимотує всі сили. Так що нема коли про всякі глупості думать, – його рука спинилася посеред Олениної спини й лежала нерухома, наче її там забули.

Олені закортіло завити. Отак підняти голову в бік вікна чи просто в куток – і зробити «у-у-у-у-у»...

Її очі повільно повзли кімнатою. Вона була переповнена людом: фотографії, великі й малі, визирали з глибини серванту, тулилися до старомодних вазочок зі штучними квітами на столі й підвіконнях, дивилися зі стін – у рамках і без, приколоті кнопками... Оно Адам ще молодюсінський – темноволосий, гарний та ніжний, як дівчина (мабуть, випускник школи): Едя... Поруч – уже змужнілий, в армійській формі: солдат Адам Якименко. Авжеж, у війську «нумера» з підміною імен не проходять, тож йому доводилося відгукуватись і виходити із шеренги на «Адама», однак там, мабуть, це ім'я не звучало так кумедно, як у полтавській глибинці, бо ж у радянській армії, як у гігантському казані, варилися тисячі всіляких нацменів та іногородців... А отой груповий чорно-білий знімок – по всьому, це йому, знову Еді, ноги миють після дембеля, бо майже без чуба... або день народження (спитати б, коли воно в нього)... В рамці на стіні ліворуч – мабуть, бабуся з дідом, геть вицвілі й руді, в рамці навпроти – логічно, мати з вітчимом, підмальовані в гірших традиціях тодішнього водянистого «мистецтва фотогра-

фії»... Всі основні діючі особи цього дому-роду в різному віці та в усіх можливих поєднаннях.

Ще стіни кімнати «прикрашали» дві зеленуваті плями – картини, які Олена впізнала з першого погляду. На першій три колоритні гречанки біля цівки води, що тече з пащі лева, забувши про свої розписні глеки, слухають гру пастушка, який стоїть поодаль, задивлений у море перед собою. На звороті, Олена пам'ятає, написано, що зображена іділія називається «У источника», автор – такий собі Г. Семірадський, це диво «отпечатано на ткани офсетным способом» у 1972 році й ціна йому в рамі 15 рублів. На другому полотні – вже наш, рідний сюжет: парубок у шароварах ловить на колоді, перекинутій через канаву, дівчину у віночку й вишиванці, а поруч його друг тримає таку ж кралю на руках. «Кладка» К. Трутовського чомусь коштує на «рупь» дешевше, хоча зійшла з конвеєра на чотирнадцять років пізніше. Мабуть, «Кладок» наштапували ще більше – може, тому, що Горбачов уже розкурював «трубку перестройки» на мостику імперського корабля-казарми, який давав течу, і той дим навертав пацюків усіх мастей на масову втечу в прадідівські нори.

Ці два «раритети» донедавна висіли і в хаті її матері, тільки трохи в кращому стані. Олена ледве вмовила матір винести ті «культурні скарби» на горище; та погодилася лише за умови, що натомість посеред зали буде висіти «Мона Ліза», яку Олена, від нічого робити, власноруч збрала з пазлів...

Олені ще дужче закортіло вити.

А цього Едю, схоже, весь його сімейний іконостас, вкупі з «шедеврами світового та вітчизняного живопису», всі ці пластмасові вицвілі квіточки-гілочки, паперові бантики, ветхі липкі листівочки із загнутими ріжками та вирізані з газет календарі за бозна скільки років цілком влаштовують! Йому серед цього старника, прибитого пилом і загидженого мухами, зручно й затишно!.. Вона глянула скося на мужчину, який зосереджено гладив kota, що розлігся на подушці. Та ні, йому просто байдуже! Він навіть не помічає, що його оточує! Наче не живе тут, а – *перебуває*, наче все це – було до нього і буде після нього, а тому його геть не стосується.

Втім, мабуть, так і є. Казала Таня, Едя в цю хату перебрався недавно, після смерті діда. Тож не дивно, що всі меблі тут старші за нинішнього мешканця: і круглий стіл під важкою скатертиною із залишками ручної вишивки та обідраними китицями, що тягнуться, як шмарклі, до самого долу... і сервант із запалим усередину, як щелепа, склом... і оцей геть розбитий-розгойданий диван, на якому й сидіти страшно, а не те що... і

допотопні стільці, що служать радше вішалкою для лахів – аби не кидали їх прямо на підлогу.

На спинці одного з них Олена вгледіла картату хустку – й аж сіпнула: ще одна стара знайома! Точно такою – чорне-біле-червоне-зелене навхрест – колись підперезувалась її бабуся, коли ходила поратись чи на город – чистити буряки. Потім хустку тягала не знімаючи мати, аж поки Олена крадькома не заховала її під «недоторканий» сувій дотканого полотна, що вже майже приклеївся до дна старезної скрині, яка теж лишилась од старенької. Викинути її геть чи кинути в плиту вона чомусь так і не зважилась... Мати довго бідкалась, жалілася, що хтось украв таку ловку теплу хустку, яка годилась і на голову, і поперець підв'язати, і груди простужені прикрити. Олена знизувала плечима: знайшли за чим жаліть, мамо, аж у комоді стільки хусток гарних: і з квітками, і з китицями, і мохерові, і пухові, і оті імпортні – родичка з самої Канади вислала, – тільки носіть, а ту тряпку забудьте, бо скільки ж можна на неї молитись, там уже дірка на дірці, латка на латці... то, мабуть, сама доля кудись заникала «святую реліквію» нашого роду, а хай би з нею пропали всі наші напасті... Мати плакала, як за покійником, та все приказувала, що то ж пам'ять була, якій і ціни немає, і якби та хустка зміла балакати, то розказала б стільки всього, чого ти в ніякій книжці не вичитаєш, в жодному кіні такої правди не покажуть... Олена ледве витримала цю сцену, і вирішила наступного дня, заради спокою в материній душі, підкинути картату «коштовність-безцінність» на видне місце, але... Хустки в скрині вона не знайшла, як не шукала. Вийшло на те, що й справді мудра доля втрутилася в той «історичний конфлікт поколінь»...

І ось на тобі! Точнісінько така хустка! Рідна! Майже вічна! Незнищенна! Олена потягнулася за нею, наче хотіла пересвідчитись чи помацати.

– А-а, то мамка вчора приходила. Варила борщ на веранді, а там холод собачий, то підперезувалась... Це ще бабина хустка, – озався за спиною Адам.

Олена відсмикнула руку, наче хотіла щось украсти і її спіймали на гарячому. Та потім таки зважилась. Від хустки йшов солодково-нудотний запах старості, довгі торочки по краях збилися у тверді ковтуни; вона випиналась посередині, наче демонструвала форму голови своєї господині, й трохи поколювала руки, хоч була вже добре виношена. Олена згадала, як у дів'яності, коли люд лишився без роботи й копійки і не знав, де себе діти та як вижити, її сестра Таня цілі стоси схожих, тільки новіших, хусток, які без діла злежувались по шафах, комодах та

скринях і припадали пилом, розсмикувала на нитки, і, посортувавши за кольорами, місяцями вишивала – з благесенькою надією виручити за свої труди хоч трохи грошей. Серветки, покривальця, скатертини, навіть гобелени. Гарно виходило, барвисто, яскраво. І кожна її штука не була схожа на іншу. Стільком хусткам вона тоді дала друге життя! А коли з'явився секонд, вигрібала підходящі речі ще й із смердючих куп, «по п'ятдесят копійок за штуку» – і теж «пускала в переплавку». На день народження Олени сестра подарувала їй оригінально вишиту пухнасту подушечку – і всі її міські подружки вражено цмокали язиками: і не ліньки ото було твоєї сестрі тижнями длубатися в цих нитках та сліпити очі?... а чи не можна попросити в неї й для нас таку ж суперову екзотику, бо ж у наш час, завалений ширпотребом, коли можна купити все, що тільки душа забажає, лише справжні уніками (тільки й не сказали: печерні дурепи) таким займаються, бо це ж не банальна ганчірка, а – істинний ексклюзив, натуральне народне мистецтво, продукт ручної роботи, яка і в епоху ненаситного споживання й шаленого вибору ще має свою нішу і (це ж диво!) продовжує демонструвати й відстоювати свої «чесноти», що їх не здатний знецінити й проковтнути навіть ринковий монстр: творчий підхід, неповторність, невичерпність, вигадливість укупі з непередбачуваністю та вмінням з нічого зробити щось вартісне, непроминальність, невмирущість, ба, навіть вічність!..

Але для такої справи ця хустка все ж не згодилася б – надто ветха, нитки аж зрослися: сіпнеш – порвеш. Та й кольори... Автентично-класичні й водночас геть тривіальні, якісь наче... мертві. Чи, може, вони такими здаються саме в цій хустці? Бо ж на ній найбільше чорного, а чорне – це ж смерть, скорбота. Однак чорний виглядає тут не надто насиченим і тому вже не гнітить – мабуть, із часом таки вигорів. Або ж, просякнувши потом та всотавши пилюку, став наче темно-сірим. Тобто став просто тлом, сиріч банальними буднями з їхньою безпросвітністю та хронічним брудом, який не відпереш жодним, ні традиційним, ні новітнім, миючим засобом – і змиряєшся. А біла смужечка – найтонша, й одна. І теж уже не сліпуча. Авжеж, непорочність буває тільки на початку, в сповитку, і що від неї може залишитись через півстоліття? Аж смішно. До того ж абсолютної чистоти в принципі не буває. Як і стерильності, бо вона створюється штучно... Вигадки попів і мрійливих поетів з їхньою невихайною тугою за ідеалом. Бо щойно народжене дитя вже робить «пі-пі» в білу пелюшку. Та навіть будучи ще плодом в утробі матері, те дитя плаває аж ніяк не в божественних сьайливих водах, – бо чого б тоді його тільки, щойно воно вигулькне на

«білий» (що геть не білий!) світ, відразу ж обтирають і миють? Другий «рубикон», яким прогризли всі вуха: «цнотливиця» свою білосніжну фату, що «освячувала» її мниму чистоту заледве півдня, кидає непотребом на білу шлюбну постіль, прагнучи якомога швидше позбутися своєї незайманості, бо їй кортить врешті скуштувати життя на смак. Ну, це якщо вона тілесну втіху не відкрила для себе значно раніше, не переймаючись ні високою мораллю, ні весільною символікою, – а хто ними зараз переймається? Ото й уся непорочність. Одне лукавство... А, ще вважається, що білий – колір мудрості й правди. Ну то їх у нашому житті не більше, ніж непорочності... Натомість правдива – тобто без показного святенництва – тілесна любов, простіше – пристрасть, починається іншим кольором. Який, між іншим, знаменує всі любові – і земні, і небесні. А ще – кров, біль, війну... Навіть життя і ту ж таки смерть. На те він і червоний, щоб од нього в людині постійно кипіла кров – аж поки не зупиниться. На цій хустці червоного небагато, кілька смужок, але вони теж не надто яскраві, схожі кольором радше на кров'яні згустки, тромби. Ну ясно: з часом і кров старіє та уповільнює свій рух по колу... Лише зелений колір, якого, такого веселого й життєствердного, на хустці теж негусто, не зблякнув, бо, хоча молодість і коротка, та людське життя, попри нашу приватну втому й щоденне повільне умирання, все ж триває й невтомно оновлюється в поколіннях, – проти цієї істини Олена нічого не мала: в місті вона жила поруч із пологовим будинком... Однак які вони все ж статичні, ці кольори! І хустка – як ґрати, однакові для всіх: не встиг побути чистим, уже кривавиш, аж до смерті стікаєш кров'ю, змиваючи незмивний бруд, і цей процес називається життям, але ти все одно продовжуєш його – знову ж таки білим (сім'я і грудне молоко) та червоним (та ж таки кров)... А мо', пошукати відповідників у природі? Скажімо, чорне – це земля? Тоді зелене – трава, біле – сніг, а червоне – щоденний схід сонця (чи / і захід). Теж нерозривне плетиво... Та як би там не було, головне – ця хустка й досі носить! А отже, жінка, яка нею запинається, тягає всю цю барвисту символіку на своїй голові. Навіть більше: вона, як равлик – свою хатку з усіма пожитками, все життя носить на собі все своє життя... Ну да: все життя... носить... все життя... Оце ти накрутила, Олено! Точніше – розкрутила, розсмикала, на свій лад, стару хустку на нитки – як колись це робила твоя сестра...

Олена піднесла шматину ближче до очей. Ні, вона не така сама! Чорного наче менше, а біла смужка – ширша. Втім, чи й не різниця? Однак це не ручна робота! Свого часу оці картаті хустки теж були фабричним ширпотребом – та саме цим і полюбилися сільським

жінкам, замученим отією безконечною «ручною роботою», що нині стала «ексклюзивом». Вони раділи готовій, себто покупній, одежині, як великодній писанці, що буває раз в год. Бо одяг тоді ще не був ганчір'ям і на кілограми не важився, і така хустка лишалася «празниковою» – аж поки хтось не дарував нову, бо ж колгоспницям за «палички» краму не одпускали. Хустка була визнана найкращим, чи й не найдорожчим подарунком для дівчат і жінок, – от і пнуласть «молода радянська текстильна промисловість» створити бодай видимість різноманіття. Та виходило практично те саме, бо ж інкубатор він і є інкубатор: відмінності побачиш хіба впритул. Ось і ця хустка Єдиної баби – вже за метр виглядає близнючкою хустці її бабусі... Олена зітхнула й обережно повісила чуже добро назад, на спинку старого клишоногого стільця.

Її погляд спинився на телевізорі – з пласким екраном і двома тисячами каналів, які, звісно ж, ніхто не дивиться, але які нині хочуть мати всі. У цій хаті, що, мов у баюрі, застряла в радянському «застой» чи навіть на шляху до нього, телевізор початку нового тисячоліття воістину виглядав дико – як залітний з іншої планети. Планети, на яку зараз Олена повернулася б – із задоволенням та полегкістю... Хоча, якщо чесно, іноді ось така провінційна простота і, м'яко кажучи, скромність розчулювали її мало не до сліз, пробуджуючи солодкуву ностальгію за «босоногим» дитинством та його примітивними радощами. Однак аж таке – тотальне – занурення в далеке, але легко впізнаване минуле стискало її душу лещатами й викликало блювотний рефлекс. Бо це минуле Олена воліла б усе ж забути назавжди, а не пам'ятати. Бо що в ньому було таке, що варто леліяти? Бідність та брехня. Першою слід було пишатись як чи не найвищою чеснотою, а другу – заковтувати, мов цукерку, починаючи з дитсадка і закінчуючи... Втім, це так і не закінчилося, по сьогодні, просто та брехня стала цинічнішою – б'є прямо по голові й безцеремонно лізе в життя кожного, як свиня із закаляними ратицями на стіл, а не, як у дитинстві та юності, улесливо заповзає в незрілу душу, що довірливо її ссе, мов материну цицьку. Хух!..

Авжеж, цій кімнаті-музею років з п'ятдесят, коли не більше. Вона була такою, як зараз, ще до Адамового народження, тільки тоді все тут було нове. Ото збудувалися, справили новосілля, а потім кілька десятиліть обставляли білу од крейди порожнечу всім, що правдами й неправдами могли дістати в ту епоху повального дефіциту й нудотної одноманітності. Бо ж хіба не такі самісінькі сервант, стіл-кругляк, металеве ліжко і два напівструхлі дивани винесли вони з матір'ю з їхньої хати перед її переїздом? Мати нишком утирала за всім тим «добром» сльозу,

а вона аж розпиналася, виставляючи незаперечні докази «позитивності грядущих змін»: та ж на місце цього «лиха», мамо, приїде новіше, краще, сучасніше – гарнітур приїде! А замість оцих геть убитих диванів, які не розкладаються і вже не ремонтуються, та Вашої металевої любимої кровати, на яку Вам, з Вашим артритом, доводиться дертися як на круту гору і в якій сітка вже годиться хіба для гамака, ми купимо нові зручні ліжка – які нам захочеться! Хіба ж Ви не бачили, який зараз вибір меблів у магазині? Зроблять усе так, як ми замовимо, як нам у голову збреде. Хоч на старість полегите на зручному й новому... Мати недовіриливо слухала, кивала і просила тільки одне – не викидати те все, як ти кажеш, лихо, поки я жива, і не продавати, бо все одно що даром, і не отдавати бомжам, бо жалько і все одно не оцінять, а проп'ють за півлітри, а поховати в старій бабиній хаті, де хоч і не топиться, та все ж не проти неба. На це Олена пристала, хоч усередині в неї все кипіло. Як же старі люди держаться за свої нещасні пожитки! Як кліщі! Намертво!.. Втім, їх ще можна зрозуміти: весь їхній скарб, що з часом став мотлохом, – це і є їхнє життя, одне-єдине і вже прожите, бо всі зміни, які могли з ними відбутися та які вони були здатні прийняти чи здійснити, вже сталися. Їхня пам'ять, наповнена по вінця, стала чи не більшою за їхнє життя – нове туди не лізе, як не пхай, і старе не вигорнеш звідти жодним бульдозером... Мабуть, таки й справді розумніше лишити стару черепаху в спокої й не здирати з неї бруд, що може злізти тільки з панциром, – хай доживає свій мафусаїлів вік так, як звикла.

Та, виявляється, не тільки старі не хочуть нічого міняти! Едя-Адам – такий самий! Правда, не він ці злидні наживав, однак і «вступати в права спадкоємця» з усім, що за цим слідує, аж ніяк не поспішає. Але з іншої причини. Цьому втомленому «трудовими буднями» красеню просто «то облом, то горілка, то просто не кортить». Живе як транзитний пасажир у залі очікування. День до вечора, а що день увесь «маслає» як проклятий, то ввечері – сто грам із пончиком для розслабухи і – бух у люлю. Всьо-о-о...

І тобі кортіло мати такого за коханця? Якому все – в облом? Та тут ніяке кохання не допоможе – цьому оброслому мохом мужику потрібна... жінка, яка б у поті чола свого... Коротше, йому потрібна справді Єва! Але Єва, яка перестане марити якимось там «раєм» і спуститься до свого Адама, що по горло застряв у земній юдолі... А тобі це треба, Оленко прекрасна? І чого ради? У цьому ветхому курені жодним райком і не пахне... Коханнячка тобі закортіло? З отаким-ось доважком? Ха-ха!..

– Ти питала, що мені треба, – раптом почула Олена Адамів голос. – А нічого!

- Ти всім довольний у своїй житні?
- Нічим я не довольний... Но все терпимо.
- М-да... І любові тобі не треба?

– В смислі – любовниці? Ні, не треба. Якщо вже з кимось спать, то зі своєю жінкою. Жить із нею – і спать... А не бігать, як кобель за сучками, і гидити в чужі перини... Було! Набівся... Пусте то все, Євро.

- Значить, тобі таки потрібна жінка?

– Ну да. Жінка... Но я можу й обійтись... Терпимо... Як закортить – вип'ю та й сплю. Дома. Звик...

- А-а-а... чого ж ти тоді й досі не женився?

– А чого спішиш із козами на торг? Не женився, то й не женився. Бо не пора... Або не стрів ще ту, яку треба. Свою... Все чужі попадалися. А чуже не приросте, як не тули.

Ось так, Оленко-Євочко. Чим не виклик? А він же не лукавить – він цілком серйозно! Просто каже навпростець свою правду-матінку. І в пастку тебе не заганяє, не притуляє: ти вільна й далі робити вигляд, що це – дружня балачка чужих людей про житейські цінності та пріоритети, бо воно десь так і є.

Й Олена вирішила скористатися тим, що клітка відчинена.

– Слухай, Адаме, а якби в тебе був мільйон доларів, що б ти зробив чи купив? – Колись з одним близьким другом вони грали в таку гру: покажи, на що ти здатен, – витрать уявний мільйон. Вони тоді багато цікавого дізналися одне про одного. Вельми корисний тест, дарма що чиста теорія!

– Трактора, – відповів Едя. Просто й відразу, наче він над цим питанням мізкував усе своє попереднє життя. – Або два трактора, щоб на всі случаї житні.

– Трактора?! – Олена аж підскочила з дивана. – Адаме! Але ж це стільки грошей, а ти – два трактора! Щоб і далі маслати на них, замість того, щоб...

– А що? Ну, ще купив би всякого причандалля до техніки: плуги там, борони, сіялку... І комбайн би не помішав, як на те пішло. З таким добром на землі робить легше, й оддача лучча. А робить все одно ж треба – без діла здурієш! Або зіп'єшся й здохнеш десь під забором.

– Без діла здурієш... і здохнеш... – повільно повторила Олена й уважно подивилася на Едю. Він лежав горілиць на подушці, його очі були заплющені, мабуть від задоволення – вірний чорний котяра голосно муркотів і лизав свого господаря за правим вухом. Олена розсміялася: – А тебе люблять, Адаме!

– Бо я того заслуговую і без мільйона, – поважно відповів Едя, й Олена

не вразу вловила в його тоні жартівливу нотку – першу за весь вечір. Але вона не встигла ні відреагувати на неї, ні насолодитися тим відкриттям, що цей похмурий селяк, цей терплячий раб епохи новітнього середньовіччя, виявляється, здатний утнути сякий-такий жарт, – бо вже наступної миті почула:

– Знаєш, Єво, давай трохи поспимо. Десь до п'яти. Я сьогодні дуже втомився, їй-богу. Звиняй...

Олена зиркнула на настінний годинник із зозулькою: пів на першу. Для місцевих курей та півників – глупа ніч. Їй же, сові з багаторічним стажем, спати ще не хочеться. Але ж не сидітиме вона квочкою біля сплячого Еді? Мабуть, картинка була б весела, та сміятися нікому.

– Давай, – погодилася вона і прилягла поруч із ним, прямо в брюках і светрику. Непомітно розстебнула ґудзика на поясі – і пошкодувала, що півгодини тому не допомгла Еді впоратися з цим клятим ліфчиком, щоб бодай не тиснув, а тепер доведеться терпіти як є.

Едя вже хвилин за дві засопів – неголосно й заспокоїливо, і вона непомітно для себе теж задрімала... Його рука на подушці була в'ялою, але гарячою – аж пекла шию, та одсовуватися Олені не хотілося.

Їй у сон засвітилися вікна, тепле тіло поруч ворухнулося – і вона розплющила очі. «Мабуть, ранок. Але ж світає в цю пору майже о восьмій...» – ця думка розтривожила Олену, бо йти по видному через усе селище, та ще й у базарний день, було б щонайменше необачно: у неділю людські очі розчахнуті широко й усібіч, щоб потім весь тиждень була робота ротам і забава вухам.

Вона сіла й придивилась до зозульки. Одлягло: лише п'ята ранку. М-да, зазвичай у цей час вона спить як убита, до того ж, учора випила, та й лягли вони таки за північ... Але чому так світло в хаті?

Олена навшпиньки підійшла до кухонного вікна – й мало не зойкнула: подвір'я сяло, мов сцена, засліплена рампою. Сніг товсто обліпив дерева, що обступали хату, й геть сховане під ним гілля аж прогиналося під пухкою світлою ношею; сніг хазяйновито розлігся на даху сусіднього будинку, який випуклився з нічної темряви і наче підійшов ближче; сніг прикрив невисокий похилений парканчик у глибині двору; навіть ветхий нужник, що тулився до того парканчика, сніг перетворив на майже казкову хатинку в готичному стилі... «Треба ж такому: місяць його ждемо, постійна мряка і вітер... ще три години тому була мряка і вітер, а тут така, блін, розкішна метаморфоза! Що б це значило?.. Втім, це нічого не значить – вже давно грудень і першому снігу сам Бог велів бути. Чому

б не цю ніч?» – чи то думала, чи то говорила до себе Олена. Майже блаженна усмішка блукала її лицем і наче шукала, де зупинитися.

Вона не почула, як підійшов Едя. Наче підкрався чи безшумно постав із нічого – як оте диво за вікном.

– Ти диви – сніг!

У його враженому вигуку було щось дитинно-щасливе – так школяр радіє вранці Миколайчику, дарма що чудово знає, від кого йому чекати подарунка. «Господи, та сьогодні ж Миколая!» – згадала Олена і, хоча скептично ставилася до православного календаря та майже не дотримувалась його приписів, про які їй постійно торочила мати, подумала, що цей жданий-нежданий сніг – воістину небесний дар для всіх на землі, а отже він – на добро.

Не змовляючись, вони почали швидко вдягатися, наче боялися, що сніг їх не дочекається й розтане – таким примарним він видавався з вікна.

Справді, сніг не захрустів під ногами – мокрий, відразу ж перетворився в їхніх слідах на темну воду. З неба капало – дрібно-дрібно, майже так само як звечора, і було ясно, що сліпуче диво триватиме од сили кілька годин, що йому на зміну знову прийде – уже прийшла! – все та ж марудна мряка, що ті, хто цю ніч довго спатимуть, можуть і не побачити його – такого чистого, такого пухкого, такого святкового, такого... теплого!

Едя зачерпнув снігу і притулив долоню до рота, потім провів нею по обличчю й нахилився знову. Олена побачила, що він робить сніжку, й грайливо засміялася:

– Ні, не треба в мене кидати!

Чоловік розчаровано – наче його обдурили – кинув грудку собі під ноги:

– Ладно, тоді піду бичка прив'яжу, – і рушив у бік нужника.

Ця фраза наче розбудила її, штовхнувши в груди грубим кулаком. Олені враз захотілося заплакати – й залити слізьми весь цей яскравий, але такий нетривкий і надто ніжний антураж. Як може бути реальним те, що тане й зникає від першого ж дотику?! Все це обман, обман, обман!.. Він «бичка прив'яже»! Яка бридота! Ляпнути отаке посеред... отакої краси, при жінці!.. Та вже наступної миті вона згадала, що «гра має тривати» навіть тоді, коли хтось не хоче в неї грати або ігнорує правила. Вона витерла вологі очі й теж зачерпнула снігу. Лизнула, потім притулила до щік. Холод заспокоював, вода текла в рукави...

– Я не хочу йти до хати, Адаме. Тут так гарно! Світло і чисто... Хочеться на все це надивитися, бо ж може розтануть до світанку, – в її

голосі було і прохання, і вибачення і ще щось, схоже на запрошення розділити з нею її бажання.

Едя глянув поверх дерев – туди, звідки мало піднятися сонце, потім перевів уважний погляд на Олену:

– Єва хоче додому?

– Угу, – усміхнулася вона й повела плечима: – Проведи, будь ласка, бо я, боюся, й дороги додому не знайду.

– А ти не змерзнеш отак, голомозою? Як-не-як холодніше, чим увечері. І йти далеченько.

– Ну, у мене ж капюшон. Та й звикла я без шапки.

– Шапки... Ану підожди минутку, я зараз!

Едя метнувся в хату, а повернувшись, простягнув Олені... картату хустку:

– На, запнися! Все одно ніхто не побачить, а тобі тепліше буде.

Вона дивиться мало не з жахом. Вона років з двадцять, відколи подалася з села, хусток не носила. І в місті не вдягла б під пістолетом. Та й тут, зараз... Це ж як-не-як хустка його баби!

– Ні! Не хочу! Не треба! Мені не холодно!

– Та не психуй, Єво, – він говорить терпляче, наче до маленької дівчинки. – Це ж не город, і ми йтимем не по людному проспекту. Глянь на себе: штанці в обтяжечку, ма'ть, тоже не дуже теплі, іскусственні, курточка трохи нижче пупа... Тільки болячок дістають в такій одежі... Хай дурні в сімнадцять, а ти ж уже віросла жєнщина, понімать должна... Я вже не кажу, що на тобі все чорне... Як мужик, їй-богу!

– Ну й що?! Я люблю чорне! Така мода!.. Це я траур по прошлій житні справляю! – спробує віджартуватися Олена, але чує, що їй це не вдається – її голос звучить виклично, роздратовано. Однак Едя не звертає жодної уваги на її тон, бо продовжує «констатацію» тих пунктів, які йому не до шмиги:

– Даже волосся обчикрижене вище, чим у мене. Ще й димиш, як паровоз...

– О-о-о... Пішла писать губернія! Ти як моя мати й іже з нею. Сам же смалиш, а починаєш тут розвозитись. Не тобі мене вєспитувать. Та й пізно.

– Та ясно... Тільки ж я – мужик. І хотів би кинуть, та хіба з цією житню...

– Отож! І я, може, хотіла б – не виходить, – вона майже демонстративно витягла пачку сигарет. – Дай прикурить, бо ж довго терпіла в хаті.

Едя чиркає сірником, прикриває вогник долонею, ставлячи тимчасом жирну крапку в своїй «критичній промові» про сучасну «слабку статъ»:

– Всі ви зараз такі – тільки впритул роздивившись, що баба.

– А я й не хочу, щоб було видно за версту. Встигну ще обабитись! – Олена випускає дим – і закашлюється.

– Ну й дурна, звиняй... А в общем, це, конешно, твоє діло. Но я кажу, що зараз – не до форсу. Простудиш собі голову, а потом жар, соплі, кашель ось... Тобі це треба?

– Не вдягну я цю хустку, хоч убий! – мало не верещить Олена.

Едя здвигає плечима і запихає картату шматину собі за пазуху:

– Ладно. Пішли. Бо й сусідів побудимо. Було б про що спорить...

Він повів її в обхід центру. Йшли довго, якимись кривими вуличками й короткими провулками – такими вузькими, що вони в них втискувались, як у панчохи, вже напхані снігом. Їм не трапився жоден слід, та Олені іноді все ж здавалося, що Едя водить її по селу колами. Ноги грузнули в замети, провалювалися в присипані, а тому непомітні, ями й калюжі, і вона відчувала, що її ноги вже геть мокрі. Час від часу її коротке каре злегка лоскотав вітрець, забиваючись під блаженський капюшон, що бовтався на голові наопашки, бо був без підкладки й опушки, і тоді Олена стягувала його знизу жменею. Вона вже добре промерзла, однак трималася стійко, щоб не давати Еді приводу для чергової порції критики на адресу її легковажності та «нежіночності». Врешті вона спинилася.

– Кудюю ти мене ведеш, Адаме, що я нічогосінько не впізнаю? – запитала, скосивши очі на свого проводжальника.

– Ну, не впізнаєш, бо давно тут не була, та й сніг усе змінив так, що й я не дуже впізнаю...

– Ми що, заблудились? Ще цього не хватало! – злякалася Олена.

Едя засміявся:

– Та ні! Заспокойся. Просто все враз стало на себе не похожим...

Несподівано він спинився і повернув її до себе:

– Єво, вдягни хустку! Я ж бачу, що змерзла на кістку. Худі дуже переносять холод. Та й сиро дуже. Тільки горя достать. А нам ще далеко йти... А вона тепла, натуральна, – мені в груди аж парко. Зразу зогрієшся, – і він витягнув з-за пазухи картатий плат.

Олена опустила голову й повільно потягла хустку на себе...

– Ну ось, така ти мені більше наравишся, – Едя не приховує задоволення. – І тепліше, і ловко. Личить тобі... А то все в чорному, як монашка яка. А на цій хустці є і красне, і зелене. Усе веселіше... Ти в ній трохи на мою мамку похожа.

– Авжеж. І на мамку, і на бабку, і на всіх сільських бабок усіх часів і народів, – сумно жартує Олена і бере його під руку. – У моєї бабці тоже

була точно така хустка, так що вона мені – як рідна. Стара і, виходить, безсмертна.

– І що в цьому поганого?

«Та багато чого!» – думає Олена, але вголос примирливо каже:

– Та нічого...

– Ти в цій хустці – жінщина. Приятно подивиться... Ще якби довге волосся, і не оці штани, а спідничка...

– Розмріявся як кіт на глині! Який же ти старомодний! Древній! Наче тобі годів вісімдесят чи й більше.

Його усмішка на диво симпатична, а рівні кріпкі зуби поблискують лукаво:

– Я не древній, Єво. Я вічний... Ти йди вперед, я дожену.

– Що, знов бичок одв'язався? – незлобиво підколює Олена.

– Що зробиш? Холодно! – бадьоро гукає він, пірнаючи у ближній провулок.

Цього разу безпardonний «бичок» чомусь її не дратує. Вона стоїть і жде, бо не хоче йти далі сама. За хвилину Едя повертається, розтираючи на ходу руки мокрим снігом, – і Олена простягає йому свою носову хустинку:

– На, висуши.

Едя бере, сміється:

– Оставлю собі на пам'ять. Можна?

– Як хочеш... Ти глянь, який туман клубочиться! Ти хоч щось бачиш попереду?

– І ти зараз побачиш. Ось звернемо направо – і побачиш.

– Що?

– Сад! Коли ти в ньому востаннє була?

– Ще як у школу ходила. Точніше – перед випускним. Якраз яблуні цвіли... ні, вже в'язалися... Тільки як ми туди зайдем? Там же огорожа скрізь.

– Од огорожі давно й цурпалка нема – розтягли на дрова. Та, по правді, й од самого саду осталась хіба половина... Ним тепер ходять наврошки, навхрест, хто куди хоче... Ну ось ми і в саду. Дивись!

Цей сад, яким традиційно опікувалася школа, ніколи не називали шкільним – просто садом, бо він такий був один у селі. Упродовж більш ніж півстоліття він залишався незмінною парафією вчителя біології, що трусився над кожним деревом, вишукував по всьому Союзу сортові саджанці, розбивав усередині зі своїми гуртківцями дослідні ділянки

та квітники, ще й за теплицею доглядав. Навіть вийшовши на пенсію, старий длубався в саду мало не щодня, бо так і не знайшов спадкоємця, якому б довіряв, а кидати на поталу своє дітище не міг. Поки ще був при силі, підправляв огорожу, обкопував дерева, ганяв дрібну шантрапу, що патрала зеленець, і великих любителів дармівщинки, які восени лізли в сад із мішками. Останні якось побили Сан Санича, та так, що той і не оклигав. Після смерті свого турботливого опікуна і вірного стража сад захирів, бо наступні біологи та біологині більше переймалися власними садками та городами, теплиця завалилася, гуртки розпалися, тож колишній «Едем», який за радянщини треба було обходили мало не побожним колом – як церкву на Великдень – перетворився в прохідний двір, що належить усім і нікому.

Олена пам'ятала цей сад із раннього дитинства, чи й не з ясел: дитсадок розташовувався поруч із школою, і виховательки мало не щодня водили малечу на прогулянку сюди – «на лоно природи». Згодом, школяркою, вона була улюбленою помічницею Сан Санича – аж до отримання атестата. В старших класах сад став для неї та майже всіх її ровесників незмінним місцем побачень, надійним покровителем та хранителем сердешних тайн... Авжеж, це був сад її дитинства та юності, це була втілена пам'ять про більш-менш чистий початок її життя – пам'ять німа й незрадлива... Швидше зрадою можна дорікнути їй – бо ж скільки це літ вона сліпо проходила повз неї, об'їжджала, разом із селом, дорогами-залізницями, а простіше – втікала подалі в інший світ, в нове життя, куди свідомо не хотіла тягнути нічого зі свого минулого, навіть згадок? Двадцять років? Авжеж, двадцять років блукань поза «лоном природи». А цей сад продовжував стояти тут, де його тримали корені, продовжував пам'ятати – і поволі старів та дичавів. Відчахувалися без підпорок найважчі гілки, всихали стовбури, обгризені внизу зайцями, гусінь обжирала густі шатра крон, невиліковний артрит викручував вітам товсті суглоби й хирляві пальці, новітні дикуни вирубували на дрова не лише сухостій, а й здорове дерево, попутно завалюючи міжряддя й галявини сміттям зі своїх далеких дворів та крайніх хат, – та занепалий сад усе ще знаходив сили і для цвітіння щовесни, і для плодів щоосені. Однак цвів уже не так пишно, а його яблука та груші з кожним роком дрібнішали та миршавіли...

Але це все одно був сад – *той* сад, який трішки належав і їй, Олені! Всі його старечі каліцтва та виразки нині було сховано під багатим сніговим убором – як під розкішною густою сивиною, що покриває казкових бородатих дідусів з ніг до голови. Авжеж, Олена відчула, що опинилася не в місці своєї юності, яку зазвичай порівнюють із квіту-

чим садом, а посеред давньої-давньої, прекрасної казки – казки з такого раннього дитинства, коли вона ще щиро вірила в молочні ріки й киселеві береги, посипані цукром. І в те, що все її майбуття буде просто продовженням цих див, які й не дива зовсім, а звичайні й цілком зрозумілі речі та явища. Тобто, що все її життя буде казкою з усіма відтінками тільки білого кольору, котрі, звісно ж, теплі й добрі, як бабусин молочний кисіль... Бо ж і люба бабусенька тоді була біла-біла, і ти не сумнівалася, що вона завжди такою й була, і такою буде, завжди-завжди буде, – правда ж, бабусенько? Бабусенька каже: авжеж, дитино, спи собі, а я тебе завтра молозивом угощу, ти такого ще й не пробувала... І ти солодко засинаєш, щоб швидше наблизитись до відкриття ще якогось смачного чуда, яке вже через день можеш і забути, не відчувши при цьому жодної втрати... Країна безтурботного й безкарного забуття. Царство білого кольору, яке здавалось безконечним і одним-єдиним на всьому світі. Час, коли ще немає пам'яті – так звана книга твого життя розкрита лише на першій, чистій, сторінці – титульній... Та вже перше слово, яке вкарбується у твою свідомість, буде написане іншим кольором, – бо це тільки мрійливі полтавки колись умудрялися вишивати білим по білому, мабуть, боячись осквернити полотно реальними барвами людського буття. Як твоя бабуся...

І ось ти наче повернулася в те царство тотальної білизни. Але ж ти розумієш, що воно існує тільки у твоїй уяві, у споминах-примарах, – і саме тому ти нічого довкола себе не можеш упізнати, і цей сад, який ти нібито знаєш (знала), нині постає перед тобою геть незвіданою террою інконгітою, білою плямою на карті. До того ж, ти чудово знаєш, що таких повернень не буває – ні в безпам'ятне молочне дитинство, ні в юність, яка вже не є однобарвною, бо ж кипить квітучим шумом на зеленому, весняному, тлі! Отже, це біле, але аж ніяк не сліпуче, убранство саду, що вражає небаченою досі красою й водночас сповнює якоюсь напрочуд спокійною, але високою святістю, нині означає щось інше... Жодна різдвяна листівка, розцяцькована зорями, місяцем і «діамантовими» іскрами, не викликала в тебе такого почуття. Може, тому, що Різдво давно перестало бути чимось новим і несподіваним: усі його фосфоресцентні «фішки» пішли в тираж, а саме воно перетворилося в розрекламоване щорічне дійство за відомим сценарієм? І вийшло так, що приваблива картинка, засліпивши очі жадібному до розваг обивателю, закрила від нього суть свята, яке, власне, й мало очищати його душу від крикливої мішури – і перероджувати... А тут радше навпаки: так, усе біле, але наче трохи притлумлене, жодна іскра не коле очі, зате є відчуття цілковитого занурення в саму глибину свята, до того

ж – свята, що прийшло (звалилось на голову!) раптово, без попередження, прийшло наче саме для себе, а не для когось. І йому не потрібен для мнимого торжества жоден зовнішній промінь чи ліхтар, бо йому цілком достатньо свого власного світла. Світла не яскравого, яке однак преображає все довкола – без сонця, місяця і зірок. «Це схоже на те, якби на землю плавно опустилося саме небо – з усіма своїми сніговими хмарами, – думає Олена, дивлячись угору. – Аж над головою нема нічого, а сад – наче потонув у небесах! Небо – тут, довкола! І ми – в ньому!.. Не вистачає тільки ангелів з розпростертими сліпучими крилами... І, здається, я посеред такої неймовірної дивовижі навіть не здивувалася б їхній з'яві... Бо ж видно – майже як удень... І вітру нема – тиша абсолютна... Воістину якась... неземна, вічна, застигла краса... Господи, як же гарно!..» Олені здається, що так міг би виглядати міфічний рай – якби в ньому бували зими.

«Аби тільки ноги не мерзли в цьому раю», – подумалося їй. І раптом вона завважила: все довкола суціль біле-біле, навіть стовбури всі обліплені так, що жодної забарвленої цяточки, – лише вони з Едею в темному одязі! Цей одяг ще ввечері робив їх непомітними на тлі пізньої мокрої осені й невіддільними від неї, а зараз, навпаки, перетворив на велику чорну пляму в центрі білого кола – таку негарну, недоречну, що аж наче відворотну, якщо глянути на це збоку. «Як лайно на тарілці... чи чорнильна ляпка посеред аркуша, чи... Авжеж, ми постійно маскуємося під землю. Бо вона тверда й надійна навіть у своєму бруді. Бо нижче дна не впадеш. Бо коли вбраний у темне, то наче менше мажешся... Ні, не менше, звісно, навіть більше – якщо той бруд скрізь, де не торкнись, – але це не так впадає в очі... А білому ми не довіряємо. Бо чим світліший одяг, тим більш маркий, непрактичний і менше служить: щойно притулишся – він всотує найменший, найвипадковіший, найневинніший слід твого доторку, робить його очевидним, отже ніби зраджує тебе, видає твою неохайність і необачність, втрачаючи при цьому власну свіжість... Біле – як полохлива прима-ра, привид світлої радості, ілюзія ідеальної чистоти. Воно неживе, як оцей чудесний сніг».

Однак те, що їх оточувало, було не лише прекрасним, а й справді дивним. Як сон. Розлогі крони яблунь здавалися зліпленими між собою сніговими кулями різного розміру, і ті кулі тьмяно світилися з молочного туману, що все густішав, але від сніжного сяєва й сам здавався матовим світлом, який можна вдихати і пити. Дерева були наче налиті тілом – як дорідні жінки, й жодна темна гілочка чи галузка не виставляли з їхніх пишних округлостей ні сучечків, ні гострячків. Дерева були

живі: вони мовчазно обступали Олену й Едю зусібіч, вони повільно підпливали до них усе ближче й ближче, – наче од радості, що їхню вроду хтось бачить і вітішається нею, хотіли потертися об нежданих гостей своїми крутими, але гладенькими боками. А може, стуляючи пухкі клуби й зливаючись у тумані, вони прагнули убраних у темні одяги зайд затримати тут якнайдовше, заблукати їх, узяти в полон назавжди – і заховати од решти світу. Бо ж жодного просвітку ніде, жодного натяку на стежку ні з якого боку – тільки сніг і туман! Здавалося: ще мить – і ця білизна стане такою густою, що вони не будуть бачити навіть одне одного.

Олена незчулася, як взяла Едю під руку й злегка притулилася до його плеча – наче інстинктивно шукала захисту від неясної небезпеки. Однак вона не хотіла, щоб він неправильно розтлумачив її жест, тож спробувала пожартувати:

– Тут випадково, Адаме, змії не водяться? А то впливе зараз якийсь з цього густого молока...

Едя засміявся й обняв її за плечі:

– Не водяться, Єво. Ні змії, ні вовки, ні крокодили.

Олена відсторонилася:

– Ну тоді я... спробую знайти під цим снігом... забуте райське яблучко, – і вона відважно ступила в замет під найближче дерево, білі рукави якого спускалися мало не до землі.

– Ага! Пошукай! Тут восени було обнесено все з галуззям. З винзаводу фурами приїжджали, так що сюди злетілось як вороння... І листя на дереві не осталось, не те що яблук... Тільки натрусиш собі на голову мокрого снігу.

Олена торкнулася білої хмарки, в якій сховалася крайня віть. Потривожена хмарка важко зсунулась додолу, а оголена темна гілка відразу ж підскочила вгору, боляче дряпнувши руку, яка звільнила її від тягаря. Олена глянула на палець – на ньому виступила крапля темної крові. Витерла снігом і жбурнула брудну грудку собі під ноги. «Ну ось тобі й покара за порушену недоторканність... І за спробу переконатися в реальності омани», – вона відчула, що в ній знову заворушилася гірка іронія і ще щось, схоже на образ.

– Отак і в житті: не встигнеш навітшатися чимось хорошим – а його вже й нема. І наче й не було... Через пару годин мжичка обгризе всю цю красу, як... як криса! Останеться тільки скелет. Чорний, мокрий і брудний.

Едя стенив плечима:

– Чи й не горе! Це ж перший сніг. Він часто вслід розтає... Вітішайся, поки є. Аж ти могла всього цього параду й не побачить.

– Ну да, парад, а точніше – показова вистава... А ми – єдині гості й глядачі. Наслідимо – і підемо геть. І не будемо бачити того уродства, яке тут буде після нас, – Олена глипнула собі під ноги. – О, вже й калюжа! Хвилинку ж тільки постояла на місці...

– Я тут буваю пошти щодня... Не таке вже тут і уродство... Ну, голе все, сире, темне. Осінь як осінь: як нема снігу в цю пору – ясно, що суцільна гниль... Та це ж не кінець світу? Випаде другий сніг, третій, закріпиться морозом – і знов буде краса... А поки, як той казав, маємо, що маємо. А маємо те... що... наче празник получився, Євро...

– Та вже ж, сніг ще буде. Тільки отаке – саме таке! – не повториться. Це казка під назвою: великий обман природи... Глянь! Наче весільні декорації: крикни «Гірко!» – і впадуть. Білосніжні куліси, з-за яких визирає темна, безрадісна реальність... Як оця калюжа. Це ж дірка! Справжнє – під снігом. У справжньому ми були останні півтора місяці. Поки ждали зими. Ну ось, прийшла. І зразу ж тікає... Обманула. Красиво, правда, але обманула!.. – Олена рішуче взяла Едю під руку. – Пішли з цього празника, поки він не кінчився. Бач – розкисає все на очах. Скоро й ніг не витягнем із каші.

– Ти таким чорним замазала картинку – хоч бери та плач... А я не согласний. Бо зима тільки починається. І зимою різні дні бувають... Бувають такі, що – аж-аж! Не хуже, чим оце зараз, і... без обману. Я інколи чешу вранці по морозу на роботу, ще темно, з мене аж пар іде – так спішу. А кругом усе в інеї! Сонце сходить – і той іній починає горіть... І я, хоч і мужик, і не такий образований, як ти, не начитаний, – а люблюся. Ноги гудуть, спина мокра, попереду день пахоти, – а я люблюся... Як дурник... – Едя зітхнув. – Ну, це коли я цю красоту бачу... Та частіше мені не до неї... Ось і сьогодні. Полюбувався з тобою, а через пару часів полізу на трактор. А до нього ще ж і добратися треба – пішки, бо велік по такому не потягне.

– Та неділя ж!

– Ну й що? Хтось же должен дороги чистити, розсувати оцю розмазню. Бо ж ні проїти, ні проїхати.

– Зачистка території після шикарної вистави... Прибирання після свадьби. Хтось втішався-милувався, а комусь потім наводити лад... Співчуваю!

– Така жизнь. Був празник чи ні – робота проковтне...

– Та, мабуть, якщо був, то хоч не так обідно.

– Авжеж! – засміявся Едя і взяв її за талію. – Тобі не холодно, Євро? Вже стільки товчемося на місці.

– Наче ні. Та, мабуть, пішли.

Він зиркнув на годинник:

– Дивно. Стоять чи що? Наче ні... Щось слабо розвидняється, а вже б і пора...

– Це Миколайчик, мабуть, сонце зупиняє. Не всі гостинці розіклав під подушки, – пожартувала Олена.

Він знову розсміявся – щиро, голосно, аж голову вверх закинув:

– Ну ти як скажеш!

– А як ти пояснив би таке «торможеніє вре́мені»?

– Не знаю... Думаю, що це мені тільки каже́ться – туман змазує картинку. Но в природі все йде правильно! Це люди чудять...

– Ось ти так сказав – і чуда вже нема, – сумно сказала Олена.

– Якого чуда?

– Ну, може, помниш зі школи: «Остановись, мгнове́нье, – ты прекрасно!»? Мені хотілось думати так: небо тут нас побачило й почуло – і спинило час. Щоб прекрасна мить тривала довго-довго. А ти сказав: це просто туман – і прекрасна мить зразу ж зробила нам ручкою.

– Накрутила! Не чуди, бо я себе дураком чувствую. Я ж не спорю, що... ну, все прекрасно... і не хочеться, щоб це кончалось... Но я кажу, як воно є на самом ділі. Як понімаю, тверезо...

– Що, хміль геть вивітрився з голови на свіжому повітрі?

– Ну да! І це все – туман і мжичка... Вони наче тягнуть вре́м'я. Кажеться так...

– І вони ж, на пару, висмоктують усю цю «прекрасність». Щоб знову вернулись сирість, сирість і болото...

– Я ж казав: проти природи не попреш. Даже моїм бульдозером, Єво.

– Та ясно... Нам лишається тільки пам'ять... Я цю ніч не забуду, Адаме.

– Я тоже, Єво. Тільки звиняй, що так... опростоволосився.

– Ти про що?

– Неудобно мені. Я ж понімаю, чого ти хотіла...

– Нічого я не хотіла! Ну, в смислі, того, про що ти кажеш, – Олена була щира, вона вже забула, що таки хотіла «того». Але їй чомусь було соромно це згадувати – тут і тепер.

– А... чого ж тоді...

– Ну... хотіла... побачить, як живе сільський холостяк... краще його узнать... Ти ж у нас оригінал, кажуть.

– Який там оригінал? Самий обичний мужик. І ти, в общем, сама обична жінщина. А всі ці прибамбаси твої – наносне, ненастояще.

– Які прибамбаси?

– Ну, образование, умні словечка, словесні викрутаси, в яких сам чорт ноги зламає... Проще треба бути. І ти це вмієш, тільки не хочеш. Стро-

їш із себе особенну... Та де дінешся – жизнь заставить, Єво... Ну, і твоє рядіння під мужика – тоже... камуфляж. Під цими рясами ти все одно остаєшся жєнщиною. І хоч псіхуй, хоч смійся, цього не змїниш.

– Тобто самообман у мене?

– Ну да! Піп як не рядиться, а все одно грішить не менше нашого.

– Того ти їм і не віриш, попам?

– Точно. Надуваються, як сичі, а всередині – тільки воздух, та й той смердючий... А я кажу: грішний. Чесно і прямо... Отак і ти...

– Що я?

– Кажеш: не хотїла «того», а хотїла ж... Нічого в цьому стидного нема. Тільки я цю ніч... не зміг. А це не дуже харашо... Форс-мажор вийшов у мене... Но це нічого, Єво. Це поправимо...

Олена залилася рум'янцем, як дівчинка, й опустила голову. Він повернувся до неї, підняв обома долонями її підборіддя й наблизив очі. Дивився уважно-уважно. Наче вивчав кожну риску на обличчі. Олена густо кліпала й одводила погляд од його очей, в яких палахкотїв вогонь. Отой, про який вона здогадалася ще в Києві і який нині її обпікав.

– Це поправимо, Єво, – повільно повторив Едя. – Все в наших руках.

– Він різко стиснув її в обіймах і поцілував. Пристрасно. Смачно.

Вони стояли обнявшись, захищені від усього світу квітучим садом, і проталина під їхніми ногами ставала дедалі більшою й темнішою. Врешті Едя розтулив руки і нехотя зиркнув на годинник:

– О, вже й за сім повернуло... якщо не брешуть. Звиняй, Єво, но... Скоро люд посуне на базар, – він роззирнувся, – та й таки розвидняється... Пішли. Тут вже близько до вашої вулиці.

Олена ступала в темні сліди Еді, який, схоже, знав тут кожне дерево, горбик і кущик, але йшов повільно, почуваячись гідом у незнайомому для своєї супутниці місці. Тиша стояла така абсолютна, що жінка чула рівне дихання свого «сталкера» і навіть, як їй здавалося, звук танення снігу під його ногами...

Едя мовчав. Їй теж говорити не хотїлося. Слова тепер заважали. Олена милувалася садом, який, судячи по всьому, мав ось-ось закінчитися. Вона жадібно вбирала очима і всмоктувала в пам'ять всю довколишню красу, подаровану їй долею отак знічев'я, бозна за які заслуги. «Якби ж можна було це все колись повторити...» – тоскно подумала, коли вони вийшли на вузьеньку вулицю. Озирнулася. Туман майже розсіявся, пов'яв легкий вітерець, повітря поволі процїджувалося вранішнім світлом. Олена побачила далеко позаду ледь помітну на білому тлі маленьку чорну цятку – розігріту їхніми ногами проталину, й усміхнулася.

Вони стоять коло двору її матері й не знають, як попрощатися. Едя переступає з ноги на ногу, Олена дивиться кудись убік. Раптом помічає в кінці вулиці темну постать, що наближається.

– Зараз нас тут і благословлять, Адаме, – в її жарті чується сполох.

Він лоскїтливо сміється:

– Ну то й що? Ти хїба проти? – питає, нахилиючись до її обличчя, але відразу ж осікається. – Ну да, це не нужно... зараз нікому... Та й мені пора бігти. І в тебе, ма'ть, мамка з ума сходить: де доця ділася?

Олена розсміялася:

– Давно не сходить. Відколи я з дому пішла.

– Не кажи. Все одно жде... Матерки всі такі. А твоя ще й видюща...

– Видюща?! Це як?

– А-а-а, ти не знаєш... Ну то скоро узнаєш. Та, звиняй, не од мене... Іди, Єво, бо таки пора.

– Йду, – зітхає Олена, відчуваючи, що дива і відкриття цієї ночі її таки добре стомили і зараз їй хочеться лише одного – прошмигнути непоміченою в свою кімнату й провалитися в довгий сон без жодних сновидінь. Вона розв'язує хустку.

– Не треба, – бере її за руки Едя. – У мамки їх, знаєш, скільки? Хай буде тобі... на пам'ять про таку... необичну ніч... – Але знову осікається: – Або... принесеш... колись, – і цмокає її в гарячу щоку.

– Ні, Адаме! – рішуче каже Олена, відсторонюючись. – Це вже звиняй! Це не моя хустка! І не моя історія! – І вона стягує просякнутий вологою картатий плат з голови.

Але Еді вже нема поруч.

– Історія в усіх однакова, Єво! – гукає він і махає рукою ген за дві хати од неї, й Олена роздратовано штовхає хвіртку в материн двір. «Тепер і з цією – ховайся, носися... А вона ж геть мокра... Мабуть, прийдеться попрать – не оддавати ж брудну...» – вона понуро зиркає під ноги й зітхає: стежка до хати продавлена важкими материними калошами.

– Попереш – чистіша буде. А заодно випереш і цю, – раптом чує Олена над головою. У дверях стоїть мати – в білій сорочці до п'ят і з накинутою на плечі... картатою хусткою її бабусі Мані.

Книга друга

ЗАВЖДИ ПОРАЗКА

Х ХВОСТИК Я ЯБЛУКА

– Я завжди їм яблука з кісточками, – його очі розчахнулися в майже блаженній усмішці, вдячно хлюпнули на неї блакиттю і знову стали вузькими щілинками – уважними і трішки лукавими. – Тільки ось це викидаю, – він затиснув у пальцях тонку плодоніжку.

– Не жується? – пожартувала вона.

– Ні, зараза, – розсміявся і поклав більш ніж скромні рештки у попільничку.

– Ти дуже економний у поїданні яблук! – урочисто вигукнула вона – і теж засміялася.

– Однак я їх їм дуже багато, особливо взимку, – його рука знову потягнулася до вази з фруктами і взяла крайній не вибираючи. – Ти просто молодець, що привезла такий гостинець.

– Досі я не знала про твою аж таку велику любов до цих... гм... дарів природи! Може, ти їх любиш більше, ніж мене?

– Звичайно, більше! Яблука я люблю з дитинства і любитиму до смерті, це точно. При цьому я їх можу знищувати скільки завгодно і як завгодно, до того ж – безкарно!

«Будь уважна: ти його знаєш!» – наче продзвеніло в повітрі. Вона швидко підхопилася зі стільця, сіла поруч із ним на ліжко й рвучко обняла за плечі.

– Ну й люби! Ти ж мене не любиш, а – ко-ха-єш! Як добре, що в українській мові любов і кохання – не одне і те ж. Отже, ми з яблуками не суперники!

– Та вже ж. Однак дуже незле, коли кохаєш і любиш одне і те ж, – він узяв її обличчя у свої долоні і став уважно роздивлятися, наче вперше бачив. – У тебе, виявляється, зелені очі. Мені здавалося – карі, – сказав чи то здивовано, чи трохи розчаровано, і опустив руки.

– Тобі не подобаються?

– Ні, чому ж? Але я завжди любив карі.

– І будеш любити їх завжди? Як яблука? – Вона провела пальцем по його бровах і наблизилася свої очі до його очей – так, що вже за мить її аж

заболіло. – А чий це карі очі ти любив? – обгорнула жартом, як хустинкою, голку цікавості.

– Твої, твої... Твої карі очі, – він легенько чмокнув її в щічку і знову потягнувся до яблука.

Вона швидко нахилилася і відсунула вазу в інший бік столу.

– Але в мене очі – зе-ле-ні! Як оці яблука! – взяла одне, одкусила і, схрестивши під собою ноги, почала жувати.

– Знаю, – він підвівся з ліжка і підійшов до вікна, відсунув фіранку. Шибка була заліплена темрявою, як пластиліном.

– Чому ви, жінки, конче хочете, щоб нам подобалося у вас усе – від найменшої волосинки до приступів ревнощів? – різко повернувся і полоснув її своїми щілинками, як лезами – так, що вона аж уклалася і перестала жувати. Та за мить вирішила, що повний рот дає певні переваги: поки прожуєш – зберешся з відповіддю, тож зосереджено продовжила. Прокотнувши, неквапно витерлася хустинкою, склала її і примостила на ріжок столу.

– Ну, кажуть же: коли кохаєш людину, то треба любити в ній усе...

– По-перше, кажуть: коли *любиш* людину, а не кохаєш, що не одне і те ж. А по друге, яка різниця, що кажуть? Хто слідує загальним правилам, не буває собою.

– Тобто? Як можна жити, нехтуючи правилами?

– Ними не треба нехтувати. Їх, звичайно ж, треба знати, – в його тоні звучала нудьга викладача, що втомився повторювати перед аудиторією очевидні, на його думку, речі. – Але іноді їх корисно ігнорувати і навіть... порушувати! Бо все цікаве – це винятки... Ось ти, приміром, завчила, що в коханій людині нібито треба любити все. А тобі не здається, що «треба» і «кохати» – слова з різних понятійних парафій, які між собою не в'яжуться? Змусити себе когось кохати чи щось любити – апріорі неможливо. До того ж, кохають часто всупереч, а не за щось. За щось – поважають, зневажають і таке інше.

– Це нове правило чи правило винятку? – вона спробувала бути теплою, бо надто серйозний тон, на який він так різко перевів розмову, її гнітив. Та й роль ментора йому аж ніяк не личила, а лекції набридли і в інституті.

– Це теж правило, але іншого рівня, – він дивився на неї з висоти свого майже двохметрового зросту. – Якби ти добре вивчила перше і не підмінила любов коханням, друге було б зайвим. Простіше кажучи: я кохаю тебе, але мені можуть подобатися очі чи волосся іншого кольору, ніж у тебе.

– Ти сказав не «подобалися», а «любив»! Це ж теж різні речі! Мені, між іншим, завжди подобалися брюнети, а ти – світловолосий!

Він усміхнувся – широко, наче відчинив вікно в задушливій кімнаті:

– Отже, я став винятком для тебе, а ти – для мене. У чому проблема, сонечко?

– У тому, що мені брюнети *подобалися*, а ти карі очі – *любив*. Це ж були *чийсь* карі очі?

– Брюнети теж, мабуть, були конкретними.

– Ні, не викручуйся! Любити – це більше, ніж подобатися, це навіть більше, ніж кохати, коли йдеться про людину. Хіба ні?

– Яка ти розумна! Саме тому я вибрав тебе! – сказав майже урочисто, але вона відчула в його словах, а ще більше – в голосі, насмішку. Авжеж, вона говорить банальні речі, але ж і він не вельми оригінальний у своїй тозі навчителя! Заганяє її на слизьке, а сам тимчасом хоче зі слизького вийти на сухе – щоб і далі вивищуватися над нею, такий мудрий і весь у білому!

– А ті карі очі були дурними? Ну, оті, які ти любив, але не вибрав... чи покинув?

Їй хотілося виграти в нього бодай ще одне очко. Хай потім знову доведеться маневрувати, балансувати, викручуватися і, врешті, неминуче програти, як це було завжди, коли вони затівали суперечку про щось більш-менш серйозне, та допоки між ними пробігає грайливим зайчиком жарт чи бодай його подоба – вона не зупиниться. Адже повернути їхню розмову в цілком безпечний фарватер все одно не вийде: він терпіти не може пустих балачок, а тому за першої ж нагоди будь-яке «ніщо» перетворює у важливе «щось», після чого мало не силком заганяє співрозмовника в лабіринти значень того «чогось» – і підступно ловить на смислових нюансах, іноді не зупиняючись навіть перед тим, щоб перетворити в «ніщо» свого візаві. Вона вже давно зрозуміла: море їхніх стосунків суціль заміноване, і щойно вона виловить чи розмінує якусь вибухову його «рибку», як відразу ж натрапляє на іншу. Точніше – він сам, хвиля за хвилею, фраза за фразою, наближає її впритул до наступного небезпечного випробування. Або заштовхує на міліну – і тоді вона, не знаючи, що сказати, беспорядно борсається в словах, як упіймана муха – в його кулаку, аж поки він милостиво не розпростує долоню. А іноді він показує їй такий жаданий, такий близький берег їхнього взаєморозуміння та згоди і підбадьорює: пливи, він поруч, це як спільний знаменник, я теж на нього вийду... та вже за мить жбурляє її, засліплену мрією, на прибережні скелі непримиримих суперечностей – і тоді вона приречено обхоплює голову руками, знаючи, що такий розпачливий жест не може врятувати від кораблетроці. По тому він зазвичай допомагає їй збирати вцілілі уламки її нещасного «я», спокійно переконую-

чи, що оті уламки – найцінніше в ній, а решта – емоційний баласт, не вартий ні жалю, ні спогаду, бо без нього вона однозначно стане кращою: цікавішою, розумнішою, сильнішою... а вона шморгає носом і киває головою: хіба ж я проти?

О, з ним ніде й ніколи не буває цілком безпечно! Він свідомо, завжди і скрізь, сіє напругу й дражливу невизначеність-багатозначність, а заганяти всіх у пастку слів – то це його чи не найулюбленіше хобі, яким він володіє віртуозно! Однак якщо ти кохаєш такого гострослова й інтелектуала (то кохаєш чи любиш? чи просто хочеш бути з ним? бач, як він уміє ловити тебе на нюансах – ти починаєш сумніватися у власних почуттях!), то мусиш вивчити його правила гри і грати за ними (чи мусиш, якщо кохаєш? – ти попалась чи викрутилася перед собою ж?!). Більше того – необхідно, конче необхідно бодай іноді переносити гру на його ж ігрове поле. Бо гра в одні – твої – ворота йому швидко набридне. Бо перемога навіть сильному має хоч щось коштувати, щоб бути більш-менш солодкою... Так, ти слабша за нього, однак він не повинен знати, що ти ще й боягузка.

Звичайно, можна поспілкуватися й мовчки – мовчання іноді буває таким багатозначним! Але воно має здатність душити: чим воно довше, тим важче дихати. Мовчання з ним вона боялася більше, натомість у розмові мала, як їй здавалося, сильний, суто жіночий козир: у будь-який момент можна, виголосивши чергову репліку, дуже серйозну чи зумисне дурнувату, затулити йому рота поцілунком, – і що він тоді скаже, як відповість? Це гол, це мат, це щонайменше тайм-аут, який обнулює результати попередньої гри (розмови), бо починається гра інша, в якій слова вже зайві, але й мовчанням її не назвеш...

Вона уважно стежила за його вустами – щоб не проґавити мить, коли зробити такий хід буде найдоречніше й найзручніше. Однак він чудово знав і цю її «велику таємницю», тож продовжував тримати дистанцію: стояв біля вікна і їв чергове яблуко. Її запитання зависло в повітрі, як петля. Лізти в неї він не хотів і відверто ігнорував, зосереджено жуючи соковитий плід. Ось лишився тільки коричневий хвостик. Він акуратно поклав його в попільничку, потім витягнув із пачки, що лежала поруч, сигарету і глибоко затягнувся.

Його мовчання було таким демонстративним, що їй стало дуже незатишно. Чого він од неї чекає? Чого? Що вона повинна зробити, щоб не розчарувати його? Щоб бодай чимось заповнити важку тишу, вона теж узяла яблуко, хоча їсти не хотілося. Крутила в руках, роздивлялася, наче шукала якийсь ганж чи той бік, де краще вкусити. Урешті притиснула до рота і загнала зуби під шкірку. Відчувши сік, почала повільно смоктати. Цей процес трохи відволік її від споглядання за ним і зосередив на собі,

але цілком не захопив, – слух спрагло висмоктував із тиші щонайменший натяк на звук.

Він погасив недопалок, відсунув стілець від столу і сів на нього, закинувши ногу на ногу. Дивився на неї так, що їй здалося: бачить і чує в ній кожен порух думки, кожен відтінок настрою, кожен зародок наміру, і розуміє – чудово розуміє! – її стан. Але полегшити його не поспішає – не хоче. Невже йому так комфортно? Чи в ньому бере гору спостережник, якого понад усе цікавить, що вона буде робити далі? Ні, треба щось сказати, бо вона ось-ось просто розреветься, як остання психована дурепа! Треба просто різко зійти з цього ігрового поля, де зусібч уже загрозливо гудуть міни, і ступити на інше – нове і нейтральне. Треба швидко – терміново! – знайти тему, від якої їм обом відлягло б (бо ж і він напружений, бо ж і йому не може подобатися оця надміру довга пауза). Треба запитати про щось просте-просте, навіть побутове, хоча він і байдужий до побуту, але щось же має стати прокладкою, буфером...

– Якби я не приїхала, чим би ти займався сьогодні?

Дурне запитання! На столі – кілька розгорнутих книг, течка паперу. Аж очевидно: вона відірвала його від справи, і він, можливо, зараз із задоволенням пірнув би у свою дисертацію знову. Тому й мовчить у відповідь.

– Ти давно був у батьків?

– Тиждень тому. У них усе добре.

Коротко і вичерпно – вистрелив, щойно вона почала вимовляти слово «батьків». Мов чекав на це запитання і демонстрував цілковиту готовність задовольнити її цікавість усіма сторонніми справами: що ти ще хочеш знати, дівчинко, з того, що тебе, нас не стосується безпосередньо?

– На роботі теж усе добре?

– Добре.

– А у твоєї господині?

– Ще краще: її Мурка привела двох кошенят, і вона дуже ними тішиться. Щаслива жінка!

Швидко, спокійно, чітко – як на іспиті. Наче каже: я все знаю на тверду «п'ятірку», дівчинко, продовжуй.

А що продовжувати? Навіть якщо оце «добре» і «ще краще», як кажуть, «не відповідає дійсності», він не скаже більше. І про що ще можна спитати: про здоров'я, вчорашню погоду, справи друзів чи останній абзац його опусу, про який він не скаже й слова аж до його завершення? Інших відповідей не буде. Та й, коли чесно, вони їй не потрібні. Коли чесно, її цікавить лише суто *їхнє*. Але він давно проклав чітку межу між *його* і *їхніми* справами, тримається цієї межі і її саму теж не пускає за

демаркаційну лінію. Та повертатися до з'ясування їхніх стосунків – це натискати вже відомі болючі й небезпечні точки, це бити по м'ячу, що гойдається на хвилі біля борта її човна, знаючи, що то не м'яч, а міна, це, зрештою, виривати чеку з гранати – і кидати її за власну пазуху. Бо ж хіба він не дає їй непомильно відчувти, що вона підійшла впритул до червоної кнопки, що в повітрі запахло вселенським вибухом?

Вона здалася собі мишею, загнаною в куток під всевидячим оком науковця-спостерігача. Вона не бачила для себе гідного виходу. Вона вже відчувала в очах сльози безсилля і не знала, як їх спинити. Це ставало нестерпним – і вона глянула прямо в його очі: допоможи...

Він усміхнувся.

«Це ніжність чи подоба?» – нашорошилась вона: розріз його очей лишився вузьким, і крізь нього ні їхнього виразу, ні навіть кольору не можна було роздивитися.

Він знову повернувся до вікна.

Сльоза повільно почала текти по щоці. Тихесенько, стараючись не видати себе жодним звуком, вона потяглася до столу за носовою хустинкою.

– Мала, я хочу до тебе, – раптом прозвучало в тиші, і вона від несподіванки випустила з рук білу шматину, на якій не було вишито її вензелів, тож та хусточка могла належати кому завгодно – будь-якій дівчині, навіть із карими очима.

Д ДО БДЖОЛИ

– Ми сьогодні одвідаємо бджолу, яка живе в старому дуплі, і помоли-
мось їй. Досі я робив це сам. Але вже пора вас познайомити.

Його погляд блукав десь за вікном, яке засновував густий сніг.

– Добре, – вона встала з розхитаного мовчанкою стільця й натягнула
товстого зеленого светка, сплетеного минулої зими.

Він подав їй пальто, дивлячись кудись за її ліве плече, і вона вкотре
подумала, що не здатна заповнити його велику самотність, якій конче
треба розростатися на весь світ, тоді як їй для щастя з ним вистачило
б і цієї кімнати. Натомість, коли до нього підступала така самотність,
вона враз відчувала себе зайвою навіть у його обіймах. Тоді його пальці
м'якнули, наче їм перебито фаланги, – і її безпомічне серце, змалівши
до макової зернинки, непомітно вислизало з них і шукало, як мураха,
темну шпарку в підлозі. Тоді його руки безсило розкривалися, мов стул-
ки моллюска, – і її тіло ображено випливало з них клубком туману, за-
бивалося в дальній кутку кімнати й несміло зирило звідти, як привид
прогнаного з рідного дому пса. Тоді його очі ставали невидючими, а
погляд – відсутнім. Це було страшно, бо так дивляться мерці, – і вона
інстинктивно прагнула зникнути взагалі, стати повітрям, порожнечою
без жодних ознак, бо відчувала, як її всю, мимоволі, без жодних зусиль
із його боку, немилосердно притягує і вбирає в себе отой відсторонен-
ний погляд. Тоді їй здавалося, що її, власне, уже нема, і тільки її думка
болісно, але марно сіпається в намаганні вирватися із його потойбіччя
на волю – як миша, хвіст якої защемило в мишоловці. Ця велика самот-
ність різко змінювала навіть його постать – і коли він відступав од неї,
вона бачила за кілька кроків од себе *когось*, із голови до ніг схованого в
непроглядні одяги, незнайомця, який її теж не знає, чужого, здатного
заподіяти їй навіть зло – мимохіть, тільки тому, що вона неждано стала
на його шляху. Цей *хтось* викликав у ній суміш цікавості, захоплення й
остороги, він вабив її й водночас тримав на відстані, ба, навіть відштов-
хував. Однак вона кохала його й цього *когось*, хоча відчувала, що її по-
чуття в такі хвилини не є взаємним, що цьому чужому чоловікові наразі

вона не потрібна, можливо, навіть заважає. Це її пекло пеком. Бо вона вже знала, що не має сили, здатної повернути її коханого до неї, і що він повернеться лише тоді, коли повернеться, і найкраще, що вона може зараз зробити для того, щоб він колись таки повернувся, – на певний час справді зникнути з його світу.

Але куди їй було діватися, якщо його світ ставав таким же великим, як і його самотність, а отже – поглинав її всю? І тоді, гризотно переживаючи власну безсилість і нікчемність, вона просто чекала, сподіваючись, що буде винагороджена за своє терпіння. «Сьогодні він, схоже, не хоче мого зникнення, але, хто зна, чи це краще», – раптом подумалося їй, коли вона ловила руками за спиною отвори рукавів пальта, яке він не уважно тримав надто високо як для її зросту. Та, зачувши цю думку, вона відразу ж цикнула на неї, мов на набридливу мишу, що дивом уникнула капкана й тепер попискувала з нірки її самотності, на радощах забувши, що та нірка нині віддана «в оренду» великій самоті оцього чоловіка, про бажання й хотіння якого не їй, дрібній метушливій нишпорці, судити. У мишки викотилась сльоза – і вона змахнула її сірою лапкою; так ображене дівча, в якого відібрали цукерку щойно воно почало її гризти, тре кулачком мокрі очі – й одвертається.

Вона подумки зітхнула. Нічого не запитувати. Не просити пояснень. Місто засипане снігом. До бджоли так до бджоли.

Вони вийшли на затишне подвір'я, мов на ошатну сцену, обставлену м'якими декораціями зими. Вона замружилась од снігу, що після сутінкової кімнати засліпив зір і відразу ж почав обережно лоскотати її обличчя – наче обмацував зайду всіма своїми органами чуття: ти хто? ти добрий? ти навіть тут? «Білі мухи налетіли – все подвір'я стало біле», – раптом пригадала своє кумедне шепелявлення на новорічному ранку в дитсадку. У неймовірній тиші снігопаду цей спогад чомусь пролунав так голосно, що вона проковтнула викликану ним усмішку й злякано зиркнула в його бік: чи не почув? Відчувала, що подібні сентименти зараз дуже недоречні – і загнала їх назад, у тьмянний закут пам'яті, так нагло зворушений побаченою красою. Втім, не таким уже й темним був той закут, і навіть зовсім не закут, радше розкішний світлий палац, заселений не лише щемливими дитячими спогадами, а й дечим іншим, теж напрочуд гарним, але родом уже не з дитинства – з неозорої країни її кохання. Як не патетично це звучить, але той палац збагачував новітніми скарбами саме він, її коханий, і в розлуці з ним вона тішилася ними, мов дитина. Іншим разом вони могли б говорити про це довго, адже то, власне, був їхній спільний палац. Іншим разом, але не тепер. Бо ж і справді: краси, яка межує з нереальністю, вистачає й без того,

її дарує нині сама природа, і від неї не хочеться нікуди йти. Стій і насолоджуйся, тулячись одне до одного й сплітаючи пальці. Як би було добре...

Попереду нетерпляче рипнули його кроки. Вона стріпнула рудою шапкою волосся, накинута капюшон і поспішила слідом.

Хвртка навіть не скрикнула, відпускаючи їх за куліси. Там лежав провулок, теж преображений до невпізнання. Ще вчора голий, сірий і неприкаяний, покинутий напризволяще осінню, він, схоже, не вельми вірячи в щастя, що неждано звалилося з неба, напівпритомно, майже інстинктивно натягував на себе безконечну пухку білу ковдру, наче прагнув сховатися під нею навіки. Захоплення переповнило її, але це почуття притлумлювала негласна заборона на його прояв, – адже воно жодним чином не стосувалося мети їхньої ходи. Вона вже зрозуміла: нині всю цю красу, яка заліплювала їй очі своїми безконечними щедротами, слід сприймати лише як антураж, необов'язковий і навіть зайвий, бо ця розкіш і викликана нею емоція не повинні відволікати її увагу від головного, на що мав бути спрямованим її внутрішній погляд. Але її єство не приймало заборони, довколишня метаморфоза видавалася їй самодостатньою – і водночас достатньою для відчуття внутрішнього оновлення, і цю дивовижу не хотілося принижувати всього лиш до тла. Однак вона відчувала: попереду її чекає щось більш чудне – те, що їй (і тільки їй!) хоче відкрити він, її коханий, і чого вона сама, без нього, не здатна ні побачити, ні сприйняти. Тимчасом сотворене снігопадом преображення було не лише відкриті їй очам, а й брало в полон її уяву та думку, – а цього він, вочевидь, не хотів, бо ж ніяк, ні звуком, ні жестом, не виражав свого ставлення до разуючої зміни, щойно здійсненої стихією. Це означає, що вона мусить бути щонайменше терплячою й чемною – і поводитися так само. Вони йдуть до бджоли, це не просто прогулянка, – отже, не можна й на мить зупинятися заради легковажних милувань та проявів захвату, бо ж ота бджола, однозначно, стократ важливіша за всі красоти світу, разом узяті, і дуже прикро, якщо ти цього ще не зрозуміла, моя маленька дівчинко, – здавалося, з докором говорила його широка темна спина, в яку впирався її погляд, щойно вона піднімала очі. Добре, любий, я все зрозумію, коханий, я постараюся, я вже зараз усвідомлюю величезну значимість того, що ти ведеш мене до своєї бджоли, і я тобі вдячна, вдячна...

До бджоли так до бджоли.

Вони йшли ледь помітним руслом стежки у бік міського парку. Точніше, йшов він – вона просто повторювала його рухи, стараючись утра-

пити слід у слід. Бо вона не знала, де та бджола, якій треба молитися, – місто велике, а цей високий простоволосий молодий чоловік, якому плювати на всі відстані та холоднечу, усе йде і йде вперед, не прискорюючись і не оглядаючись.

Довкола несміливо зачиналися сутінки, і разом з ними в дальні за-капельки її душі потроху проникала мутна насторога. Наче туди теж на-мітало снігу, але, потрапляючи в її внутрішній простір, що був радше кліткою, цей чистесенський сніг ставав мокрим борошном – і вбирав у себе все, що було там небіле: дріжджі недоброго передчуття, тверді крупинки роздратування й важкі грудки накопиченої за день втоми, які не хотіли розчинятися. Це тісто щомиті помітніше росло, витісняючи вже й її саму з власного єства на холод і вітер – туди, куди вона ще чверть години тому вигнала свою вічно голодну мишу, аби та не робила постійної ревізії сокровеним духовним скарбам своєї господині. Не пищи, дурна, потерпи, матимеш що гризти аж до другого прищестя, а от полошитися ще рано...

Та й чого полошитися? Хіба я не довіряю своєму коханому?.. Аж у нього не буває звичайних випадковостей і неважливих дрібниць... З ним найбуденніша річ отримує унікальне значення... Отже, є сенс – і, однозначно, цей сенс глибокий – як оцей ось сніг – і в їхній сьогоднішній «прощі» до бджоли... Авжеж, бджола – не просто комаха, що збирає нектар і носить його до свого вулика. А молитва – не чолобитна до коменданта гуртожитку, аби врешті увімкнули опалення, бо білі мухи скоро й по кімнаті літатимуть... Не забувай: він – поет, він скрізь і завжди – поет, а отже, у нього зі світом особливі, нетутешні стосунки. І з цим, і з тим, горішнім чи пак горнім... Аж казки, які він часто розповідає тобі «на сон грядущий», завжди виявляються щонайменше казками, хоча формально, звичайно ж, це небилиці. Менше з тим, адже вони – прекрасні! І завжди з цікавим підтекстом, бо ж вигадує він їх спеціально, в єдиному екземплярі, тільки для тебе. Не для тієї тебе, яку ти бачиш у дзеркалі, ні, – вони звернені до іншої, яка спрагло нашорошує вуха, щойно він утаємничено прошепоче: «А тепер, моя кохана маленька дівчинко, послухай наступну казочку...» Авжеж, його казки призначені для коханої ним маленької дівчинки, яка, мабуть же, живе в тобі, але ще боїться чи не готова вийти на світло. Але він бачить її в темряві – і хоче вивести її звідти... Мабуть, вона в його світі, в його очах дуже хороша, раз він так кохає її і створює для неї такі чудові казки...

Хто з її інститутських подруг може похвалитися, що їхні кохані роз-

повідать їм у ліжку справжні казки? Атож. Зазвичай хлопці заливають дівочі вуха недолугими вичитаними чи почутими десь компліментами й тривіальними обіцянками-цяцянками, або ж грандіозними планами, увінчаними шпильями хмарочосів із голубими унітазами. І житимуть вони довго і щасливо, й помруть в один день і одну годину... Теж казочка, одна на всі часи й народи, яка, однак, завжди і знову видається за програму життя, і це розуміють усі, але більшості все ж кортить у неї вірити, вони вірять – і заходжуються реалізовувати подібні химери з такою відчайдушністю, котра невдовзі просто мусить обернутися задушливим відчаєм, бо ж недарма казочки про щастя зазвичай закінчуються бундючним весіллям, на якому, між іншим, «мед-пиво» тільки по бороді тече, минаючи рота... Нещасні, обмежені реалісти, приречені все життя жити на цвинтарі, бо чомусь вважають, що мрії мають збуватися!.. А він каже: це казка і сприймай цю розповідь як казку. Ніжно усміхається й додає: ця казка присвячена тобі й створена тільки для тебе, вона щойно народжується і житиме лише в тому випадку, якщо проросте в тобі, бо вже завтра навіть я її забуду. Нахиляється до її вуха і голос його твердне: ця казка звернена до того, що в тобі найкраще й найчуттєвіше, аби його ставало ще більше. Гладить по волоссю: я тобі дарую добрі казки – щоб твоя душа росла, цвіла, міцніла – і ніколи не пускала в себе зиму... Ось так: не пускала в себе зиму... І – жодних обіцянок щастя в майбутньому! І це дуже чесно з його боку, бо ж те щастя правдиво триває тут і тепер, воно з ними – поки звучить його казка і поки вона її слухає.

Це зовсім інше. У цьому більше істини, ніж в усіх земних мріях і правдах, разом узятих.

Але для істини потрібен Бог. Або навпаки: істина є лише в Бога. А отже – у нього є і Бог, мусить бути. Або боги, кожен з яких має певну невеличку істину для кожної своєї, його казки. А щоб ті боги вселяли в нього «казковий» дух, їм неодмінно треба молитися їй, мабуть же, приносити жертви. І він вочевидь молиться їй офірує, раз казки у нього не кінчаються.

І ось сьогодні він посвячує її в свою молитву, себто – виводить їхні стосунки на вищий рівень. Молитися вдвох – це вам не кохатися вдвох на скрипучому ліжку у винайманій кімнаті, хай навіть під омофором щойно створеної, найневиннішої чи наймудрішої казки, автора якої Бог поцілував у чоло. О ні! То – дрібні грішки наших земних тіл, що, засліплені пристрастю, викреслюють гостру, пекучу насолоду, яка, однак, услід вичахає й повертає кожного в холод і пітьму його самотності. Наша душа милостиво попускає ці грішки, коли їй здається, що в тій пристрасті є бодай іскра іншого, значно більшого, незгасного вогню –

вогню небесної любові, яка, одна, може поєднати людей навіки і дати їм непроминальну втіху. Тому душа й прагне ввись, до Бога, бо такий вогонь – тільки в Нього, і саме ним Він вершить, освячує й обдаровує істинні шлюби на землі. І душа молиться заради того вогню. Одриваючись од земного, зрікаючись усього неважливого й дрібного, очищаючи ефір довкола себе від усіх звуків, які його засмічують, вона налаштує всі внутрішні органи свого чуття винятково на небесну хвилю... Це акт надзвичайно сокровенний, стократ інтимніший за земне кохання, бо це – особисте спілкування людини з Самим Богом. А якщо моляться дві душі, вже споріднені земними судинами? Порівняно зі сліпучим, всепроникним сяйвом, яке має викликати це священнодійство, чистота оцього, цілком реального, снігу – снігу, що неспішно, повагом летить до них згори, як добрий вісник чи предтеча, і лопотить у їхніх очах, як великий білий птах – широчезними крилами, а потім обгортає-покриває своїм пухким пір'ячком усю землю (одначе роблячи прекрасною й невпізнанною лише її поверхню), – ця чистота мусить видатися, щонайбільше, чистотою постільної білизни у плацкартному вагоні...

І це диво станеться вже дуже скоро, можливо, за кілька хвилин!

Тим часом снігопад ставав усе густішим – і в ній тверднуло відчуття його надзвичайної значимості. Ні, це не випадково, не випадково... Може, цей сніг почув бажання її коханого саме сьогодні привести свою маленьку дівчинку в свій храм і долучити до молитви? Почув – і прийшов засвідчити, що небеса підтримують такий намір. Або ж навпаки: саме ця дивовижна стихія викликала в ньому неждано настільки святешний стан, що він вирішив поділитися ним із нею й освятити їхні взаємини. Бо відчув: після її навернення в його віру велика самотність, яка так його мучить, врешті стане меншою. І в тому, що він мовчить – вони йдуть уже, здається, другу годину, а він мовчить, – звичайно, теж є своя знаковість. Отже, треба мовчати. За цей час, упродовж якого вони долають шлях до святилища, вона має належно налаштуватися на таїнство посвячення в його молитву, аби постати очам його Бога істотою, гідною Його улюбленця і, певна річ, самого Бога.

Кажучи навропростець, вона розуміла, що повинна підготуватися до зустрічі з якоюсь бджолою, котру він возвеличив до статусу бога, – бо ця бджола віднині має стати і її богом. Що ж, хай буде так. Бджола так бджола. Це ж його бджола, і це головне.

Він підійшов до воріт парку і на мить спинився. Мабуть, чекав на неї, але не озирнувся. Вона пришвидшила крок, та він рушив далі рані-

ше, ніж вони порівнялися. З центральної алеї, безлюдної і вже залитої густими сутінками, крізь які несміливо прозирали ліхтарі, він звернув ліворуч і побрів глибокими заметами, петляючи між дерев і вдивляючись у їхні силуети, наче шукав одному йому відому мітку. Вона тупала за ним, ледве витягуючи ноги з його слідів, у які провалювалась мало не по коліна. Одначе відчувала, що вони майже прийшли, що його бджола вже може бачити їх чи бодай передчувати їхню близьку присутність, – і терпіла, хоча втома давалась взнаки: після виснажливої багатогодинної їзди в електричці він їй відпочити не дав. Те, що не дав, було їй приємно (бо ж не спати вона до нього приїхала!), але ж тоді вона ще не знала про бджолу, до якої треба буде так довго йти крізь негоду...

Було вже майже темно, і якби не ліхтарі на алеї, вона почувалася б як у незнайомому лісі. Чіпко тримала поглядом чорну постать попереду, ловлячи себе на думці: він відрізняється від довколишніх дерев тільки тим, що рухається, і рухається *від* неї. А ще відчувала, що не цілком готова до зустрічі з його бджолою, тобто не готова так, як, мабуть, хотів би він. І їй було трохи соромно за свій такий невідповідний стан. З богами, вірами і молитвами у неї досі не дуже складалося. Це ж не просто ступати слід у слід за тим, кого любиш і кого боїшся втратити.

Постать попереду спинилася перед крислатим деревом, розчохнутим мало не при землі. Це дерево-каліка було таке велике й могутнє, що, здавалося, застувало собою півпарку. Вона підійшла ближче і зважилася стати поруч, але вже за мить щось змусило її на крок відступити.

– Отут, у цьому дуплі, – він ледь помітно хитнув головою в бік стовбура, на якому темніла округла пляма, – живе Бджола.

Його голос був тихим, смиренным і водночас урочистим; такий голос, мабуть, можна було б назвати побожним. Він вимовив кожне слово окремо, чітко, інтонаційно наголосивши на останньому. Ти маєш розуміти, свідчив його тон, що це – особлива, унікальна, єдина в усьому світі Бджола, це навіть більше, ніж Бджола, це – Бог усіх бджіл. Він такий великий, що йому мають молитися й люди і, звісно, писати його імено з великої літери.

До цієї миті вона очікувала, що він облаштує це знайомство так: вийме з якогось дупла засохлу бджолу (якщо й не осу, бо чого б ото бджола, комаха цілком благородна, замість вулика мала померти десь у трухлявому дуплі? чи, може, то був трутень? але ж зводити трутня на божий престол він однозначно не став би...) – і розкаже свою нову казку, як завжди, вродливу і мудру. Казку, освячену в сан молитви. І небо над ними проясниться. Натомість він пропонував їй просто повірити, що «в оцьому дуплі» (якщо там таки справді дупло, а не навпаки, тем-

ний наріст – вона бачила тільки чорну велику пляму) «живе бджола» (не більше не менше – «живе», попри мінусову температуру, а втім, морозом у цьому випадку можна знехтувати: для вічно живого бога зимність земного існування нічого не важить). Раптом вона згадала, що в останньому листі він цілий абзац присвятив знайденій на своєму підвіконні засохлій бджолі: йому було її дуже жаль, тож він улаштував їй почесний похорон – такий, на який та бджілка заслуговувала, оскільки за життя багато працювала заради того, щоб наше, людське, життя було солодким. Тон тієї розповіді цілком відповідав стилю його казок – був дуже серйозним, дещо меланхолійним і безмірно добрим. Вона пам'ятає, як розчулено усміхалася до аркуша паперу, густо списаного дрібним, але чітким почерком: мій любий хлопчику, ця твоя історія не менш зворушлива за казку про Маленького принца з його Трояндою...

То, може, це саме та бджола, а оце дупло – її мавзолей? Безліч запитань дражливо заворушилися на кінці її язика, але вона прикусила їхні зміїні жальця – відчувала, що цікавитися чимось чи піддавати щось сумніву, однозначно, зараз буде святотатством. Він давно утвердив свій лад у їхніх стосунках – і вона це радо прийняла; нині ж він на її очах поширював свій лад на всю землю навкруги та небо над їхніми головами, зокрема й на цю ділянку міського парку. Отже, він сподівається, що вона нині прийме цю всюдисущу тотальність його ладу беззастережно (як волю Божу? – штрикнуло єхидною одне з прикушених жалець), духовно просякнеться його вірою (як твої шкарпетки в чоботях водою? – бризнуло іронією ще одне жальце), сповниться святістю цієї хвилини (а ти не хотіла б спинити цю прекрасну мить, щоб вона тривала вічно? чи тобі більше до вподоби оте сьогоднішнє шаленство в ліжку, коли він, на жаль, так недовго, належав лише тобі і ти ні на йоту не сумнівалася, що він тебе кохає так, як ніхто і нікого в світі? – цинічно підхихикнуло третє жальце) – і мовчки молитиметься разом з ним (звісно, якщо він буде це робити сам, – пискнула й мишка, несміливо нагадавши про свою присутність). Авжеж, мишко, по всьому видно, що він буде молитися, але навряд чи це проявлятиметься якимись звуками чи жестами, бо ж молитися слід душею, тобто внутрішнім голосом, – звичайним словам і показним рухам боги, як відомо, не вірять... І не сміти, в жодному разі не сміти усміхатися, – застережливо підняла мишка сіру лапку вгору, наче знала, що така спокуса в неї може виникнути. Вона відчула, що безсила змусити змовкнути цей вельми дружний хор недружніх внутрішніх голосочків, щоб, натомість, дати трибуну тільки головному голосу – себто голосу душі, адже саме він має в час молитви не лише заглушити всі інші, а взагалі звучати сам-один, представляючи її (людину) – Верхо-

вному голосу (Богу). Від усвідомлення цієї неспроможності, а отже, й своєї цілковитої негідності навіть стояти отут, тобто бути в ролі не просто сторонньої (а отже, чужої!) особи, а в підлій іпостасі спостерігачки, навіть підглядачки (!) за вищим одкровенням людини, яку вона любить (бо хіба це сумісне з любов'ю?!), – не кажучи вже про щирі спільну молитву зі своїм коханим, їй хотілося розревтися. Та, мабуть, це буде теж недоречно, і навіть небезпечно для їхніх стосунків, бо навряд чи він прийме її істеричу за сльози ревного розчулення від урочистості й піднесення цих хвилин.

Вона ковтнула клубок, що підступив до горла, – і щосили спробувала бодай зовні виглядати відповідно, дарма що він не дивився в її бік і, здається, був цілковито поглинутий лише своїм дійством. Це для нього дуже важливо, і я повинна це поважати, я не маю жодного права цього не поважати і легковажити, – повторювала вона подумки, зневажаючи себе таку й щиро прагнучи бути не лише присутньою, а бодай трішечки перейнятися його станом.

«У нього нині, мабуть, дуже зосереджене обличчя, – міркувала вона, дивлячись йому в потилицю. – Для нього зараз ця ефемерна бджола – найважливіша в світі, а мене для нього наразі взагалі не існує. Принаймні це так виглядає. А може, навпаки: це іспит, і він напружено чекає на слова та вчинки своєї маленької дівчинки – реальні дії, які мали б уродити з його «нереальних» казок?»

Ні-і-і, він не грається з нею... А якщо це і гра, то така, яку теж слід писати з великої літери та відповідно вимовляти. Так, як він вимовив слово «бджола». У його вірі, яка, як він показує всім своїм видом, преобразила для нього весь світ, така Гра – це, власне, його життя, ба, навіть більше за життя. Бо життя – річ буденно минуша, брудна й брехлива. Воно триває у просторі й часі так, наче не існує ніякого бога – ні над людьми, ні, як у цьому випадку, над бджолами. Але сьогоднішні сніги – такі великі, чисті, воістину святкові, що не можуть бути звичайними снігами, – у цій Грі відіграють аж ніяк не прохідну роль, бо вони є нетутешніми: вони прийшли згори, щоб нагадати земному світові про світ небесний – безмірний, осяйний і святий. Отже, їх так і треба сприймати: побожно, святешно, подячною молитвою. Буденні, ні, будь-які слова, не кажучи вже про іронію чи навіть невинні жарти, образять і осквернять цих посланців вищої краси і чистоти – і вони підуть геть (сиріч розтануть), лишивши людині, яка їх не впізнала і не прийняла належним чином, тільки стужу і вітер та ще сіру потеруху, що не має нічого спільного з храмом, оскільки лише означає звичайну зиму. Тимчасом тобі, Хомі невіруючій, попри всю твою упередженість до бджоли, зовсім нескладно уявити, що

ти нині перебуваєш не просто в засніженому міському парку, а в храмі зими – справді прекрасному і пречистому. Бо ти це бачиш. І він, звичайно ж, бачить, хоч і видається байдужим до них, але ця байдужість, звичайно ж, показна, – бо так треба. Ну ось, а тепер зроби наступний хід у цій Грі: повір у бджолу в старому дуплі дерева, теж засипаного оцими снігами. Ти її не бачиш, але в цьому й «фішка», сіль віри: ми ж віримо не лише тому, що бачать очі. Аж там може бути якась засохла бджола (авжеж, цілком можливо – саме ота, з його підвіконня)? Може. А тепер від земних тривіальних горизонталей підними погляд по вертикалі – до небес (як він тебе вчив). Підключи уяву, це не так складно, як здається. І побач там бджолу. Атож, ця бджола – звідти. Це Бог, утілений у земну бджолу. Отже, цій Бджолі не холодно й не голодно – вона не знає, що таке холод і голод. Цій Бджолі не страшно – вона не знає людських страхів. Цій Бджолі не мертво – вона не знає земного згасання. Бо ця Бджола навіть не богиня (богині завжди поступаються силою своїм «колегам» чоловічої статі, і тут нічого не вдієш), а – Бог («сьогодні», – додає-уточнює подумки вона й відразу ж нашорошується: це теж святотатство? та ні, мишко, тут усе правильно, бо ж «сьогодні» – це завжди, це поза часом і на всі часи). А Він же, Бог, – всевидячий і всечуючий (куди подіти свої думки і сумніви? як змусити їх мовчати? – вони ж як сліди на снігу, яких, якщо вони вже є, нікуди не заховаєш, нічим не зітреш і не прикриєш; вони неминуче проступатимуть темними плямами, або й чорними ямами навіть у щонайменшому світлі, навіть у нятяку на світло; сніг зі слідами перестає бути небесним гостем, це сніг, який став земним, бо його цнотливість раз і вже назавжди порушила й осквернила людина-звірина-пташина-комашина...), всесильний (Йому не треба виявляти свою силу – у неї треба просто вірити; тим часом ти, схоже, потребуєш свідчень, але хіба віра твого коханого – свідчення недостатнє? отже, ти не віриш і в нього, уже преображеного цією вірою, преображеного такою мірою, що він створює власні світи і дарує їх іншим, зокрема тобі – у вигляді прекрасних казок?!) і всемилостивий (прости мене, прости мені мою недовіру, нецільність, мою розчакнутість між Тобою, оцим чоловіком і оцією мною, котра стоїть на землі і відчуває її змерзлими ногами як опору, що опорою не є, а лише місцем, де вона стоїть; прости мені мою нетвердість – ні в налаштуванні на Тебе, ні в цьому стоянні, Господи...).

Оте «Господи» вона, здається, вимовила вголос – і їй стало лячно. Хіба ж можна у храмі одного божества згадувати інших? Так роблять тільки варвари, то невже вона – варварка? Радше неофітка, але й це не зовсім правда, бо ж, видно, не дуже-то вона навертається в нову віру,

раз із неї мимоволі виривається традиційне звернення до Бога того вірсповідання, в якому її хрестили немовлям. Хай не усвідомлено (бо християнка з неї теж ніяка), але виривається. І цій Бджолі вона приписує те, що притаманне Йому, тільки Йому... Чи, може, всі боги – однакові й вимагають од людини одного, тільки мають різні імена і по-різному облаштовують свої храми? Втім, храми зводить людина чи, як у цьому випадку, природа. І, зрештою, людина сама й вибирає, якому богу молитися, – і це надзвичайно інтимний вибір, на який можуть вплинути мільйони чинників, серед яких кохання – аж ніяк не останній.

Така думка на певний час нібито примирила її з Бджолою, і вона почала міркувати над тим, про що міг би молитися своєму Богові її коханий і чи не могла б і вона щось попросити в Ней? Але це запитання відразу ж розбудило в ній сонм приспаних голосочків, і вони почали зусібіч обурено присікатися до неї: як ти можеш таке сміти, якщо до кінця Їй не віриш (ба, ти навіть не віриш у Її існування)? – який у цьому сенс? – це ж щонайменше нечесно! – чому Вона має щось робити для тебе, чужої? – тільки тому, що ти бачиш Її владу над ним? – та що, власне, ти бачиш? Серед цих, по суті – риторичних, запитань, що посипалися на неї, мов каміння, вона розчула писк своєї мишки, що, попри свою слабосилість, іноді вражала її в саме серце: а якщо ця Бджола – не більше, ніж іще одна його казочка, тільки цього разу вона створена ним не лише для тебе, його маленької дівчинки, а передовсім – для самого себе? А оскільки він – Її творець, то й твориться *його* воля. І, врешті-решт, чому б йому при цьому не вірити у своє творіння, яке його не розчарує й не зрадить за будь-яких обставин?

Їй здавалося, що він стоїть біля того дерева вже вічність. Ця вічність устигла стати ніччю, наливши в її очі майже непроглядної темряви, а тіло перетворивши мало не в крижану статую. Ворухнула уклуклими пальцями ніг у драних чобітках, які так і не здала в ремонт через поспіх, – таки промочила. Аби не застудитися, бо ж і в електричці була не Африка... Кілька разів інтенсивно стиснула в кулак і розчепірила пальці: весь цей час руки, не знаючи де подітися (у кишенях почувалися недоречно), висіли, мов дві ганчірки, і теж мерзли, дарма що у плетених рукавичках... Невже йому не холодно в оцій благоденській курточці та черевиках, в які, звісно, теж набилося снігу? А ще ж повертатися на квартиру, і, схоже, сподіватися на хоч який транспорт не випадає...

Врешті він зробив крок назад і став майже поруч із нею. Та раптом стрепенувся, наче згадав щось надзвичайно важливе, хапливо вийняв

із кишені якусь дрібноту (вона здогадалася, що це привезені нею «Тетральні», бо цукерки зашурхотіли обгортками в його жмені) – і, нахилившись, поклав подячні гостинці під стовбур дерева. І лише після цього виструнчився – як денщик, що віддає честь перед тим, як піти геть. Бічним зором вона завважила мокре волосся на потилиці і на скронях, все його обличчя густо вкривали великі краплі, що яскріли, коли на них падало світло, а губи були ледь розтуленими, наче між ними лежало якесь слово. Вона опустила голову і стиснула зуби, що вже починали дрібно цокотіти, – аби він не почув того зрадливого цокоту.

Він відступив од дерева задки ще на кілька кроків і, наче сягнувши дозвільної межі, повільно повернувся у бік виходу з парку. Вона притлумила полегшене зітхання і тінню рушила слідом.

Назад прошкували навпростець, залишивши праворуч широку алею з ліхтарями. Він знову провалювався в сніг, а вона – в його сліди, притримуючи поли пальта, обважнілі й зашкарублі на морозі.

«Я тучи разведа руками», – долинула від шосе самовпевнена фраза, вирвавшись із темної автівки, що навіжено промчала повз парк у бік вокзалу. Вона здригнулась і тихцем зиркнула на нього. Та він лишився незворушним, тільки уста стиснулись у тоненьку смужку, наче їх склеїли «Моментом». Видавався таким наповненим, що вже ніщо, ні мале, ні велике, не могло увійти в нього. «Якщо зараз щось і скажу – не почує. Або зробить вигляд, що не тут», – подумала вона і ще міцніше стулила рота.

Вони йшли більш-менш найждженою дорогою – шосе було широке, машини їздили зрідка, а пішоходів не траплялося взагалі, однак він не прискорював ходу. Але їй усе ж доводилося раз по раз підбігати, наздоганяючи його високу постать. Якоїсь миті вона відчула, що коли б зараз завернула за перший-ліпший ріг чи просто пішла геть – шосейкою назад, він навіть не помітив би. Від такого відкриття її запекла образа; вона почулася голодною дівчинкою-сиріткою, яку чужий дядя поманив шматком пирога, дав покуштувати й пообіцяв ще, а коли вона довірливо пішла за ним, розреготався – і хутко зник, лишивши її одну-однісіньку в незнайомому непривітному місці... Світ розплився перед її зором, і вона спинилася. Хапливо тернула рукавичкою по очах – і знову побігла, аби встигнути завернути за ним у потрібний провулок.

У будинку світилося. Він узявся за клямку хвіртки й уперше за вечір повернув до неї обличчя – спантеличене й бліде, наче притрушене снігом.

– Хазяйка повернулася, – сказав тихо й хрипло – і хитнув головою в бік освітленого вікна. В його голосі звучали нотки розгубленості, досади, навіть остраху і ще щось, досі їй не відоме, і те «щось» ураз перетворило його на маленьке хлоп'я, безпорадне й беззахисне. Видно, він не знав, що має чинити: пройти непоміченими до його кімнати їм не вдасться, а господиня дратливо ставилася до всіх гостей свого квартиранта, особливо до дівчат – відтоді, як її другий жилаць, його друг, з'їхав до якоїсь молодичі з дитиною. Він розповідав їй про ці обставини ще на вокзалі, але відразу ж був заспокоїв: нічого страшного, я щось вигадаю. Однак, схоже, так і не вигадав, і тепер завмер над клямкою, наче пучок світла з вікна схопив його за руку.

Вона вже звично відчула себе винною, та вирішила, що просити пробачення не варто. Стояла за кілька кроків од нього, захищена темрявою, і слухала, як мовчання розростається в ній, мов пухлина, і вже тисне в грудях, не даючи дихати. І все ж терпіти його було легше, ніж порушити. Бо мовчання вже стало надто багато – і слова почали його боятися. Бо мовчання вже стало стільки, що воно загрожувало врешті зробити свою власницю німою.

Хвилини, здавалося, розтягувались у роки, роки – в десятиліття, десятиліття – в саму вічність, що відкушує голову хвилині, забувши, що це вона сама, – а вони все стояли, уляклі, мов два соляні стовпи. Наче чекали на щось стороннє, сильніше за всі можливі їхні слова, чи на когось третього, хто мав би порушити їхнє отаке недолуге стояння.

«Він зігнувся, як знак запитання, – несподівано відзначила вона. – Отже, відповідь маю знайти я. Твій хід, дівчинко!» Ця думка саянула в її голові ясно і гостро – так перша зірка відважно проколює тонким променем суціль захмарене небо, певна, що за нею вслід це зроблять інші, і їх буде багато, і висота недовзі засяє сузір'ями, бо то не хмара їх застусе, а темрява, яка боїться світла. Од цієї думки їй ураз стало легше. Вона раптом згадала, що її торбинка – з нею, висить, легка й забута, на плечі, а в ній – власне, всі її речі. Подумки обвела поглядом кімнату, де вони провели кілька пообідніх годин, – ні, там не лишилося жодних слідів її гостювання, хіба що кілька яблук у вазі на підвіконні та жменька цукерок на столі, якщо він не кинув їх усі в кишеню перед виходом. І ліжко вона застелила не згірш за нього. Отже, лад в його оселі не порушено, а це, можливо, зараз головне – залишити після себе лад. Вона завважила, що сніг скінчився, і подумала, що це теж добре, бо буде легше йти. Аби ще не рипіло під чобітьми – це нагло порушить тишу, але що тут уже вдієш?

Він зробив вигляд, що не почув того рипіння, – тільки його спина, здавалося, ще дужче вигнулась над клямкою хвіртки. Вона вже звер-

нула з провулка на шосе, а дзенькоту язичка все не долинали. «Бідний, як йому незручно стояти... Але що ж робити, коли інакше не виходить, правда ж, любий?» – зітхнула вона і пішла швидше. Шосейка розгорнулася перед нею сніговою пустелею, на якій масно поблискували у ліхтарному світлі дві найжджені колії, – ними йти було значно легше, ніж нечищеним тротуаром.

Приблизно через півгодини вона помітила праворуч вхід до міського парку і довгу шеренгу сяючих ліхтарів уздовж ущерт засипаної снігом центральної алеї. Болісна судома пробігла її обличчям, та вслід губи розтягнула майже виклична посмішка, а рука бадьоро злетіла у вітальному жесті:

– Прощавай, Боженьку всіх на світі дорослих і маленьких бджілок, і прости мене, грішну, за те, що я й сьогодні впоралася без Тебе!

На мить вона все ж спинилася – і ніяково додала, дивлячись собі під ноги:

– І допоможи тому, хто без Тебе не може. Якщо, звичайно, Твоя воля...

Хвилин за десять її погляд чіпко захопився за освітлену будівлю залізничного вокзалу в кінці шосе. «Авжеж, таки не всі дороги ведуть до храму, хто б там що не казав», – почула іронічний писк зголоднілої мишки. «Мовчи, дурна. Досить того, що всі вокзали зовні чомусь схожі на церкви. Там, правда, не моляться, але завжди багато людей, які вирушають у дорогу».

Мишка змовкла, натомість до її вух долинув басовитий гук теплового, що поважно тягнув за собою пасажирський потяг, і по-жіночому розпачливий свист електрички, яку подавали на посадку.

П ПОРОЖНЯК

– Поки цей товарняк їхав повз нас, я простив тобі твою зраду, – сказав юнак, дивлячись услід потягу.

– Прости-и-в?! – губи дівчини затремтіли, очі налилися слізьми, і вона хлюпнула ними на нього – вражено й аж перелякано.

– Звичайно. Ти ж мене все одно кохаєш. І то ж було, ти сама сказала, випадково, – він заспокоював її так, як люблячий батько заплакану доньку, що ненавмисне розбила його окуляри: не бозна-яка втрата, головне, що ти жива-здорова, а отже, нема чого особливо перейматися – завтра купимо нові. – Ти могла мені цього й не розказувать.

– Як це – не розказувать?! Ми ж домовлялися... – вона хапнула ротом повітря, – домовлялися розповідати одне одному все-все, відверто, щоб між нами не було жодних таємниць...

Як багато слів уродило там, де він сіяв довіру! Це дівча торохтить, мов заведене. Таким говорунам його мати часто каже незлобиво, але прямо: «Густо балакаєш». Тут і тепер цей вираз доречний як ніде й ніколи, та він змовчав: вийде надто грубо, розреветься ще дужче, і з цим треба буде щось робити. Краще не допускати істерики. Він відстежував словесний порожняк, ловлячи момент, коли можна буде вставити палицю в колеса. Таки густо балакає, – мати, як завжди, має рацію.

– ...Усі розійшлися, а в нього, виявляється, вже зачинили гуртожиток, і йому не було де дітися на ніч. А на кожному ліжку – по парі: Віка з Сергієм, Ларка з Сашком, Люська зі своїм командировочним. І всі до стін поодверталися, наче так і треба... І тільки я одна... Не лягати ж йому на підлогу...

– Не повторюйся, не виправдовуйся і заспокойся, – юнак схилився над дівчиною, провів долонею по маківці, глибоко втягнув у себе повітря. Аромату не було – на спекотному осонні фарбоване руде волосся увібрало неприємні станційні запахи, і він одвернув голову.

– Я не виправдовуюсь, – вона шморгнула носом, – а пояснюю. Ну, кажу, що ж робити, лягай біля мене, скраю. Й одсунулась до стіни. А потім... потім... Ми ж п'яні були... Як-не-як день народження... Я не хотіла,

повір, не хотіла... Не піднімати ж лемент на весь поверх? Я навіть не пам'ятаю, як його звати...

– Не треба далі, мала. Діло житейське, не варте слів і нервів, – він відчув, що ось-ось – і істерика таки буде. Різко повернув дівчину до себе, обняв за плечі й почав стискати. Вона зойкнула з несподіванки, сіпнула-ся, та вже за мить довірливо обм'якла в його руках. Юнак подумав, що міг би остаточно заспокоїти її – поцілунком, але в цю мить від вокзалу долинуло: «На другу колію прибуває пасажирський поїзд Київ–Москва», і він усміхнувся. «Точно за графіком, – подумав. – І завтра буде точно за графіком... А післязавтра... Еге ж, усі Олени – зрадливі. Але обійдемося без дурних воєн – роль навіть першого Менелая була смішною», – тож він вирішив, що в цій сцені достатньо буде прихилити голову дівчини до своїх грудей.

– Слухай, – він нахилився до її вуха й спробував говорити по-змовницькому, знаючи, що на такий тон вона ведеться, – тут так жарко, та й людей багато. Пішли, я покажу тобі одне місце, де ми любили бавитися в дитинстві.

– Пішли-и... – тихо і якось протяжно відгукнулася вона.

Юнак розщепив обійми, і дівчина, тернувши долонею по очах, підвелася з лавки. Він однією рукою схопив її за зап'ясток, а другою підняв підборіддя:

– Дурненька ти моя, не треба плакати. За сльози не купиш нічого, що варте бути придбаним, повір... Гайда, це недалеко.

Вони йшли уздовж колій по шпалах: юнак переступав через одну, дівчина дрібно й швидко ступала на кожну, та все ж не встигала за ним. У повітрі стояв густий запах залізниці – суміш диму, креозоту, розпеченого металу і щебеню. Її босоніжки мало не приклеювалися до розм'якших дерев'яних шпал – старих, потрісканих, де-не-де підгнилих, густо заляпаних смолою. Спробувала йти по рейці, та за кілька кроків ледь не впала: балансувати на слизькому й вузькому, до того ж дуже гарячому, було ще важче. Тож уважно дивилась під ноги, намагаючись обминати в'язкі чорні плями і не провалюватись між «сходинки». Хвилин за п'ять помітила, що увійшла в щільну тінь. Підняла голову: прямо над нею, метрів за три, нависав «задник» товарного вагона, а на сусідніх коліях обабіч вишикувалися в стрункі шеренги пасажирські вагони, міцно притискаючись один до одного, як зуби в щелепах. «Депо», – подумала вона і пошукала його спину.

Юнак стояв метрів за двадцять попереду, на вузькій, ледь помітній

стежці між коліями, й чекав, механічно розминаючи в довгих пальцях сигарету. «Стрибає по шпалах, як... – згадав ще один материн вислів, – як коза по огірках. Така смішна», – чиркнув сірником і випустив клубок диму в її бік. У безвітрі дим розчинявся повільно; він кутив і бачив перед собою сіру пляму, з якої поволі проступала балансуюча дівоча постань. Коли пляма врешті розсіялась, вона вже стояла поруч.

– Ми вже прийшли? – підняла на нього тривожні очі.

– Ми вже прийшли, – повторив він ствердно, ще й кивнув головою.

– Лишилася дрібничка: знайти незамкнений вагон. Зазвичай він знаходиться.

Ідея вочевидь не дуже сподобалася дівчині, та вона змовчала. Вони йшли уздовж пасажирських потягів, і він сіпав по черзі двері робочих тамбурів. Скидалось на те, що цього разу всі провідники були уважними й відповідальними.

– Дивно... Часи змінилися чи просто закон підлості? – юнак жартіливо усміхнувся до дівчини. Та покірно тупала за ним і подумки молилася, щоб відчинений вагон так і не трапився, а він облишив свою затію й одвів її в інше місце – на вокзал, у місто, в поле, куди завгодно, аби тільки подалі звідси. Вона раз у раз, стараючись робити це непомітно, роззиралася: чи їх ніхто не бачить? Ладно – просто чужі, незнайомі, а коли нарвуться на охорону? Приємного буде мало. По-перше, стороннім тут ходити, мабуть же, заборонено, а по-друге... по-друге... Чому вони тут ходять, що шукають? У найгіршому випадку йому просто зроблять зауваження (бо ж місцевий, до того ж чоловік), а ось на неї подивляться однозначно як на шльондру...

– От зараза, мабуть, доведеться обшукувати ще й товарняки, – сіпнувши безрезультатно двері останнього пасажирського вагона, з досадою буркнув юнак.

– Не треба товарняків! – аж верескнула дівчина.

– Чому? Мала, не бійся нічого! Ти ж зі мною, – він не дивився на неї, нетерпляче обмацуючи поглядом просвіти між вагонами. – Ладно, пішли далі, це не останні поїзди в депо. Нам обов'язково пощастить, я певен.

Вона не зважилася перечити, бо добре знала його впертість. Цей паровоз уже не зупинить жоден стоп-кран: він узяв повен розгін і йому однаково, що він тягне за собою – состав порожняка, вантажний товарняк чи пасажирський потяг із курортниками; байдуже йому, що й попереду – зелений семафор, станція, перед якою треба гальмувати, крутий поворот, де необхідно стишити хід, аби не злетіти з рейок, чи глухий тупик, що не помилує нікого, вкупі з ошалілим машиністом! Схоже, у такому стані він не натисне на гальма навіть якщо вона покладе на рейки свою голову...

Вона виросла на залізничній вузловій станції під свист, гуркіт і перестук поїздів: пасажирських, товарних, маневрових. Семафори – парами: одні дивилися в бік столиці, інші – у протилежну сторону; вони постійно переморгувалися, тоді як станційні прожектори щонаочі світили не мигаючи, і ночами на їхньому подвір'ї за бажання можна було займатися вишиванням. Зусібіч постійно гарчали, перегукуючись, «матюгальники» – так називали свої різки стрілочники, одним з яких був її батько. Їхні монологи й діалоги – вона так і не навчилася до пуття розбирати слова і завжди дивувалася, як залізничникам удається правильно розуміти одне одного, – ставали особливо чутними вночі, і тоді до людських нерозбірливих гуків, здеформованих рупорами й луною, долучалися собаки.

Пристанційне селище, розкроєне коліями і стулене, як скобами, переїздами (міст був лише один, пішохідний, біля вокзалу), не знало, що таке тиша і цілісність; хоча майже всі його мешканці працювали в одному місці – на станції, однак жили окремішно, кутками, обмеженими все тими ж коліями. Найдальшим був так званий Депівський – хуліганське гніздо, що славилось ще й темними історіями, які щонеділі місцевий люд переточував, як насіння, на тутешньому базарі. Той базар був єдиною точкою, пунктом, де ось так, білими нитками, зшивалися докупи всі плітки та новини, створюючи ілюзію, що селище все ж функціонує як єдиний організм.

У дитинстві вона ніколи не була на Депівському – у тому недалекому, але чужому краю не було в неї ні рідні, ні друзів. Їй чомусь здавалося, що там з нею неодмінно станеться щось лихе. Приміром, підійде якийсь височезний парубійко або дядько у формі й грізно питає: ти хто така, що тут забула?! Та й батько суворо забороняв ходити «на путя», не кажучи вже про депо, і страхав розповідями про всілякі нещасні випадки, які час від часу колошкали аборигенів: хтось потрапив «у стрілку»... ще хтось не почув за собою тепловоза... чи перебирався на інший куток попід вагонами, навпростець, а поїзд рушив... Усі ці історії неодмінно ставали предметом пліток – якщо закінчувалися смертю або каліцтвом. Найстрашнішим звуком для неї в дитинстві та юності був «збірний» гудок тепловозів – це коли всі станційні «тягачі» хором віддавали останню честь якомусь залізничникові, що, востаннє натиснувши на гальма, перебирався на місцевий цвинтар. Тоді ревли всі місцеві тепловози – довго, протяжно і дуже голосно. І дарма, що цей звук, як правило, знаменував звичайну, природну подію (бо ж помирають, зрештою, всі – і ті, хто безпечно ходить залізничними рейками, і ті, хто обслуговує ці рейки чи водить по них тепловози, не завжди встигаючи вчасно гальмувати), – та той гук прощання був таким

могутнім, що вселяв у неї мало не паніку. Було в ньому щось дуже загрозове й аж ніяк не прощальне – радше невідворотне, майже потойбічне; в такі хвилини вона відчувала себе малесенькою безпомічною комашкою, яку ніхто й ніщо не може захистити в цьому світі – ні зараз, ні колись...

Був ще один різновид надзвичайних ситуацій, який найчастіше давав привід для пліток, бо траплявся мало не щодня: це коли станційна охорона когось ловила, найчастіше – в тому ж депо, і тоді зайдам (ними зазвичай виявлялися місцеві злодії, які нишпорили по вагонах у пошуках того, що погано лежало чи погано їхало) велося не вельми добре. Втім, більшість із них відкуплялися, бо ж усіх їх тут знали як облуплених. Однак іноді хапали на гарячому й нетутешніх, «безхатків»; цих теж витягали «на сонечко», а що заступитися за них було нікому, а взяти з них – нічого, то саме вони поліпшували статистику станційної міліції, – однак не переводилися. Коротше, темне то було місце – залізничне депо, і «своїми» там були лише його працівники та місцева босота – остання не боялася нікого й нічого і розважалася тим, що дражнила охоронців, демонструючи цілковиту зневагу до будь-яких небезпек і найстрашніших «стражів порядку», бо ж останні здебільшого були батьками, родичами чи сусідами тих малолітніх «порушників закону».

Для неї потрапити в залізничне депо означало не тільки переступити заборону, а й опинитися на чужій, непривітній території, де все непевне й небезпечне. Він же, схоже, був тут «своїм»...

– Давай переберемося на той бік, – правою рукою юнак тримався за поручень відкритого тамбура товарного вагона, а ліву простягав їй. – Та не бійся: не рушить! Тут усі состави без паровозів, ти ж знаєш, – і щойно вона торкнулася тремтячою долонею його руки, різко сіпнув її до себе.

Услід за ним дівчина піднялася драбинкою – і відразу ж хотіла перебігти на протилежний бік тамбура. Але він не поспішав. Йому, вочевидь, тут подобалося. А може, хотів подражнити її. Або ж ще не визначився остаточно, що робити далі, і тягнув час.

Тамбур був вузьким, юнак загороджував собою майже весь прохід – і дівчина мусила стати поруч. Перед її очима був торець сусіднього вагона, а за спиною – дерев'яні дошки бокової стінки «їхнього», за якими – вона це відчувала – було порожньо.

Їй було тоді років з одинадцять, і вони з матір'ю мали їхати в райцентр до дитячого окуліста. Та вони запізнилися на приміський дизель. Побачивши хвіст поїзда уже за семафором, мати сплеснула руками, наказала їй стояти на місці, а сама кудись зникла. Повернулась хвилини

за п'ять – і, схопивши дочку за руку, рішуче потягла прямо на колії: «Швидше, швидше! Він ось-ось рушить!» Вони бігли уздовж довгого ряду платформ із цистернами, серед яких траплялися й дерев'яні вагони. Біля котрогось, із ось таким же відкритим тамбуром, мати спинилася: «Залазь!». «Я боюсь!» – заскиглила вона. «Чого? Я ж із тобою! Тільки швидше, бо рушить!»

Збиваючи лікті й коліна, вони видряпалися брудними сходинками нагору. Вагон був дуже старим, кілька дощок у боковій стінці трималися на чесному слові, тож мати легко зробила в ній лаз, як у ветхому паркані покинутого дворища. Щойно вони втиснулися всередину, їх різко гойдало – товарняк рушив.

Швидко з'ясувалося, що триматись у вагоні нема за що: на підлозі – залишки мокрого вугілля, дощані стіни вкриті вугільним пилом, теж вологим. Вона сполохано притиснулась до матері. «Нічого, дочко, потерпимо! Нам недалеко! Він ітиме без остановок, так що за півчаса будем на місці!» – майже прокричала та їй в обличчя. Товарняк був порожнім і дуже довгим, їхній вагон знаходився мало не у хвості, тож горе-пасажирів кидало від стіни до стіни. «Мамо, я боюсь, – зашепотіла вона матері у вухо. – А якщо він не спиниться?» «Спиниться! Диспетчер сказав, що в Миргороді він ненадовго спиниться. Тільки треба буде швидко зістрибнуть», – гладила її мати. Час від часу, погойдуючись і хапаючи повітря руками, вона діставалася до бічної стіни і визирала в шпарку. «Уже майже на місці», – врешті сказала, і вони перебралися ближче до лазу. Поїзд стишив хід, що дало їм змогу більш-менш благополучно пролізти між дошками. На відкритому майданчику тамбура було значно холодніше, до того ж вітряно, але не так брудно й страшно, як у вагоні. Вони приготувалися зістрибувати.

Товарняк наближався до станції. Ось ліворуч промайнув перон вокзалу, а праворуч – стоячий пасажирський поїзд (їхній товарняк удостоїли честі – пустили по першій колії), ось пропливли пристанційні будівлі й потяглися чагарники. Поїзд знову розганявся – місто лишилося позаду. «О Боже! – закричала мати, притискаючи її до себе. – Куди ж це нас несе лиха година?!» Вона сховала обличчя в матері на грудях і тихенько заплакала. Їй було так страшно, як ніколи досі й ніколи по тому. Вона боялася щось сказати, боялася запитати, бо ж запитання – одне-єдине і відповідь на нього вже відома: мати не знала, як довго вони їхатимуть у цьому бридкому, велетенському вагоні, в якому перед цим перевозили вугілля, і де він, зрештою, спиниться. Порожній товарняк стукотів так голосно, наче увібрав у себе гучність з усього світу. Говорити не хотілося, та й не було змоги: щό почуєш у такому гуркоті?

Вони мусили повернутись у вагон, де бодай не дуло. На більш-менш сухій місцині мати розстелила свіжу районку, яку вийняла з поштової скриньки перед виходом із дому, вони присіли, обнялись – і так принишкли, гойдаючись із боку в бік разом із вагоном. Мати раз у раз зиркала на ручний годинник і називала станцію, яку вони могли якраз проїжджати. А вона дивилась у відкритий прямокутник квітневого сірого неба, що низько й плавно плив над вагоном; їй здавалося, що то над ними хтось тягне важке рядно й лаштується ось-ось, наче граючись або ж, навпаки, караючи за непослух, кинути його на їхні голови...

Минуло, здавалося, дуже багато часу, поїзд не стишувався, і вона зважилася спитати: «Мамо, а на якій станції він спиниться обов'язково?» – бо з розмов залізничників знала, що такі станції є (приміром, їхня була саме такою: на ній зупинялися, бодай на дві-три хвилини, навіть швидкі поїзди, не кажучи про товарняки). «Ох, хіба на Лозовій. Диспетчер сказав, що состав іде на Лозову. Ну, може, в Полтаві, та хто зна...» – «А далеко ця Лозова?» – «Та од Полтави ще часа два». – «А Полтава далеко?» (досі далі райцентру вона ще не їздила). «Далеко!» – майже прокричала роздратовано мати їй у вухо, мов у ріжок, і вона зіщулилась. Ураз відчула себе винною (може, в тому, що вони мали їхати до її лікаря і мати ради цього навіть відпросилася з роботи, а тепер ніхто не знає, коли вони будуть вдома?) і щосили старалася не роззвевтись.

Рядно над їхніми головами таки прорвалося – почав накрапати дощ, і вона не втрималась. Мати розстебнула плащ і обгорнула її полою, але від того не стало ні тепліше, ні затишніше. Здається, вони тоді обидві плакали, і кожна старалася, щоб інша не бачила... Трохи згодом мати знову зиркнула на годинник, підвелася й обережно рушила до своєї шпарки. Звідти прокричала: «Мабуть, десь біля Яресьок – сосни пішли!» Про Яреськи вона чула: туди місцеві їздили по гриби. «Як далеко від дому я опинилась! – подумалось їй тоді, й вона неждано відчула вже не стільки страх, скільки якийсь подив і навіть радісний захват: як-не-як це була перша її далека подорож і справжня пригода. – Жаль тільки, що нічого не видно і мулять сидіти. Та колись же ми спинимось і виберемось із цього клятого вагона! І тоді я побачу щось нове. Обов'язково побачу! Скільки його, отого нового, пропливає повз мене зараз... А я його не бачу, не бачу, не бачу...» Їй теж кортіло визирнути в шпарку, але мати різко махнула рукою: «Сядь! Упадеш!» – і вона покійрно опустила руку на пом'яту газету.

Тим часом було схоже на те, що товарняк не збирався зупинятися взагалі. Здавалося, вони вже вічність сиділи на своїй розкислій районці й шморгали холодними носами, вчепившись одне в одного і втупив-

пийсь через мокру пелену в бік лазу. Наче од того лазу щось залежало – бо ж він лишався єдиним видимим виходом у звичний спокійний світ, світ, у якому земля не гойдається під ногами, світ, у якому кожен твій крок – свідомий, бо ти точно знаєш, куди йдеш і можеш зупинитися коли хочеш і де схочеш...

Невдовзі дощ ушух, а трохи згодом вона відчула, що поїзд почав стихувати хід. Зиркнула на матір, але та мов заціпеніла; її обличчя було густо вкрите вугільним пилом – слідами частих притулянь до вузької щілини. Раптом потяг загальмував – і вона сіпнула матір за рукав: «Пішли, мамо!» У запалій після пронизливого колісного скреготу тиші ці слова прозвучали так голосно, що вона сама їх злякалася й одразу перейшла на шепіт: «Ви тільки потім витріться чимось, бо дуже вимазані». Мати винувано всміхнулась і поволі підвелась.

Через лаз вибралися в тамбур. Ноги в обох тремтіли. Мати першою стала на драбинку й почала спускатися, не випускаючи її руки. Щойно вони ступили на щєбінь насипу, як їх різко штовхнула назад туга хвиля повітря: по сусідній колії, прямо перед ними, із шаленим гуркотом промчав пасажирський швидкий. Мати рвучко відтягла її від товарняка (бо і той міг ось-ось рушити) і міцно стискала в обіймах, аж поки поїзд не зник з обрію і знову запала тиша. «Бач, зустрічний пропускаємо, того й стали, – пояснила вона раптову зупинку товарняка і роззирнулася. – Аби тільки не на перегоні, бо тоді... – Завваживши праворуч, трохи позаду, якусь будівлю, потягла її за руку: – Пішли. Похоже, якийсь роз'їзд»...

Вони перейшли колію і щойно рушили насипом, як знову почули збоку перестук коліс: це вже брав розгін «їхній» товарняк. На прощання він дав протяжний гудок – наче хтось, настрахавши, махнув рукою: ладно, Бог із вами сьогодні, але надалі начувайтесь... Озирнувшись, вона побачила довгу вервечку людей, що тяглася за ними, – отже, не одні вони стали заручниками цього товарняка, на який сіли або спізнившись на приміський дизель, або свідомо розраховуючи проїхатися на дурничку. Тепер, коли все було позаду, її чомусь розчарувало те, що її дивовижну пригоду, крім матері, розділило так багато чужих дядь і тьоть.

Вона вже не пам'ятає назви того роз'їзду, лише затишний жовтий будиночок, що здався їй казковою хатинкою, що вийшла з лісу назустріч нежданим гостям. Черговий, співчутливо похитавши головою на материну розповідь про їхню халепу, щось обмовився про те, як небезпечно лазити по товарняках, і запропонував простий вихід: через півтори години з Полтави йтиме приміський дизель, на який можна сісти в Яреськах. «Устигнете, тут усього шість кілометрів», – заспокоїв дядечко, і

вони пішли в указаний бік стежкою, що щільно тулилася до залізничного насипу. Їх обганяли односельці – не заговорюючи й коротко киваючи головами на знак неминучого в такій ситуації вітання. Хвилин за п'ять дві колії злилися в одну, яка вигнулася дугою, мов загнаний гостряком у землю серп.

Мати була вже майже спокійна, лише бубніла собі під носа про гриби, яких, на жаль, ще нема, а то, якби це восени, дивись, і назбирали б попаски на сяку-таку юшку, то була б хоч якась користь із їхньої халепи, а так – тільки врем'я потеряли, нанервничались і настрахались мало не до всирачки. А вона... О, вона почувалася майже щасливою! Їй тут подобалось усе: скільки сягав погляд – скрізь був ліс, який вона бачила, чула і вдихала вперше в житті. Сосни, хоч і стояли майже впритул одна до одної, здавалися розчесаними високим гребінцем, що протягнув крізь їхні акуратні ряди довгі рівні просвіти, та й самі вони теж світилися – довгими струнками стовбурами. Цей мирний, наче приручений, а тому геть не страшний ліс розтинала навпіл одна-єдина залізнична колія – дві блискучі рейки, як намальована олівцем на альбомному аркуші дорога. Поїдеш туди – куди вони зараз ідуть стежкою, що наче приклеєна до цих рейок, – утрапиш до Києва, а отуди, куди подався товарняк і куди ще якісь півгодини тому їхали й вони, – якщо довго їхатимеш – через Полтаву, Лозову, Харків... – то до Москви. А не хочеш нікуди їхати – живи отутечки, в такій, як ота, або схожій на неї казковій хатинці, у тиші та спокої, в серединці світу (як казала бабуса, в серединці – в золотій попинці; а коли вона хотіла взяти на кпини, казала інакше: у сраній попинці, але це траплялося рідко). «Обов'язково намалюю це все і покажу Федорові Васильовичу», – думала вона, крутячи вусібіч головою і прагнучи запам'ятати все, що бачила. Їй дуже кортіло відійти від колії і хоч трохи побродити між соснами та ялинами, які внизу здавалися такими незрушними, наче вже намальованими, тоді як їхні верхівки – ген там, високо-високо! – розмірено погойдувалися, вимітаючи з неба останні клапти сірого подраного рядна, – і вивільнене сонце вдячно поблискувало коліями й пускало грайливих зайчиків прямо в обличчя насуплених подорожніх, обіцяючи їм погожий день. Жаль, що до тих верхівок ніяк не дотягнутися!.. Їй хотілося знайти пеньок і з'їсти на ньому пиріжок, – упіймавши себе на такому бажанні, вона аж засміялася. Мати сіпнула її за руку – не відставай, бо не встигнемо! Не до розглядань зараз! – і вона покійно втупилася поглядом у вузеньку стежку під ногами. Під ногами не було нічого, крім сірої втоптаной землі, яку лише починали обрамляти блаженські стебельця трави, – як-не-як ранній квітень. Спідлоба зиркнувши на матір, вона заховала побачений

краєвид, у який її закинула доля, глибоко в душу – як вітальну листівку до заповітної скриньки, – у надії, що колись вона ще тут побуває, обов'язково побуває. Зайде далеко, звідки не буде видно оцих колій, а там же, мабуть, ще гарніше... Ось тільки чи стають тут за розкладом хоч якісь поїзди?

За ту годину, впродовж якої вони прошкували до станції Яреськи, повз них промчали, не збавляючи швидкості, п'ять чи шість потягів – пасажирських і товарних. Вони пролітали швидко, і вона проводжала їх то майже зверхнім поглядом (ех, ви всі! ви не знаєте, як тут гарно! а я нині тут!), то тоскним жадібним позирком (ви всі їдете туди, де я не була ще ніколи, і, можливо, там значно краще, ніж тут, і ви скоро будете там, а чи побуваю я в тих краях хоч колись?). Один з поїздів із доброго дива дав гудок і випустив на них хмару давучкого диму – і вона інстинктивно відскочила від стежки в бік близького лісу, та вже за мить їй стало соромно за свій страх.

Вони тоді встигли – і на дизель, і навіть на прийом до лікаря в Миргороді. Коли поверталися ввечері автобусом додому, мати попросила її нікому про їхню пригоду не розповідати, особливо ж – батькові, щоб їм обом добряче не перепало. Могла б і не попереджати...

Та пригода стала її душевною таємницею – страхітливою і водночас лосквітливо-манливою. Це був перший її досвід нежданого прориву в невідоме – в незаний простір і в бозна настільки майбутній час; це було нагле спокушання долі – без підготовки і дозволу. І хоча вона тоді була не одна й ота вилазка-розвідка закінчилася благополучно, ба, навіть подарувала їй приємні відкриття, однак усе те не переважило в її дитячій пам'яті спізнане почуття страху. Страху, пережитого нею у вагоні з-під вугілля, у потягу, який мчав її в невідомість, що під час того руху практично дорівнювала безконечності.

Юнак зазірав через щілину в глибину старого дерев'яного вагона. «Як колись моя мати», – подумала дівчина і торкнула його за плече:

– Пішли звідси, я тебе прошу! Раптом рушить?

Він озирнувся, зняв її руку і стиснув у зап'ясті. Усміхнувся поблажливо:

– Ну пішли, – і, не відпускаючи, допоміг зіскочити з підніжки.

Перед ними стояв ще один пасажирський потяг, і юнак рушив до нього.

– Я не хочу, чуєш?! – мало не плачучи, вирвала вона руку. – Пішли звідси! Ну будь ласка...

– Чому? Це ж так цікаво! Ми обов'язково знайдемо відчинений вагон, я впевнений.

– Але навіщо?

Юнак не відповів і швидко пішов, майже побіг, уздовж поїзда, рвучко, нетерпляче, наче аж роздратовано шарпаючи всі зустрічні двері. «Хай би вже знайшов, аби лише скінчилось це ходіння», – зітхнула дівчина й понуро рушила слідом.

– Ось бачиш: хто шукає, той знаходить! – переможно вигукнув юнак з уже розкритого тамбура і відкинув металеву пластину над сходами. – Ходи сюди, мала!

«Ну що ж, можна бодай сховатись од чужих очей і не потрапити під роздачу...» Вона хутко збігла хідником і він зачинив вагон.

– Тут нас ніхто не знайде, – шепнув у вухо, майже обпікши подихом.

Вони зайшли всередину. Це був плацкартний вагон, який міг пам'ятати ще царя Гороха, і відтоді ж, мабуть, не знав ні ремонту, ні вологого прибирання. Дівчині кортіло присісти – ноги аж гули, але вона побачила, що полиці густо вкриті пилом. Понишпорила в сумочці й витягла маленьку носову хустинку.

– Ти не маєш звички носити з собою носовичок? Або хоча б якусь газету? – спробувала пожартувати.

– Маю, – відповів він чомусь дуже серйозно – так, наче вона поцікавилася, чи не тримає він при собі пістолета, – і витягнув із задньої кишені джинсів картату шматину. Вслід за нею на підлогу випав невеличкий папірець, складений учетверо, в якому вона впізнала залізничний квиток. Юнак хутко підняв його і запхав у нагрудну кишеню сорочки, а хустинку майже врочисто вручив їй. Вона мовчки взяла її і двома носовичками старанно протерла сидіння.

Вони сіли. Віконне скло було майже непроглядним од пилюги, до того ж, світло заступали з одного боку вагона інший пасажирський потяг, а з протилежного – товарняк...

– Нащо ти мене сюди привів?

Він дивився на порожнє сидіння навпроти.

– Люблю поїзди. Вони нас привозять у нові місця, до нових людей і пригод, в інший час. Вони і нас роблять іншими. Ти згодна?

– Згодна. Але цей поїзд...

– Цей поїзд зараз відпочиває. Після подорожі звідкись – перед подорожжю кудись. Він робить паузу. Паузи не менш важливі, ніж дії чи слова.

Він завжди дивувався її вмінням із найдрібнішого зробити Щось. Ось

і зараз вочевидь надавав глибокого символічного значення їхньому сидінню на брудній полиці в обшарпаному вагоні пасажирського потяга, що «відпочиває» на відстої.

– Чому ти мовчиш? – юнак повернувся до дівчини й чіпко глянув їй в очі.

– Роблю паузу, – сумно усміхнулася вона, даючи зрозуміти, що налаштувалася на його хвилю.

– Правильно робиш, – відповів посмішкою. – Але паузи гарні тим, що закінчуються, повинні закінчуватися. Зрештою, саме цим вони й хороші... – Щось недобре з'явилося в його тоні, в його погляді, в усій його постаті, це напалохало її, і вона спробувала підвестися:

– Пішли звідси, прошу тебе...

Він схопив її руку, сіпнув до себе, і за мить вона відчула спиною тверду дерматинову поверхню полиці. Шарпнулася, шукаючи поглядом його очі. Вони дивилися на неї, але, схоже, не бачили.

– Чого ти, мала? Це ж так романтично! Трохи тіснувато, правда, але ж ми з тобою двоспальними ліжками не розбещені, еге ж? Я певен, у тебе ще ніколи і ні з ким такого не було. До того ж я страшенно за тобою скучив за ці два місяці в Москві, я так тебе хочу... – почула вона прямо у вусі, але не встигла нічого відповісти, бо він уп'явся в її рот глибоким поцілунком. Під вагою його тіла вона обм'якла. Він продовжував цілувати, не відпускаючи її губ і тоді, коли хапливо заголював ноги й груди, і тоді, коли увійшов у неї – грубо, різко, так, що їй аж заболіло. Він вбирав у себе її крики й стогони, перехоплюючи їх біля її горла, ще до того, як вони ставали звуками. І весь час, доки заштовхував у неї свою образу зрадженого, несамовито, знетямлено прагнучи обміняти її на дешицу, хай і брудного, але задоволення, він не давав їй стулити губ – його язик, наче кляп, заповнював усю порожнину її рота, обмацував піднебіння, тягнувся до горла – все далі, далі, глибше, глибше. Вже її рот розкрився так широко, наче розчахнувся. Вона відчула, що її різці ось-ось утнуть у його губи, та горло розпирала туга слива, яку ні проковтнути, ні виплюнути. Не вистачало повітря – і вона, схопивши руками його голову, спробувала відірвати її від себе. Юнак наліг ще дужче, та це був уже останній поштовх, – за мить він наче зів'яв, відпустив її рота і відразу ж, відштовхнувшись од її тіла – вона аж влипла спиною в дерматин, – підвівся, застібнув джинси і сів на самий край полиці.

Віддихавшись, дівчина теж спробувала встати. Але збоку від голови їй заважав розкритий столик, а зігнуті в колінах ноги опиралися в стегно юнака. Вона зігнула їх ще дужче і стулила, потім спробувала сісти боком, підвівшись на лікоть. Врешті їй вдалося, ухопившись за ріжок столика,

розпростатися у проході купе. Застібаючи блузку, вона хапливо роззиралася, наче щось шукала, старанно обминаючи поглядом його постать. Врешті обсмикнула спідницю і, зібравшись із духом, прошепотіла:

– Устань, будь ласка. Ти, мабуть, сидиш на моїх трусах.

Він підвівся і не озираючись відступив у боковий прохід, витягнув сигарету і запалив.

Її білі трусики із серії «неделька» були розірвані на боковому шві. Дівчина потяглася за сумочкою, що лежала на столику. Відчуваючи на собі уважний погляд і стараючись не дивитися в бік юнака, неспішно витягла із сумки невеличку круглу шкатулочку – швецький міні-набір голок і ниток, розкрила, взяла голку з «черговою» ниткою. Але та виявилася чорною, тож мусила відмотати з мініатюрної котушки білу. У вагоні сутеніло, і дівчина довго, слинячи і скручуючи тремтячими пальцями кінець, зашивлювала його у вушко. Зав'язавши врешті вузлика, вместилася за столик і взялася за шиття.

– Пішли! – роздратовано звелів юнак – так голосно, що дівчина з несподіванки вколола пальця.

– Почекай, хоч стягну, – благально глянула на нього – знизу вверх.

– Обійдеться! Ти в спідниці. Пішли, бо раптом рушить! – він наказував і, схоже, не допускав щонайменшого непослуху. Але ще більш переконливим аргументом для дівчини стало оте «раптом рушить!». Ці два слова подіяли на неї як холодний душ – і вона, наче щойно згадавши, де вони знаходяться, хапливо запхала до сумочки своє шевське причандалля і порвану білизну.

Він легко зістрибнув з вагона, зневаживши підніжкою. Став трохи поодаль, засунув руки в кишені і, як їй здалося, насмішкувато спостерігав за нею. Вона сходила поволі, обережно тримаючись однією рукою за тонкий металевий поручень, а другою притискаючи низ своєї міні-спідниці.

– Яка ти кумедна! – сказав він і пішов уздовж колії в бік вокзалу не озираючись – так, ніби між іншим прогулювався тут зі своїми думками – сам-один на всьому білому світі.

ПАПЕРОВИЙ ВУЗЛИК

Під Новий рік він отримав од неї вітальну листівку, де, крім стандартного набору слів, було ще кілька фраз. Їхній зміст він одразу ж забув, але відчув, що вони кольнули його чимось забутим, але гострим. Нахабна, нагла відмичка до заржавілого замка, – подумав і поспішив перевірити замок. Той не ворухнувся, наче не до нього. Він полегшено зітхнув: пронесло. І викинув листівку в корзину для сміття, як шпильку, зламану в замковому каналі, який уже, мабуть, не піддався б і рідному ключеві, а вже якійсь тонкій шпильці – й поготів. Правда, десь у далекому кутку свідомості завважив хвоста думки. Що чомусь трохи розчарований ситуацією – себто тим, що спроба зачепити його за живе їй не вдалася. Думка, мов ящірка, шмигнула в нірку чи, може, в той отвір старого замка. Він ще раз сіпнув – ні, не піддається, тільки на пальцях лишає руду іржу. Він помив руки. Вода стекла в дірочки умивальника, закручуючись у тонку змійку, і залишила на потрісканій емалі дрібні крапочки рудизни. Крапочки від довгого вдивляння в них множилися – і він подумав, що з них можна було б написати відповідь на листівку. Одні крапочки. Та потім він подумав: а що, як вони дадуть адресатці надію на продовження письмового контакту? Тоді можуть виникнути наступні, вже досконаліші – довші, гостріші, твердіші, наполегливіші – відмички. І замок якогось дня не витримає і розлетиться на руді кавалки втомленого металу, вже не здатного чинити опір.

Тоді він вирішив спалити листівку. Як-не-як іржа – це бруд, а вогонь усе перетравлює в прах, а прах – річ свята навіть тоді, коли вітер розмітає його на атоми, забиває в шпарки землі; прах тоді стає землею, удобрюючи її, а в слові «добриво» присутня дещиця добра. І це добре.

Сірка зашипіла, язичок облизав кутик листівки, і на пальці, якими він тримав барвистий прямокутник за інший ріжок, війнуло гарячим. Він випустив листівку, і та, охоплена полум'ям, легко гойднувшись, наче спробувала описати прощальне коло, але не стало духу – і вона опустилася на купку попелу від учорашнього вечірнього багаття. Вчора він тут пік картоплю, а позавчора – просто тішився полум'ям, снуючи і скручу-

ючи у вузлики безконечні думки. Жарини мерехтіли в темряві – і йому здавалося, що ті вузлики – як зорі, за якими можна простежити найдовший шлях, а зорі – то преображений вищий ступінь чорноти неба, вузлики Всесвіту, що спалахують від зв'язування, перехрещування, накладання і тертя двох чи кількох космічних темряв, щоб стати концентрованим світлом, а ось це багаття, протиставлене зорям, концентрує холод земних снігів і морозів, а сам він, сотворивши вогонь, спонукає зимові ознаки до переходу в іншу якість – гарячу, яка неодмінно слідує за критичним холодом; мабуть, саме оце накладання-додавання-зв'язування-тертя двох холодів – зовнішнього і внутрішнього – і виштовхує його з теплої хати в крижану непривітність відкритого світу, щоб він запалив багаття і прив'язав себе цим яскравим вузликом до землі, означивши ним місце свого перебування...

Десь усередині жевріла й розгоралася разом із багаттям надія, що його вогонь хтось завважить – і німе довкілля зарипить до нього чиеюсю ходою; і хоча він знав, що на все село жильці зимують лише у двох хатах, та й ті в іншому кутку, його надія чомусь росла і ставала все більш неконтрольованою – як вогонь, коли він кидав у нього оберемки сухих гілок; вона вже пекла-розпікала його, накладаючись на шлункову печію і роз'ятрюючи десь там, під ватником, шви від позаторішньої операції (мав проривну виразку; його тоді ледь урятували, дивом дивним наткнувшись на скоцюрблене тіло у прибережних куширах)... Господи, це що ж за тріск такий? Це здається, чи такі чийсь кроки? Ні, то тріщав хмиз – позавчора й учора, а сьогодні – ледь чутно, наче тільки вуста розтулила, але не сказала, не встигла сказати вголос ні слова – тріснула-шепнула маленька папірчина, вітальна листівка з Новим роком, – і знову тиша. Язичок полум'я, ображений на скупість поживи, покритв кутик листівки червоними жаринами, які за мить зблідли і зникли.

Німота з темрявою огорнули його. Він ворухнувся у попелі гілкою, змішуючи позавчорашнє, вчорашнє й сьогоднішнє, і потягся за цигаркою, щоб ще одним яскравим вогником-вузликом зв'язати чорні пелени, які прагнули повити його. Спалити їх він не міг – спалене повертає в темряву. Це він уже знав. Тож треба було тривати, щоб цю темряву просто пережити, бо вона відступає лише сама і сама знімає покрови. Розчинитися в ній теж не вдається, бо ж спомин про світло протистоїть натиску, переспати її – тобто лягти до настання темряви і прокинутися уже в світло – у нього теж не виходить. Бо пам'ять про пітьму протистоїть самообману і бажанню уникнути випробування. Залишалося запалювати світло. Але електрика його драгувала штучністю і повсюдністю; йому тоді здавалося, що це хтось чужий вирішує його проблему взаємин із

темрявою – і вирішує нагло, заливаючи яскравим світлом усе довкола і поширюючись, наче вибух, на всю його територію, не залишаючи йому щонайменшого сховку. Електрика спричиняла параліч його волі, бо в її світлі він відчував себе блощицею під мікроскопом, в окуляр якого дивиться чиясь цікаве, ненаситне око – і досліджує його виключно у власних цілях, а мо', й байдуже око, яке спостерігає за ним знічів'я, розважаючи свого господаря, котрий не знає, що робити з життям власним. Свічки спалено давно, і разом з останньою відійшло у пам'ять відчуття гармонії між його внутрішнім світом і світом довколишнім, зануреним у пітьму (бо ж серед дня він їх не запалював)... Залишалося багаття. Вдень він ходив до лісу за хмизом, а з настанням темряви тупцював довкола вогню, повертаючись до нього то спиною, то обличчям, простягав раз у раз руки до полум'я і жалкував, що не може його обняти. Клята фізика, яка тримає вразливу біологію на відстані та змушує рахуватися зі своїми законами! Коли ноги мерзли вже так, що він готовий був пхати їх прямо у вогонь, не шкодуючи останніх черевиків, він здавався і брів до хати, до своїх паперів та книг – із полону темряви в полон електричного світла, наче в епіцентр свого протистояння ночі. Папери шурхотіли до нього аркушами й сторінками, але він завжди пам'ятав, що у безвітрі кімнати це він сам спричиняє їхній шурхіт, бо ж папери та книги – мертві, і тут теж доводиться змиритися із жорстокістю фізичних підвалин буття.

Цигарка дурила. Вогник жеврів надто близько біля очей, але навіть пальцям не ставало тепліше й затишніше, хоч вони і були при ділі. Він намагався згадати її голос і уявити, як би в її устах звучали фрази, що вмерли на листівці. Ні, нічого не вийшло, наче разом із написаним згоріла й пам'ять про те, що було колись у його (і її) житті. А вони ж так багато розмовляли... Ні, марні зусилля. Натомість зринув спомин про інший голос – голос матері. І той голос говорив довгу тираду про дівочу честь та гідність, говорив переконливо, обурено, з осудом, – він пам'ятає, як під натиском материних фраз щось у ньому колись зламалося. І потім уже не зрослося. То був інший Новий рік, який вони вдвох зустрічали в нього вдома. А ті фрази мати кидала в нього, мов каміння, вже наступного дня, після її від'їзду. Той Новий рік – теж вузлик на сувої життя. Один кличе наступного, перегукується з ним – як збирачі грибів у лісі, переморгується, посилає умовні сигнали – як змовник у картярській грі, попереджує знаками і жестами – як зустрічний водій колегу на дорозі, що попереду пост ДАІ, нагадує про щось спільне...

Ет, пусте, все попів. Дурна прибудна листівка, можливо, й чекала іншої його реакції на свою з'яву, та невже хтось може реально чекати відповіді з двадцятирічного минулого? Є такі відстані, які вже не долають-

ся навіть надмірними зусиллями, зусиллями, коли проступає піт і кров, і обламуються нігті на пальцях, що прагнуть дотягтися до найвищого виступу, з якого відкриваються найдальші далі і вилазять з орбіт очі, що хочуть розгледіти найважливіше крізь кам'яні й зелені кордони та рови – і знову його наблизити, і зривається голос і повисає, як канат, кинутий над ровом у бік протилежного берега – бо іншого берега вже немає, бо рів розрісся настільки, що став навіть не прірвою – вселенською порожнечою, яка не породжує навіть луни. А тут – усього лише скупі літерки на аркушику, принесеному байдужим листоношею, словечка, які могли прочитати десятки сторонніх очей, папірець, простуканий штампами з датами, пропущений через казенні перепускники, обліплений відбитками чужих пальців. Це навіть не шепіт, на який ще можна за бажання налаштувати слух, бо той, хто шепоче, живий і завжди десь поруч. Ні, жодного звуку, навіть натяку на звук: ні шепоту, ні шурхоту, ні посвисту, ні тим більше крику. Пітьма – німа. Просто літерки – як полова, принесена вітром із далекого току, де пересівали не його збіжжя, та й пересівали дуже давно. Випадкова полова, випадковий вітер. Полова нічим не родить, тільки вдобрює ґрунт – коли вмирає остаточно. Він допоміг їй виконати цю місію – вогнем. Все. Крапка. Навіть не крапка, бо й вона мітить аркуш. Нічого. Нічого. Нічого.

Раптом він згадав про передачу від матері, яку по обіді заніс старий дід Петро, повернувшись із міста. Зворохоблений листівкою, він ще не розбирав картатої сумки і зараз зрадів, що щось чекає на його термінову увагу. Мати мала передати дві замовлені ним книги і, може, якісь продукти, бо ж у нього лишилася тільки картопля та чверть пакета вівсянки. Не те що б йому кортіло дістатися до гостинців з дому – їсти не хотілося, в каструльці ще є порція вранішньої каші, – але потреба зробити належне втішала своїм вузликом обов'язковості: на своїй території слід постійно підтримувати лад.

Сумка була важка. Один її бік був рівним і твердим на всю висоту, і він, знаючи, що це – книги, першими витягнув загорнуті в газету кілька томів. Просив лише два, але завважив ще бандероль з надірваними краями. Глянув на зворотну адресу: київське видавництво надіслало альманах, до якого він із півтора року тому подавав добірку віршів. Такі несподіванки він любив, хоча нова книга, щойно з друку, до якої ти причетний, завжди насторожує, бо зазвичай не знаєш, чи вдалося видання. В останні роки книги часто розчаровували, бо, попри повсюдну комп'ютеризацію і досить пристойну, а іноді навіть чудову поліграфію, мали безліч недоглядів, особливо ж грішили орфографічними помилками. Він кожного разу з трепетом перечитував усі свої тексти і, на-

тикаючись на ті «ляпи», закипав, як мідний чайник, про який забули. Ось і тепер, тримаючи в руках ошатний том, відчував, як десь глибоко в ньому піднімається хвиля тривоги: чи хоч цього разу його вірші пішли в люди пристойно доглянутими? Але ту тривогу несподівано обігнала інша думка. Він їй здивувався, та враз відчув гостре роздратування від того, що вона з'явилася. Думка згадувала, чи були помилки на листівці. Чомусь це здавалося тій думці якщо й не важливим, то цікавим. Думка знала, що він механічно спіткнувся б, обов'язково спіткнувся б об помилку! Ні, – відповів він їй швидко, аби заспокоїлася, аби відстала, – там усе було написано правильно... – Але відразу ж поправив себе, уточнивши: грамотно. Слово «правильно» викликало інші відчуття: він щонайменше хотів би свідомо приписати тому посланню правильність, – бо тоді, логічно, слід було б визнати *неправильність* своєї реакції, себто не-виправдане знищення *правильного* тексту (бо ж «правильно» мало той же корінь, що й «правда», а отже, якщо текст правильний, правда – за її автором). Тоді б відкрився капкан – і в ньому опинився б він, схоплений за руку, яка вчинила щось дуже недобре, майже злочин. «Грамотно», – повторив він уголос і, розгорнувши альманах, почав шукати в змісті своє прізвище.

ТІНЬ ВЕЧОРОВА

Коли його заносило в місто коротке відрядження, він зазвичай забігав перед від'їздом і прикладався до її тіла. Атож, таки «прикладався» – точне слово. Якщо не виходило заскочити, обов'язково телефонував – і казав, що він тут, але зайти не може, а отже – до наступного разу. Через місяць, півроку чи й рік. Її це не вельми засмучувало, його, схоже, теж. Вийшло – ну то й добре. Не вийшло – теж не страшно. Сім год мак не родив: не наївся колись – уже не налижешся. Хіба отого наступного разу згадаєш смак. Якщо згадаєш.

Вони старіли. У них було все позаду – і нічого попереду. Крім ще одної короткої зустрічі. Кожна з них могла стати останньою, перетворивши паузу-розлуку в остаточний розрив без прощального поцілунку.

Натомість вони мали іншу розкіш: відверто говорити про все й вільно жартувати над чим завгодно – без напружених пауз між словами. Отих пауз, в яких ти, не знаючи, що сказати у відповідь своєму візаві, враз німієш, червонієш і ховаєш очі в куток, – боячись усіх на світі слів. Бо ж і найправдивіше може зрадити, і найщиріше не завжди доречне, і навіть найневинніше – приміром, про погоду за вікном – здатне видати тебе з головою. І ти тоді безпорадно, щомиті глибше, провалюєшся в мовчання – як у яму, й нізащо не виберешся звідти, поки твій співрозмовник не подасть руки, але тобі не відомо, чи він хоче це робити, бо мовчить теж, і чогось чекає, і хто зна, що в нього на умі в цю хвилину, і чи розуміє він тебе хоч трохи, і чи добре, якщо розуміє... Такі розмови – що балансування на старій, розхитаній драбині, кожен щабель якої може тріснути, щойно станеш на нього надто впевнено й різко, а є ж і такі підступні, що тримаються на одному ржавому цвяху, що тільки й жде...

Вони вміли спілкуватися без отаких драбин, не штовхаючи чи заганяючи одне одного на слизьке, бо ні в її хрущовській шестиметровій кухні, ні в трохи більшій спальні з однимісним ліжком не було непевних місць. Як кажуть: жодних тайн, жодних комплексів, ми люди бували, але цілком сучасні, і знаємо одне одного як облуплених. Всі слова – однозначні й відкриті, як долоня (бачиш, дулю в кишені не тримаю, тож можеш смі-

ливо обіпертися, на кілька хвилин, поки я тут), а фрази – прямі, як гвіздки-сотки в ролі вішаків, що сидять у стіні глибоко й надійно і, здається, здатні витримати будь-який вантаж. Утім, вони на них нічого не вішали, навіть газового шалика, навіть павутинки, – не було потреби, та й випадку не було. Навіщо перевіряти міцність того, без чого можна обійтись?

Вони були перевірені.

Справді, коли знаєш людину більше сорока років і досі не зміг із нею посваритися, то нічого перевіряти не варто, та й не хочеться. І змінювати – теж. Хай буде все як є, як склалося. Вона давно вже не хотіла його як мужчину, але ніколи цього не говорила, – бо тоді довелося б пояснювати (а отже дертися на оту зрадливу драбину): якщо досі було можна, то чому не можна цього разу? щось змінилося і чому? Отак, дивись, і наступиш на гнилу дощечку, і вона зрадить – підломиться під тобою, і полетить сторчма вся драбина, і ти полетиш, і якщо навіть не дуже заб'єшся, все одно неприємно і, до того ж, потім уже не можна буде користуватися цією драбиною. А це прикро, навіть якщо та драбина тобі геть не потрібна, все одно прикро, все одно втрата. А він же тобі не заважає, світу не застуге, їсти не просить, руки не обриває, часу не краде: годину-дві, а то й менше, на місяць чи півроку – хіба то крадіжка? Радше подарунок. І хай ті хвилини нічого не вирішують – у твоєму житті вже майже нічого не вирішують роки, – та вони створюють хоч якусь подію в черзі ніяких днів, і ти ні-ні, та й ставиш хрестик у календарі.

Коли ти вже немолода жінка, тобто в лукавому бальзаківському віці, і в тебе порожньо і в хаті, і в душі, хай зайде старий знайомий і посмердить цигаркою, – як-не-як, а мужичий дух. Хай розкаже новини: про роботу, риболовлю, полювання, доньку й сина, хвороби батьків, хатні клопоти, ще про щось, дарма про що, – та все ж чоловічий голос. А потім скаже: ну пішли, полегимо. І ти відповіси: пішли. Бо хіба тобі шкода? Бо хіба ти принципово проти? А колись, коли він тільки почав наїжджати, була навіть дуже не проти! Тож хай, по старій пам'яті, обніме тебе, погладить... ну і так далі. Він ні в кого тебе не віднімає, ти – теж, бо не лізеш у його сім'ю і він точно знає, що ніколи не полізеш. Ну а те, що ти вже давно майже не отримуєш із ним чуттєвої втіхи – попри весь його досвід та вміння, – то хто ж у тому винен? Вихід один, і теж перевірений: зімітуєш ту втіху, а потім, звісно, доведеш до точки кипіння і його. Після чого ви розстанетесь «до наступного разу», загалом задоволені одне одним, бо ж приємно поспілкувалися.

Непоганий мінімум! Багато хто не має й такого. А ти ж таки жінка, а він таки чоловік. А коли вони, ці полюси, зустрічаються, хіба між ними рано чи пізно не відбувається те, що має відбутися за законом природи?

Ну ось і у вас це є. І до тебе хтось приходить. Це краще, ніж ніхто. А рідше – краще, ніж ніколи. Отже, у тебе й у нього є друге життя – таємне, а це, погодьтеся, робить наше існування значно цікавішим!

Колись давно, ще школяркою, вона, як і більшість її подружок, сповідувала принцип, з яким мала твердий намір прожити весь вік: ліпше бути самій, ніж із ким прийдеться. Це і зараз звучить гарно, а тоді! Юність обожаює гарні фрази. Вона б'є себе в груди і кричить на всіх перехрестях: все або нічого! Ну і чим це закінчується? «Всього» на всіх, звісно, не вистачає (і це стає зрозумілим ще до першої сивини), тож велика решта, як правило, погоджується на трохи більше, ніж «нічого», – тобто бовтається десь посередині. Або дістаючи в стрибку руками якихось ілюзорних вершин (і з часом утішаючись вельми скромним, але прихвизованим горбчком, як прищем на сидниці), або промацуючи пальцями ніг слизьке й зрадливе дно реальності (в надії, що мул не засмокче з головою).

Досвід – великий учитель, а бодай би він менше розчаровував! Нині вона достеменно знає: навіть якщо до її берега і приб'ється ще щось ліпше за лайно чи тріску, це аж ніяк не означає, що з тим ліпшим можна жити, не кажучи вже про якесь там щастя... Ліміт «гарячих почуттів», «палких відчуттів», ба, навіть ледь теплих, як сонце на заході, захоплені, схоже, вичерпано. А життя все ще триває – і його треба інколи кимось чимось заповнювати, щоб остаточно не перетворитися в сичиху з комплексом ненависті-зздрості-презирства до всього «парованого» людства, яке має її за експонат у кунсткамері. І чому б до неї не заїхати на часинку гарному, легкому в спілкуванні старому знайомому, який її не уникає, як решта, і найбільша привабливість якого в тому, що заїде він ненадовго? А отже, не встигне показати їй інший бік своєї олімпійської медалі, призначений для тієї, з котрою він живе уже два десятиліття. І слава Богу!

Було, більше року він не об'являвся. Вона вже вирішила, що нитка доснувалася до кінця, бо чому б їй і не доснуватися? Ця думка – як і його надто тривала відсутність – не вельми їй дошкуляла, та коли він якогось дня раптом зателефонував і напросився в гості, вона все ж не втрималася і, щойно він переступив поріг, шпигнула, що забувати стару подружку – «нехарашо». Він чомусь зам'явся, а потім брякнув, одводячи погляд:

– Та, тут таке діло... Я влюбився.

– Влюбився?! – Вона трохи помовчала, оговтуючись, а потім таки зважилась залізи в його душу, де, як їй здавалося, не було для неї темних кутків: – Ну і... хто ж... ця жінка?

Вона аж злякалася, почувши власний надтріснутий голос. Драбина загрозливо гойднулася в повітрі, а в ній самій щось заскімлило мало не пособачому. Може, тому, що колись, хай і тридцять років тому, хай ще у старших класах, але ж йому подобалася саме вона, і тільки вона! І це знали всі! А як він бігав за нею! Все село вважало їх гарною парою, і в'язало до купи, і називало їхнє «гуляння» під ручку «першою любов'ю», і дуженько переймалося, коли вони розлетілися в різні кутки світу... Він же навіть жінку собі взяв з ім'ям своєї шкільної симпатії, – щоб через двадцять років, випадково зустрівши, признатися їй, що «супружницю» вибирав розумом, без особливих «глибоких чувств», і збіг їхніх імен аж ніяк не випадковий... А оскільки, як відомо, стара любов має довгу тінь, то після тієї зустрічі вони з ним у ту тінь і вступили. Тобто стали таємними коханцями. Час від часу – коли зірки сприятливо шикувалися в ряд, даруючи їм нагоду згадати власну юність – із тим, ким вона була наповнена, і тодішні сокровенні бажання, які, як виявляється, іноді можна цілком утілити, варто лише взяти відрадженьня в потрібне місто. Правда, від тих мрій їм дісталися тільки ріжки та ніжки, з яких і холодцю не звариш, але що зробиш? Все одно це ліпше, ніж нічого. І це можна помацать руками, – щоб, ще раз упевнившись, що всі твої речі надійно закріплені на визначених для них полицках, і ти сам знаходишся там, де й маєш бути, і на твою роль ніхто не зазіхає, – спокійно і міцно заснути. А не мучитися безсонням, як у жовтороті роки...

А вона ж була впевнена! І він – теж! І все було добре, добре, добре... Все, що було між ними... Хіба ні? А раптом... Вона намацувала завислою в порожнечі ногою наступний щабель драбини... Ось він подасть їй руку – як завжди, міцну і незрадливу... Еге ж, їй буде вельми приємно, якщо він скаже, що влюбився... в неї. Ну, не любив-не любив, а потім узяв – і влюбився... Або так: колись у юності любив, потім розлюбив, а теперось, покатавшись стільки років, зрозумів, що знову полюбив, але вже по-іншому... Боже, яка маячня!..

А раптом?! І що тоді з цим робити?! Її душа на мить аж отерпла від страху: ні, хай краще пронесе, бо за це їй нема чим платити, це ж не ліжко, де можна підіграти... «Втім, заспокойся, – сказала вона собі, – бо ж якби було так, з якого дива він би стільки часу носа не показував і навіть не дзвонив...»

Він мовчав довго. Врешті розповів:

– Знаєш, я на курсах був. Сидимо в общазі з мужиками, випиваємо. І раптом чую з коридору голос жіночий... Ближче, ближче... Не пам'ятаю, що вона говорила, та я майже сразу втямив, що влюбився. В голос влюбився! Уявляєш?!

«В голос влюбився», – тихо повторює вона про себе і чує, що з одного боку їй відлягло, а з другого – боляче вкололо. Вона уважно дивиться на схарапуджене обличчя свого гостя, погляд якого бігає по її кухні, як спіймана миша, на його великі плескаті пальці, що нервово барабанять по столу, на розстібнутий верхній гудзик, за яким ходить ходуном міцний кадик, – і раптом розуміє: сталося те, чого ніколи більше не могло бути в його житті... після неї! Ну не могло бути, не могло... не могло... «В голос влюбився», – повторює вона ще й ще... І враз відчуває себе обкраденою. Ні, не зараз. Ні, не сьогоднішнє. Він обікрав її минуле! Не останні десять років, упродовж яких він до неї найжджає, засвідчуючи вірність своїй симпатії, – він обікрав її юність, оту юність, коли вона була впевнена, що хто-хто, а він таки її любить! По-юнацьки незграбно, лякливо торкаючись ще шовковими вусами її зціплених правильним вихованням вуст і тамуючи дроз у пальцях, покладених на її плече під час танцю. Аж і він їй тоді дуже-дуже подобався – так дуже, що вона, як і сторонні, вважала це коханням – найпершим, а отже найсправжнішим і, звісно, найчистішим. А отже, отже... воно було тоді взаємним! А хіба перше можна цілком витравити з себе чи рівноцінно замінити чимось другим, третім, четвертим? Воно ж неповторне! Воно може опуститися на найглибше дно нашої пам'яті, заховатися в найдальшу комірку нашої душі, – але воно незнищенне. І його неможливо зрадити, не зрадивши себе. Як перше слово, вкарбоване в до того стерильний аркуш твого життя, – воно помре разом із тобою. Перше слово, яке коронує перше твоє істинне почуття. Перше слово, яке належить навіть не тобі, а самому Богу: любов. Усі наступні почуття, які ти означаєш цим словом, – лише ерзаци й сурогати, в кращому разі – повторення, що обов'язково нагадують оригінал і викликають болісну відрижку. Бо все наступне – брехня, яка маскується під правду і яку ти, спокушений уже не платонікою, а плутонікою, заковтуєш не розжовуючи, щоб розчарування не було надто гірким... Перше не може бути брехнею! Бо що ж тоді правда?! І в тіні чого ти, жіночко, тоді живеш стільки літ?

«В голос влюбився», – звучить у ній, і вона відчуває себе ще й обдуреною. Бо ж усі ці десятиліття її тішило оте старе знання (кого-кого, а її він, безсумнівно, любив, бо це ж вона – перша), а тепер ось ця аксіома піддалася жорсткій перевірці – і з'ясувалося, що то була лише солодка ілюзія й гоноровий самообман! І що кохання прийшло до нього тільки нині, на п'ятому десятку, коли він утонув у голосі іншої – нової! – жінки... От тобі й підтоптаний зубр, якого, здавалося, нічим уже не проймеш, бо ж пройшов не тільки Крим і Рим, а навіть буцегарню! Та ж перед ним, вона знає, жодна самиця не встояла, – бо хіба встоїш перед

мужчиною, що має повний набір усіх чоловічих чеснот із густою шевелюрою включно?! І ось на тобі – його звалив наповал просто Голос...

– Знаєш, вона підпускала мене до себе буквально по сантиметру, два місяці!

«По сантиметру... два місяці... – повторює подумки вона, і її образа росте. – Ти забув, любий друже, що до мене йшов двадцять років! Навіть більше – якщо врахувати обтанцьовування на шкільних дискотеках! Це, мабуть, на мікрони треба міряти, а не на сантиметри...»

– Знаєш, я міг приїхати в її місто тільки для того, щоб побачить її всього пару хвилин на пероні. І все! І – назад...

«...побачить пару хвилин на пероні...» – відлунює в ній, і слід за цим із дна її пам'яті випливає обличчя іншого чоловіка, з яким вона бачилась усього п'ять разів у житті, і два з них – теж на пероні. То був львівський перон, і в потягу сиділа вона, і дивилась на нього через брудне віконне скло, і була щаслива, щаслива, щаслива – уже тільки тим, що бачила любиму постать, до якої не могла, не сміла підійти. Потяг відходив не в бік Києва – він відпливав у роки, у сто років її самотності, якими вона спокутувала ті дивовижні, рідкісні й майже миттєві зустрічі... Пам'ять залоскотала її, розгорнула пригасле багаття і витягла жарину. Запекло. «Авжеж, стара вішалко, чого ображатися? Нічия!»...

– Знаєш, я навіть жінці сказав.

– Що сказав? – тріпнула вона головою, наче хотіла витрусила з волосся пісок.

– Що влюбився в другу і не можу без неї жить.

– І що вона?

– Нічого. У неї ж нікого нема – сирота. Тільки я і діти. Тупик.

«Тупик...» – повторює вона і затуляє ранку від опіку. Авжеж, рано чи пізно всі приходять у тупик. Навіть тунель, прорубаний у стіні, не виводить на волю, а відкриває ще більший тупик, ще тупиковіший тупик, бо за першою стіною постає друга, далі ще одна, і так до безконечності. Тож тільки й шляху твого, поки прорубуєш та сподіваєшся, що попереду таки вихід. А де той остаточний вихід, відомо всім, тільки про це думати не хочеться.

– Ну і як ви тепер із... тією?

– А ніяк. Викручуємось як можемо. Дуже рідко, дуже ненадовго. Вистроюєм «парад планет». Підтасовуєм командировки. Один тільки раз у Києві у нас було дві години. Виручив старий друг – здав квартиру.

– Ну і?.. – вона знову напружилась, бо сповідь дійшла до її «парафії»

– ліжка, де, як він якось казав, їй не було рівних. Власне, це останній бастіон, ще не зданий невідомій суперниці. І хоча йдеться здебільшого про її акторське вміння, але ж він про це не знає, а їй програвати не хочеться, ой як не хочеться!

Та він не пожалів «стару подружку» і на її території:

– Знаєш, я нічого навіть схожого в житті досі не відчував. Ні-ко-ли!

«Нічого навіть схожого досі не відчував», – звучить у ній виразом. Вона важко зітхає – і відставляє драбину.

– Авжеж... З любов'ю це геть по-іншому, – погоджується, визнаючи цим, що відтепер і вона опинилася в його списку серед усіх інших. Тих, з якими без любові. Неприємна річ, але ж, якщо по правді, то й він для неї – теж серед інших, нелюблених...

Яка гидота! Поки не було оцього його пізнього першого кохання до жінки з Голосом, їхній «інтим» ти ще могла терпіти і списувати на безриб'я. Поки не з'явилася оця з Голосом, ти була для нього тією єдиною, яка йому подобалася з ранньої юності і яку він хотів, усе життя хотів, відтоді, як пробилися під носом вуса! І це могло зійти і за виправдання, і навіть за цілком пристойну основу для... Тепер у нього немає вусів, але наполовину сива голова. Тепер усе виглядає інакше.

Йї ставало бридко від самої себе... Ні, про це краще не думати... Сказати собі: ти за нього не гірша і не бідніша; ти теж колись любила (і любила не його!), і це не минуло безслідно, не минуло взагалі, ти все пам'ятаєш, і проти того чоловіка цей твій «коханець», як кажуть, і не вмивався. Хоча зовнішні дані у нього, може, й кращі. «Зовнішні дані!» Та ти б усі ваші «свідання» віддала за «пару хвилин» на пероні з тим... отим... ох, тільки тим...

А цей мовчить. Знає, що сказав достатньо. Головне зрозуміле й без слів. Ну а решта – житейський хвіст, безконечна тінь головного, яку не відсічеш, не відсікши голову. З рештою теж усе ясно. Зазвичай у нашому житті парадом керує саме решта – і це він, схоже, вже теж зрозумів...

– Ну і що тепер? – запитує вона тихо, витримавши паузу, упродовж якої її гість розкупорив пляшку коньяку і наповнив бокали.

– А нічого! Не знаю, з якого боку ламать. Та й чи треба ламать – не знаю. У неї там теж усе дуже непросто... Вимотався я за цей рік – страшно!.. Твоє здоров'я.

– Але ж був щасливим, – не питає – стверджує вона, роблячи перший ковток і слухаючи, як він обпікає її нутро.

– Був! – погоджується він якось наче приречено й опускає свою сиву голову.

– А уяви собі – що б там не було і що не буде, – уяви собі, що ти прожив би життя, а такого не відчув би... Це ж добре, що ти таки влюбився!

– трішки патетично каже вона, щоб підняти настрій – чи йому, чи собі самій.

– Та вже ж... – він кисло усміхається. – Все правильно ти кажеш. Тільки, знаєш, мабуть, краще б її не було, цієї любові.

– Ну що ти! Раз живем! А може, у вас щось і вийде, щоб разом... Ти ж хочеш разом із нею жити? – допитується вона. Колись вона питала про це Того, Кого любила: ти ж хочеш разом зі мною жити? Не треба було питати – це погано скінчилося. Але то був інший чоловік. А цього спитати можна. Бо вона – стороння. І він їй вірить. Отже, вона може питати його про все. Якщо не вона, то хто ж? Вона нічим не ризикує. Може, вона єдина нічим не ризикує, запитуючи його про таке.

– Хотів. Хочу. Не бачу виходу. Не знаю як... І вона не знає. Кожен раз, як чую її голос, наче мене хтось за центральний нерв сіпає і не одпускає. Дістало вже...

Його сірі очі ніби затягнені тонкою плівкою – вона вперше бачила їх такими. І вперше чула біль і безпорадність у його голосі. Їй стало жаль цього мужнього чоловіка, та вона знала, що нічим не здатна зарадити. Ну хіба спробувати змінити тему або хоча б кут зору. Приміром, частково перевести ситуацію на жарт – він любить жарти.

– Бач, як склалося: у тебе нині є повний набір: супружниця, любима жінчина і... – вона підвелася з-за столу і відійшла до вікна, – хто я тепер для тебе?

– Як хто? – він підвів голову. На обличчі був невідомий подив: хіба ти не знаєш свого статусу? – Друг.

– «Друг», – повторила вона й усміхнулася, стараючись приховати оскому, яку чи не вперше в житті викликало в неї це слово. – А... нащо ти розказав жінці?

– Бо дурень.

– Та ні, не дурень. Це точний признак, що ти серйозно влюбився.

– Ну і що? А тепер вона мовчить, і я мовчу. Вона чогось жде. І я жду. Отак і живем.

– Важко. Це не життя.

– А що робить? Куди дівається? У неї діти – і в мене діти. У неї чоловік – у мене жінка...

– ...в якої більше нікого немає...

– Нема! Не можу я її кинути! Та й здоров'я у неї вже дає такі збої, що я роблю не на косметику, а на аптеку.

– М-да, пробач, що таке скажу, але вона в тебе і замолоду зірок з неба не знімала! Їй нова сім'я точно не світить, – каже вона, згадавши його сухоребру дружину: жодна косметика не могла зробити її навіть при-

вабливою, і вона все життя ховалася, як тінь, за широку спину свого чоловіка.

– Та знаю я!..

Вона хотіла ще сказати, що коли любиш, то добиваєшся жаданого, йдеш на все, щоб бути разом із коханим, не зупиняєшся ні перед чим, бо ж нічого ціннішого за любов на світі немає, бо ж вона, тільки вона – найбільше багатство і найбільший смисл життя... Але ж ця прописна істина всім відома ще з юності! Тільки тоді вона сприймалася поверхово – як просто гарні й правильні слова, майже лозунги, аксіоми, на які наші незрілі серця, розгойдані першим чуттєвим трепетом, відповідали попіонерськи бадьоро і в такт: так-таки-так, завжди готові! воістину так, бо що тут заперечиш? тільки так, бо ж по-іншому й бути не може! Ці слова вкарбовувалися в нашу цнотливу пам'ять зі сторінок романтичних товстих книжок і сентиментальних індійських двохсерійників. Так, вони хвилювали, але стосувалися інших – гарних чужих героїв та їхніх почуттів, і тільки інколи (свідомо, але частіше – несвідомо) ми вимовляли деякі з них власними вустами, коли зважувались на перший поцілунок чи обійми. Ще не навчені мудрствувати лукаво, ми використовували їх як підказку для означення того почуття, яке першим потрясло нашу душу і здавалося нам одним-єдиним можливим і, звісно, вічним. Розчарування в тому почутті та його втрата, пережита майже всіма, підірвали авторитет старої істини настільки, що ми наклали негласне табу на її слова. Але саму цю істину не знищило навіть наше цинічне презирство, не кажучи про показне всезнайство. Вона нікуди не ділася. Бо вона більша за нас – і постійно нависає, мов гора, над нашими дрібними інтрижками, які ми вважаємо серйозними почуттями і які сиріч трава, що де-не-де вкриває зеленими латками суху пустелю нашого безбарвного життя... Та іноді дехто з нас неждано-негадано отримує *дар*, який піднімає його на вершину тієї гори, – і тоді нам під ноги валиться непотребом весь світ, а самі ми відчуваємося високо в небі, відчуваємося майже богами, бо нас переповнює Любов. Однак ту гору вінчає не вінець, а жертovníк. І тільки обрані здатні наситити його кровожерну пащеку, щоб залишитися навіки на самому піку, – а звичайні смертні, жахнувшись ціни, покійно сходять униз, у долину, щоб продовжувати своє життя у тіні. Де не спікає сонце і не валить з ніг вітер. Де від них не вимагається ні надмірних зусиль, ні непосильних розплат. Де дрібні радощі, посильні будні й фарватер устояних правил потроху змиряють високі пориви їхніх нібито безсмертних душ, роблячи їх самих провінційними мудрагелями, приземленими прагматиками чи озлобленими блазнями. Бо ж мудрий щастям назве спокій, розумний гору обійде, а пересмішник підніме її на кпини...

А ось сидить перед нею колишній веселун, ділок і практик до нутра кісток, який ще рік тому сповідував просту, житейську, вельми далеку від усіх духовно-небесних сфер, філософію, що зводилась до формули «радій життю такому, яким воно є, – і не стрибай вище голови». Завжди готовий вистрибнути зі штанів, якщо це обіцяло хоч жменю задоволення, він не вірив, що в світі існує щось таке, зв'язане з жінками, заради чого можна пожертвувати й головою. Йому вельми комфортно жилося за цим принципом. І в його філософії не було місця прописній істині про любов як найвищий дар і смисл усього життя – дар ціною в життя... І ось тепер усвідомлення ваги цієї старої, як світ, істини розвальноє все його існування! І він нічого не може втримати в своїх широчезних, схожих на лопати, долонях, бо все валиться з його рук. Бо з того моменту, коли її високі слова – слова, які він давно вважав теоретичними скелетами, навіки прописаними в шафах шкільних кабінетів, бо ж їм нема місця в реальному житті, – коли ці нібито мертві слова враз обросли живою плоттю й стали вимагати, щоб їх годували конкретними діями, він виявився не годним бути господарем своєї долі. От без любові – міг, а з нею – не може! Ця любов руйнує світ довкола нього і в ньому самому, руйнує його сім'ю, руйнує кровні узи, а його самого мучить без надії на помилування, вимагаючи неможливого, – і на те немає ради...

Вона завважила, що це ж уперше вони з ним розмовляють про любов – досі якось обходилося без слів.

...Того разу між ними нічого не було. Вона провела його до порогу, чмокнула у гладко виголену щоку і побажала щастя, ну, тобто виходу з тупика. Довго дивилася з вікна у бік вокзалу і смалила цигарку за цигаркою, розмірковуючи над тим, чи так уже й добре бути для чоловіка другом, якщо ти жінка, з якою він має інтим.

Він об'явився знову аж через рік. Як звичайно, зателефонував по обіді й запитав, чи може прийти. Ще з порогу вона вп'ялася в нього допитливим поглядом, та він дивився то кудись убік, то собі під ноги, засіваючи простір довкола жартівливими запитаннями: як діла? як ваше безцінне здоров'ячко? як на лічному фронті?

– На лічному фронті без змін, – перефразувала вона назву відомого роману Ремарка і пропустила його на кухню.

Далі все було так, як у старому кіно, вивченому напам'ять. Він виклав на стіл кільце ковбаси і шматок твердого сиру, поставив чвертку коньяку.

– Мій поїзд у три сорок. У нас півтора часа! – оголосив регламент і розкупорив пляшку.

– М-да, як завжди, щедро, – трохи єхидно усміхнулася вона.

– А що зробиш? – пересмикнув він плечима.

– Ну, міг би поїхати й о восьмій вечора, робочим.

– Чухкать п'ять годин і кланяться кожному стовпу? Е-е ні! Я скорим буду дома ще засвітла. Точніше, в дев'ятнадцять нуль сім.

– Та вже ж... Так ти скучив!

– Не треба! – він грайливо похитав пальцем у неї перед носом. – Ти ж знаєш, я терпіть не можу робочих поїздів.

– Та знаю, – зітхнула вона. – Ладно, наливай.

Вони випили, він знову налив. Розмова була жвавою – за рік новин назбиралося навіть у неї. Позатим вона дивилася на нього й зважувала, чи варто питати про Ту, з Голосом. Мабуть, не варто. Але після третьої, випитої, як і належить, за жінок, цікавість узяла гору.

– А як твоя любов поживає?

Він був готовим до цього запитання, бо відразу ж не відповів – вистрелив, але кудись ніби вбік, повз, мимо, і прозвучало це так, наче в дулі був холостий патрон:

– Ніяк. З любов'ю все кончилось. І з жінкою живем як чужі. Не будемо про це.

Вона тактовно помовчала. Зрозуміла, що знічев'я перемогла й цього разу і що ця її перемога коштувала йому аж надто дорого і навряд чи він їй надто радий. Та й їй вона навіщо? Хіба потішити жіноче самолюбство?

– Отже, зозуля-друг перекувала і нічну, й законну?

– Виходить, що так, – кивнув він, криво усміхнувся і розлив решту коньяку. Потім запустив бісика: – Тобі полежать не хочеться? Я вже більше року не був із жінкою.

Вона теж усміхнулася: він такий передбачуваний! І знає, що вона його не образить, бо...

– Чому б і ні?

Авжеж, тепер знову можна все. Тій не поталанило – і до неї не дотягнесь. І тій щастя зрадило – тож має причину. А вона не може позбутися цієї тіні. Тож чому б і ні? Наші тіні нас не зраджують – хіба це мало?

У ПОТОПІ

– Вставай, нас залило!

Ірина щось буркнула й одвернулася до стіни. Але сон було порушено. Слів вона не розчула, але тон! Голос цього чоловіка не міг бути грубим, принаймні у ставленні до неї. Кілька годин тому вона заснула під його муркотливо-вдоволене «Доброї ночі, солоденька». Те «доброї ночі» прошепотів їй коханець, а це кричить хтось чужий.

З теплої глибини сну піднімалося щось холодне й слизьке – Ірина відчувала це знизу, наче животом. Вона спробувала піднятися вище – як птаха, загнана вітром на крижину, щосили відбивається від твердої брили крильми, – але зверху теж щось тиснуло, не даючи злетіти... Сон відпливав від неї білим підбитим вітрилом і, наражаючись на льодини, вислизав з очей. Але очі вперто не хотіли розплющуватись.

– Вставай, знайшла коли спати!

Ірина підскочила на ліжку, мов ударена батоном:

– Що сталося?

Було темно, тільки десь зовсім поруч капала вода. Неритмічно, важко, але щомиті частіше. До холоду додавалася сирість й аж дерла горло присмаком мокрої крейди. Пересиливши відразу, Ірина ковтнула клубок в'язкого повітря. Легше не стало. За мить блиснуло світло – і вона не впізнала приміщення. Не тому, що квартира була чужа, – це жінка пам'ятала. Кімната буквально на очах розповзалася по швах, наче її склеїли з картону. Вода у дрібних калюжах на підлозі раз у раз здригалась від нових важких крапель. Калюжі пухли, росли, зливалися в масні озерця. Мокрі смуги краяли стелю, а кутки набрякли так, що, здавалося, ось-ось закашляють. Лише тепер Ірина втямила, звідки в її сон заповз холод і відчуття близької води: двоспальне ліжко вже теж устигло «підмочити свою репутацію», дарма що ховалося в глибокій ніші, а набрякла вологою ковдра аж обліплювала тіло. Схоже, у квартирі не лишилося жодної сухої місцини.

Голого мужчину, що нервово натягував на сині ноги білі в дрібний горошок труси, вона не впізнавала. Від його постаті віяло ворожим

протягом, і жінка інстинктивно потягла важенну ковдру аж до підборіддя. Та вже за мить уявила, як кумедно їхня пригода виглядає збоку й, відчувши себе героїнею несмачного банального анекдоту, розреготалася.

– Найшла коли сміяться! Вставай та щось роби! – чоловік гарикнув так грізно, що Ірина злякано осіклася, згадавши його поважну посаду в районній ментовській конторі. На очі зринула з пам'яті недавня сцена – і розпливлася, мов крапля олії на воді: її п'ятирічний Дмитрик тягнеться на пальчиках до високих погонів стрункого дяді, якого вперше бачить у їхньому домі, гість піднімає малюка й поблажливо дозволяє торкнутися колючих зірочок, потім ставить на підлогу, присідає й каже дуже поважним голосом: «Рости, пацан, – і в тебе такі будуть, і тоді тебе теж усі боятимуться, поважатимуть і, – лукаво зиркнувши на Ірину, – любитимуть»; Дмитрик переводить уважний погляд на маму, червоніє й несподівано випалює: «А я не хочу!»; гість на мить розгублюється, його обличчям перебігає гримаса образи і навіть щось схоже на гнів, та він відразу ж бере себе в руки й легко, наче жартома, шльопає хлопчика по потилиці: «Ну й дурненький!»; Дмитрик ховається за Ірину й сльозливо кричить звідти: «Неправда! Неправда! Ви нехороший дядя!»... Ірина скреготнула зубами й затулила обличчя руками – наче син був поруч. Та вже за мить безсило опустила руки.

Отже, цей ковчег, ключі від якого дав її коханцеві однокурсник по міліцейській академії, аби вони безпечно і, звісно, полюбовно перебули тут ніч – далеко від домівок і родин, – цей чужий ковчег раптово дав течу. І вони мають його рятувати. Хіба ж це не смішно? Але її регіт, мабуть, видався йому не тільки істеричним, а й неадекватним. Тимчасом його гнівливий окрик-наказ був сповнений реальної погрози, і вона злякалася: справді, такий може й ударити...

Ірина розгублено роззирнулася, наче шукала захисту чи сховку. Чорне заплющене око телевізора – мов забитий наглухо лаз в інший світ. Вночі, після їхніх любовців, він дивився по відео порнушку – жадібно присмоктавшись до забороненого плоду, радий, що вдалося дістати конфісковану касету, і невдоволений, що вона не схотіла розділити з ним оту новомодну розкіш. Нині екраном жваво повзли темні гадючки, вони звивалися, раз у раз ховали підняті догори голівки і намагалися одірватися від власних хвостів. Хвости тремтіли, пульсували, двоїлися, троїлися, витягувалися, відпадали, та відразу ж, підживлені прибуваючою водою, відростали знову. На журнальному столику підмокали рештки святкової вечері, краплі обстукували тарілки, важко бухкали в бокали, перекочувалися через краї столу і падали додолу...

Ні, цього не перебудеш і не переждеш. Треба вставати.

Капців біля ліжка не було – капці взув чоловік, і жінка ступила ногами прямо в льодяну калюжу.

– А що мені робить? – спитала тихо й розгублено.

– Вимочуй воду! А я піду вгору – будить сусідів! – він рвучко натягував штани, а ті пручалися, наче втрапили в чужі руки.

Ірина подумала, що голою виглядає в цій ситуації щонайменше дурнувато. Натягла білизну і, розуміючи, що в нарядній сукні, в якій приїхала сюди вчора (авжеж, їхні побачення – щоразу свято!), таку роботу не роблять, рушила як стояла у ванну кімнату – шукати ганчірку, таз, миску чи бодай банку, щоб черпати воду. А та продовжувала прибувати. Вузкий коридор затискав її течію й погойдував хвилячки, не облицьована ванна, здавалося, ось-ось стане човном і попливе по ньому як по ріці... Вона знайшла в тій ванні дві великі пластмасові миски, підставила одну під найбільшу течу в кутку за телевизором, а в другу заходила ганчіркою, видобутою з-під раковини, збирати воду по кімнаті. Підлога в холостяцькій квартирі була брудною, руки швидко спухли й потемніли, шкіра від холоду покрилася гусятинням, очі заливали сльози – єдине, що легко маскується в потопі. З драної чужої майки в миску стікали чорні патьоки, ветха тканина тріщала в руках, як остання жертва, що не має жодного шансу на спасіння і знає про це.

Попри холод, усе тіло Ірини швидко стало липким од поту і таким же брудним, як ганчірка в руках. Жінка ще сподівалась на гарячий душ – потім, але червоний кран лише чмихнув, зашипів і змовк – і вона зрозуміла, що не відмиється.

– Уявляєш, нас залили ті, що вище через поверх! Зразу над нами нікого нема, а коли я піднявся на сьомий, через двері чую: вода аж стугонить із крана! А старий крич спить як убитий, сука!

Вона не підвела голови, зосереджено згрібаючи воду. Він бігав по квартирі, збираючи власні речі. Витягнув касету з «відика», кинув у дипломат – і той хижо клацнув замком, наче поставив тверду крапку в кінці іспитового завдання. По тому заторохтів посудом на кухні і, повернувшись із широким кухлем, присів біля калюжі в іншому кутку кімнати. Дощ ущував і їхня робота перестала здаватися марною та безконечною, а мовчання підганяло...

Вони попрощалися біля під'їзду.

– Отам, за рогом, прямо, метрів за п'ятсот, – вокзал... А я, звиняй, біжу на трамвай, у мене через час пара. Пока! – Рвучко цмокнув у щоку – наче вжалив, – і вже за мить розчинивсь у натовпі.

З цим його поцілунком у неї ніби ввійшла вся сіль, яка лишилась на

дні після великої води. Ірина відчула, що швидко просякає цієї сіллю, що нутрощі сковує колючий холод її кристалів, що все тіло покривається льодяною солоною шкіркою – і воно кам'яніє. Вона не змогла відійти від будинку навіть на крок – ноги намертво приросли до ганку, наче «висотка» не хотіла відпускати її від себе. Ірині здавалося, що вона стоїть тут уже вічність, і ще вічність стоятиме, і ще, аж поки... Врешті жінка відчула, що її обличчя заливають сльози, які відігріло вереснєве сонце, що повагом піднялось над будинком навпроти й обмачало теплими пальцями все, до чого могло дотягнутися. А вслід за цим до її слуху долинув посвист електрички. Десь зовсім поруч. Вона обсмикнула спідницю і рішуче пішла на нього, не озираючись.

З ЗАВЖДИ ПОРАЗКА

– Або ти лишаєшся й кохаєшся зо мною, або йди під три чорти! Взагалі! Чуєш?!

– Чого дуло виставила? Ти ж жінка!

– Не треба тут про жінок! Аби ж ти був чоловік! Так і знай: або ти спиши зі мною, або я їду до того мужика і починаю крутити роман із ним. А ти й далі ревнуй собі в кулак!

– Навіть мужики так навпростець не пруть! Невже нема інших слів?

– Авжеж! Ви, мужики, самі себе боїтесь, коли треба називати речі своїми іменами... І чого ще між нами не було, аби я церемонилась?! Чи ти хочеш, щоб я тебе жаліла?!

Підійти б до цієї розпашілої в гніві, задрати спідницю – і всмак одходити лозиною! Як вредне дівчисько, що дратується заради забави. Але ж не дівчисько, ні! Справжнісінька мегера! Ще й у штанах! Таким навченим треба закладати пальці в рота – і дерти од вуха до вуха, щоб не вергали каміння з праці! Та й це не допоможе... Переламати б через коліно, обірвати на ній усе до нитки – і жбурнути на землю! Навзнак! А потім... потім дістатися-таки дна того глибокого колодязя, з якого вона вже три роки напуває його брагою. Бо ж не дає, сучка, тій бразі виграти, вистоятися, стати міцною й прозорою, щоб вона врешті змогла пропустити світло. Мутна брага – і в голові мутно: ні п'яний, ні тверезий. Ніякий. Тягне – не дотягує. Вабить – і відступає...

Чи це я постійно відступаю, чуючи нутром, що її зваба – небезпечна, що од такої краще триматись на відстані? Авжеж, відступаю! Час од часу, як потераний, лізу в її капкан, точніше – в клітку, і шукаю там п'ятий кут – замість того, щоб загнати в кут її. А вона клітку не зачиняє, стерво! Каже: у нас демократія – кожен вільний бути голодним вовком, а улесливих псів я терпіть не можу. Казала... А тепер ось перейшла в наступ. Зі зброєю в руках. Здали нерви? Чи брага сьогодні поперла через край? Чи закортіло, щоб хтось таки полизав п'яточки?

Ні-і-і-і... Ця жінка – справжній мисливець. Вона вміє довго тримати жертву в прицілі. Так довго, що іноді здається: стріляти не збирається

взагалі – просто грається з тобою. І в руках у неї не рушниця, а всього лиш палиця – довга, загострена з одного краю й гачкувата з іншого: віджену, притягну, уколю... Ні-ні, таки мисливець! І ти, хоч наче й звір, однак од кулі не втечеш – не проста то куля... Ну ось, вона пересмикнула затвором – новий патрон увійшов у дуло. А ти ні втекти, ні напасти не годен: ноги-лапи до підлоги приросли, погляд застряв у вічку – тече дулом назустріч її ненависті. Чи чому?

Хіба так люблять? Хіба так зваблюють чоловіка? Так – відштовхують. Але ж ця знає, що він не піде геть. Добре знає, розумничка!.. Ти відчуваєш, як глибоко у твоєму нутрі дражливо ворухається дрібні гострі осколки – давні й свіжі, які тебе дістали під час перебіжок мінними полями і втеч із переслідуваннями. Еге ж, досі ти жодній ні вполювати, ні приручити себе не давав! Однак, що правда, то правда, поведився радше як заєць... І чим заяча свобода краща за неволю пса? Хоч чимось вона винагороджується? Тільки й того, що живий та теплий. А в безпеці й на волі – хіба поки у власній норі. Щойно носа виткнеш – тебе полюють... І ця тигриця, схоже, таки спіймала тебе – як ловить вухатого промінь фари на трасі. Бігти, поки впадеш під колеса, чи відчайдушно шарпнутися вбік – у той темний ліс, з якого твої ж таки ноги вже завтра...?

Ех, зібрати б усі ті осколки – ач, як печуть, нагадуючи про твою малодушність! – та переплавити в цільне ядро – і метнути ним в очю дияволицю, яка так яро випробовує тебе на міць! Воздати їй одній – за все їхнє поріддя, раз вона так наривається. Ач як пасе!.. Але чим би ти зарядив те ядро, якби й міг? Що має убійну силу проти неї? Ненависть? Презирство? Сміх? Круті набої, безвідмовні, стовідсоткове попадання. У ворога. Але ж вона – не ворог. І ти аж ніяк не хочеш її знищити, бо... тобі потрібна ця жінка. Тоді – любов? Чого нема, того нема... Хіба таку можна любити?! Нема? А як називається те, що наче волоком тягне тебе до неї, що не дає тобі ні одвести очей, ні підійти впритул, що кожного разу жене тебе геть – у безлюдний ліс людей, де ти ганяєшся щоночі за її ж таки привидом (чи од нього?), щоб урешті знову спинитися перед завжди відчиненими перед тобою дверима її клітки – і ввійти? Яким словом означається це почуття, що водить тебе по колу: пристрасть, туга, бажання, страх? Чи все ж любов?..

Ладно, залишимо Богу Боже. Хай – кохання. Більш приземлена штука, але не менш зрозуміла. Особливо, коли та, яка на нього претендує, виставляє проти тебе не жіночі принади, а весь свій боекомплект: гнів, виклик, насмішку, погрозу, ба, навіть біологічний заряд ревності! І каже: або – або. Навіть не каже – вимагає! І, схоже, не боїться – ні твоєї можливої ненависті, ні презирства, ні навіть сміху! Наче впевнена, що в тебе

їх нема. Або ж просто на них не зважає, бо цілиться вище. І їй не соромно бути відвертою – до цинізму і цинічною – до відрази. Як на базарі: або оддавай, дядьку, товар за мою ціною, або я піду далі, – маю гроші, а тут є вибір, тож не переоцінюй свій крам. Ач яка: груди – колесом, з очей – іскри крешуть, короткі чорні пасма прилипили до високого лоба, а вся постать аж бринить од напруги!

Під таким натиском здаються фортеці, але хіба переможені люблять своїх завойовників? Утім, вони іноді зустрічають гвалтівників хлібом-сіллю, аби задобрити – перед тим, як цілком віддатися на їхній розор чи ласку... Але ж я не баба, яка, навіть здавшись з усім потрухом, не завжди програє і навіть може згодом узяти нищівний реванш. Чоловік же мусить тільки перемагати, бо переможений чоловік – це завжди знищений чоловік...

Це протяглося – як польова дорога в гнилу погоду: наче йдеш, багнюку топчеш, ноги аж гудуть, а все на місці, і далекий вогник не наближається, а наближається зима, ще одна зима, ще одна самотня зима, ще одна самотня зима з оцим чоловіком, який ніби й поруч, щовечора поруч, не може без тебе, не можеш без нього, але відстань між вами ніяк не скорочується, відстань між вами – як льодяна брила, і вона не тане, бо їй для танення не вистачає ні тепла, ні вогню, бо ми боїмося випускати із себе тепло й вогонь, бо ми не певні в тому теплі й вогні, бо... Скільки це ще може продовжуватись? І нащо продовжувати таке? Тулитися до тієї брили – й самим вимерзати зсередини?

Чи можна наростити нуль? Багаття в холоді – це завжди справа чийось конкретних рук, дарма – свідомо чи інстинктивна. Це опір інерції й ентропії, які, вистуджуючи ліниві душі, щомиті швидше зносять їх у зиму вічну, де нема життя. Для смерті ж нічого не треба робить – просто опустити руки! І хай усе буде так, як має бути? Як станеться саме – без мого втручання?! Але ж я не китаянка, блін! І на біса мені така філософія, коли я ще тепла і хочу горіти? Коли я не хочу, щоб спокій мені навіть снівся? Коли я хочу цього чоловіка, що, як звір у лісі, боїться вогню й водночас прагне підійти до нього якнайближче, а тому – ходить колами, колами, колами... А у кола ж кінця нема! Як і в польовій дороги, в яку ти вріс шляховим стовпом... Як і в цих стосунків, що застрягли в баюрі... Я більше так не хочу! Я більше так не можу! Це відчай, це протест, це інстинкт, це «рятуйте й помилуйте»... Називайте як хочете – тепер бай-дуже! Мені не допоможе ніхто – якщо не він...

Авжеж, я нагло поставила його перед вибором. Але я мусила так зробити... Мабуть, він вважає це принизливим ультиматумом і навіть погрозою. Можливо, в цю мить він ненавидить мене або навіть зневажає.

Та чи він відчуває мій страх?!

Сьогодні ти затулила собою вихід – і вбила в мені зайця. Але мене ти не знищиш, жінко!

...Цей вузол не розв'язується. Я затягну його щосили, за обидва кінці, – щоб він годився тільки для розрубання. Я свідомо роздратовую цього чоловіка, щоб він підняв свого меча. І підставляю власну голову. Він не повинен промахнутися... Авжеж, якщо він піде, я розрубам цей вузол сама! Тоді моя самотня імперія стане ще більшою, але мені вистачить вартових! Я буду міцно тримати кордон на замку! Бо що мені ще залишиться?! Та зараз я ще тримаю його – в прицілі – і провокую. На напад і завоювання. На інший рівень гри, який може змінити наші ролі. Або на остаточне її завершення на цьому етапі – на жаль, обопільним програвшем, бо не виграє ніхто.

Моє горло перехоплює спазм. Затягуючи вузол, я перекриваю доступ повітря собі. Безконечність – це привілей кола, але не мотузки, милий. Отже, остаточна зупинка дихання – або початок другого, глибшого. Але щоб оте друге відкрилося, треба хапнути ротом смертної задухи – справжньої, яку ризикуєш уже не видихнути.

Мої руки втомилися тримати рушницю – й ось-ось затремтять...

Мої очі втомилися вдивлятися у зіницю дула – й аж печуть. Наче це око циклопа, в якого нема ні мізків, ні серця.

Треба одвести погляд. Треба глянути на неї – так, щоб руки їй зрадили. Де взяти силу, щоб уразити її слабкість? Дурне змагання, та відступати нікуди. Ти в тупику. Але тупик має той плюс – можливо, єдиний, – що за спиною твердь. А отже, об неї можна обіпертися – і відштовхнутися...

Ну от! Здуру вузол затягнула так, що вже як каменюка. Далі тягнути нікуди, та й сил немає. Рубай же, ну! Чого застиг, як монумент? Я теж так можу! Бачиш – можу! Хоч і киплю всередині. Киплю... Стою навпроти і демонструю оте кипіння – щедро, пристрасно, аж люто. А він продовжує дивитись на мене – незмигнано, вперто, безстрашно. Як бик на кориді, що готується до нападу: лоба підставляє, а рогами погрожує. Чоловік, який тобі геть не подобається, чоловік, без якого ти зможеш спокійно прожити всі наступні сто років своєї самотності, чоловік, якого ти роздратовувала так, що він стає небезпечним... А ти все солиш, солиш, солиш. А він – їсть, їсть, їсть! Наче під'юджує тебе вивернутися навиворіт: ну, всю свою сіль оддала? шкреби дно! що ти ще кинеш мені межі очі? жменю перцю? давай, давай – я готовий! де твій останній набій?..

Я витримаю, я дотерплю, я діждуся, поки в тебе залишиться тільки твій колодязь, отой колодязь із брагою! І, врешті, ти мені виставиш його – як свій останній, суто жіночий, аргумент. Але ти мене дуже розізлила,

дороженька! І я в нього – плюну! Плюну – і піду геть. Назавжди. Бо після такого не вертаються. І ти залишишся сама – знищена, спустошена й прикинута у своїй фортеці, чи пак келії (яка різниця? – руїни, руїни...). І так тобі й треба, дурна амазонко!..

Я не боюсь... Він сильніший, але я не боюсь! У кого є его, той завжди вразливий, у кого його нема – того не існує, і такий мені геть нецікавий. А в цього таке его, що Господи прости! І я б'ю по ньому – точно, відкрито, безжально. Але він тримає удар! І навіть не прикривається. Ач, який погляд! Наче списа межі очі вганяє. Це дратує – і приваблює. Це розпалює гнів – і викликає повагу... Хто кого передивиться – твоя улюблена дитяча гра. Та нині це вже не забавка – нині з'ясовується, хто кому завдасть більше болю. І вже ясно, що переможе упертіший і жорстокіший. Тобто – дурніший... Переможе? Навіть якщо й так, то – що виграє?!

...виграє... грає... а я?... а ти?... а я... ау-у-у... а ми?... а мо'...

Яка луна! Яка порожнеча довкола! Нече в голому полі, де один – не воїн, а двоє – завжди поєдинок. Ти керуєш парадом, ти ведеш першу скрипку, ти диктуєш правила цієї дуелі і задаєш рівень її напруги. Ти першою піднімаєш голос на півтону – і луна стає голоснішою. Ти ще підвищуєш ноту – та луна не відстає... Поле стягується, як шагренева шкіра, поле росте до неба, наче його виштовхує туди якась могутня сила, що тисне з глибини, – і ось воно вже збіглося в малесенький клаптик землі на вершині гори чи над урвищем. Але ґрунт обсипається під вашими ногами – і ви мусите й далі підступати одне до одного... Близько – як ніколи досі. На обличчі навпроти вже можна роздивитися кожну волосинку / пушинку, рисочку / зморщечку, родимку / ластовиннячко... Бачиш випнуту жилку на вилиці, що пульсує в такт із гепанням твого серця... Чуєш гарячий подих, що обпікає вже твоє лице... Авжеж, льодяної брили між вами тепер немає – тепер між вами вирує вогонь. І це ти його запалила... Ще один крок – і він спопелить обох! Це краще? Ти цього хотіла? Як це формулюють дурненькі дівчатка, втираючи перші розмоклі любовні шмарклі: «Злитися в єдиному полум'ї великого кохання»? Що вони знають про те полум'я?! Чи хоч трохи тямлять, про що мріють? Ох ці «споконвічні» жіночі бажання...

То ти хотіла цього чи чогось іншого? Ви ж підійшли впритул – на відстань, коли вже нема шансу зробити промах! Але ж відступати – зась, обом – зась. І тікати ніяк, та й пізно... та й нема куди... Куди – від себе? О ні! Тільки не тікати!

Авжеж, це протистояння робить тебе живою – уперше за багато років, і навіть якщо не надовго, то все одно воно того варте! Цей пришвидшений пульс наповнює твоє тіло жагою – жагою до битви чи танцю, хай

навіть над прірвою! Твій ворог тебе не зрадить – він теж боротиметься / танцюватиме до кінця. Не відводячи погляду. Готовий щомиті прийняти удар – і напасти у відповідь. Це бій, з якого тікають лише боягузи, котрі бояться власної тіні...

Авжеж, вона сильна. Прекрасна і сильна. Шалено приваблива у своєму пориві. І я, мабуть, простив би собі її перемогу. Але вона не простить мені мою поразку.

Отже, не можна сказати «Так» (я піддався, поступився, змирився). Але не слід говорити й «Ні» (я відступив). «Так» дорівнює «ні» – це саме той випадок.

«Так»: твоя перемога. Але піррова. Мене, чоловіка, загнано в кут. Жінкою. Упокорений, я сплю з тобою. І тоді дарма, чи я хотів цього сам, чи роблю це з примусу: спати можна по-різному, мила... Але чи допоможе навіть кохання моїй зневазі, нашій зневазі? Та й хіба цього ти хочеш, дурненька моя?

«Ні»: я відходжу від бар'єра. Плюю у твій колодязь і йду з твого життя. Жорстоко принизивши тебе за твій гонор і... обманючи себе. Бо хіба ж цього я хочу насправді?!

Слухай... Ти мене чуєш? Зараз ми програємо обоє. Ми обоє втрачаємо очки. У цієї дуелі не може бути двох переможців. Отже, йдеться про те, щоб вийти з неї бодай достойно. Як не крути, хтось має поступитися. І я точно знаю – хто. Бо ти не любиш поступливих. Гей, жінко! Ти ж хочеш мене любити?

Авжеж, знаю: я сама загнала ситуацію в безвихідь. Хороший воїн першим не нападає. Я підставила себе, кинувши виклик тобі. Божевільна! Тепер ми обоє під ударом. Пат. І нема нікого, хто міг би розвести нас на вихідні позиції. Та й нічий бути уже не може. Не може! І що робити тепер? Господи, що ж мені робити?!

Є слова – межові, і я їх сказала. Тепер жодні інші слова вже не мають значень... мої слова.

Ми мовчимо. Мені все більше подобається це мовчання. Жінко, я чоловік, і я хочу ним лишитися. Ти не перемогла, але й не прогала. Бо ти не можеш програти, люба. Тож не мучся. Опусті свою дурну рушницю й вертайся в колодязь. Там твоя сила. Шумовиння зійшло – твоя брага стала міцнішою і прозорішою. І я готовий її пити!.. Ти ж прямо сказала: я хочу, щоб ти мене кохав. Для цього, щонайменше, ти маєш стати жінкою...

Авжеж, звучить анекдотично. То посмійся.

Я теж посміюся. Але ти почни першою. Ще раз – першою.

Я сказала прямо: хочу, щоб ти мене кохав. Ні, я сказала: хочу, щоб ти кохався зі мною... Ет, один чорт на всі кола пекла... Аж знаю, що жінки

не повинні таке казати. Та мені було не до пристойностей. Бо ж я мусила хоч чимось його дістати – раз він не зважувався ні на що! Ну такий вже у мене язик... От і виговорилась на свою голову... Власне, а що ще може зробити жінка – якщо вона жінка?

Ох, це вже схоже на здачу... Та багато ще чого можна: штурхнути в груди, випхати в двері, плюнути в обличчя, погукати сусідів, викликати міліцію!.. Може, й жаль, що на це «багато» я виявилась не здатною. А мо', й ні. Бо ж хіба не ти сама, із самісінького початку, віддала вибір – у його руки? Хіба не ти сама обмежила цей вибір, зв'язавши себе ж по руках і ногах? Хіба не він зараз вирішує? Хай і під твоїм прицілом, але ж ви обоє знаєте, що в тебе вже немає жодного патрона! І це тільки його добра воля, що він ще не відштовхнув тебе назад – у ту прірву, яку ти розверзла за собою...

Що ж я можу ще зробити? Далі – хіба впасти йому на груди. Але хіба таких – обіймають? Хіба таке – забувають? Дарма, що ти вважаєш себе невинною, – подібні вибрики жінкам не прощаються... Отже – навзнік у прірву? Бо ж позаду немає місця і на півкроку! А на його лиці жодна рисочка не сіпнеться... Отже, все...

Найвища моя партія – зіграна. Вона була чоловічою. Та я не чоловік. Цю роль я могла б ще грати наодинці з собою і лише на власній, обмеженій стінами, території: у фортеці, в келії, в затворі. Але не тут. Але не з ним. Отже, крапка. Отже, програш? Ні-і-і-і-і... Тільки б не заплакати! Тільки б не впасти в істерику!.. Боже, дай мені сили!

І йому – дай...

Ти чекаєш. Ближче – уже неможливо. Ближче – вбивають, відштовхують або зливаються. Ти мовчиш, не відводячи очей. Тобі важко. Але ти мудро робиш, що мовчиш. Ти даєш мені змогу – нарешті даєш мені змогу! – зробити *свій* хід. Не у відповідь, не на перехоплення, а на випередження. Ти переступила жіноче, щоб я підсилив чоловіче. Щоб я вирішив. Щоб я або знищив цю гру та її гравців, або змінив її. Ти сказала: стосунки вичерпано, далі – або розрив, або злиття. Погано, що це сказала *ти*, – бо цим ти позбавила мене слів і звузила вибір настільки, що він перестав існувати. Добре, що ти залишила останній хід усе ж за мною – право на дію. Так, у чоловіка не можна відбирати це право, жінко! Ти відчуваєш, як воно росте в мовчанні? Чи глибшає твій колодязь, жінко, коли мужчина робить крок до цямрини?.. Ти готова дати йому напиться?..

– Ну добре. Побавились – і досить. Уже четверта ночі. Постели мені, я хочу відпочити бодай пару годин.

– Ти не поїдеш додому?! – брови вгору, скривлені недовірою губи,

але очі зволожуються. Мені кидають подачку, відступають чи прагнуть утвердити власну, чоловічу, гідність? Стріляти чи опустити рушницю? Чи це просто перемир'я з наміром зібратися на силі? Хочеться уткнутися носом у його плече і розревітися – безоглядно, не думаючи про наслідки. Просто розтектися, як тепла калюжа посеред уляклого шляху... Але не можна, не можна, – вона це не відчуває, а точно знає. Бо в завтра треба відступати обережно. Бо завтра може виявитися теж прірвою.

- Як хочеш, – намагатися говорити рівно, спокійно, майже байдуже.
- Де тобі постелити?
- Де хочеш. Тут, тут. Ні, отут.
- Добре. Я ляжу там.
- Як хочеш. Але й тут вистачить місця для двох.
- Ти впевнений?
- Звичайно. Це широке ліжко.
- Це вузькоколіяка. Тут я завжди сплю одна.
- Воно достатньо широке... У мене ноги холодні, а в тебе гарячі.
- Дивно, чому вони в тебе такі холодні.
- Бо змерз.
- Ось ця ковдра тепліша.
- Це хороша ковдра.
- Дивно, але не тісно.
- Я ж казав.
- А що ти скажеш уранці? На скільки тижнів утечеш цього разу?
- Мовчи.

І вона змовкає, вслухаючись у гул темної важкої води, що піднімається з глибини колодязя. Вона зрадлива, ота вода, але це – її вода, і з нею воювати немає сенсу. Вона заливає її обличчя, що дивиться в стелю – і нічого не бачить. Вона обмиває її всю – і залишає чистою та легкою. Майже невагомою.

Навznak. Жінки падають тільки навznak. При цьому іноді вони літають. Але про це чоловікам знати не обов'язково...

ЧЕРЕВИЧОК ДЛЯ ОЛЕНКИ

Його стоптані, викривлені туфлі були так далеко від зіркової системи Сиріуса, що викликали непереборне бажання розреготатися. Оті, які нібито прилітали звідти на Землю і мали честь спілкуватися з цим сіреньким, вичовганим об життя, як ганчірка об підлогу, чоловічком, теж мали б реготати. Мусили!

Але ті, мабуть, не реготали. Якщо, звичайно, прилітали. Натомість вони йому нібито сказали, що наш Всесвіт – замкнута система і має форму черевичка.

Степан Іванович нарізав кола довкруг Вікторії років зо три, спостерігаючи її невдалий другий шлюб і вичікуючи, доки блаженка шхуна розлетиться на друзки в якомусь із наступних штормів. Шторми були здебільшого фінансові. Тоді вона приходила до нього позичати гроші буквально на хліб, бо майже нікого ще не знала в місті. Її чоловік хронічно не працював, а вона перебивалася тимчасовими підробітками в газетах та видавництвах, хапаючись за будь-яку роботу. Степан Іванович старанно начісував ріденьке сиве волосся на лисину, наче вірив, що від того вона здаватиметься меншою, приязно усміхався та щедро припрошував скуштувати його домашнього вина. Він був відкритий, як лоція перед морським мандрівником: веду отуди – бачите? – осьь фарватер, а ото – порт прибуття. А оце мої малюнки, я, знаєте, малюю, навіть відповідну освіту маю. Що на них? Ну, це Око Всесвіту, інша галактика, там живуть наші брати по розуму, я з ними контактую. Бачте, я уфолог, навіть колись редагував газету про НЛО. В ній друкувалися спеціалісти з усього світу, так-так. Вам це цікаво? Правда? Видно зразу неординарну людину. У Вас гарні вірші, я на цьому знаюся. А-а, Ви чули, що я літературний критик? Та є й таке... А ось давайте я Вас пригощу ще одним вином, із калини. Ось попробуйте, попробуйте! Я люблю з калини, у мене на дачі вона щороку добре родить. Там багато чого родить, приїздіть до мене на вихідні, відпочинете. Знаєте, поруч річка, ліс, тиша, ніхто не заважає... Розумію, розумію, сім'я, дитина. Але,

може, колись... Я запрошую... О, тут у мене, в загарачнику, є ще й коньяк – на днях привезли з Миргорода, я там дещо для одного хорошого чоловіка зробив, то він віддячив... Ну то хай чекає Вас до наступного разу... Так-так, авжеж, із роботою зараз важко, ох як важко. Я Вам співчуваю, ох як співчуваю. Еге ж, я спробую підшукати йому роботу. Кажете, водій він? Спробую-спробую, є в мене знайомий у міськвиконкомі... Я ж казав, що добре винце вийшло! О, Ви відчули, що в ньому ще й вишня є? Справді, є... Звичайно, поможу, як не допомогти такій гарній і талановитій дівчині... Вийдіть, будь ласка, і не заважайте! Хіба не бачите – в мене людина? Зайдете в кінці дня... Ну, тоді завтра зайдете!... Нічого-нічого, їх багато, а я один, і в мене не щодня бувають такі чарівні відвідувачки... Я ж кажу: проти мене Ви ще дівчина. Я не кажу, що я старий, я, навпаки, вважаю себе ще молодим, у мені ще стільки енергії, що запросто повалю... ну, шістьох уже не подужаю, як колись, а ось чотирьох парубків таки зумію! Я, знаєте, боротьбою займався, альпінізмом, спорт люблю... Тож проти мене Ви ще такі дівчина... Зараз гляну, скільки там у мене є. Негусто, але пару гривень можу дати. Та ні, це такий дріб'язок, можете не віддавати, я ж розумію, що то значить: нема за що хліба купити... Приходьте-приходьте, завжди радий буду бачити. І приносьте нові вірші, може, я кудись їх прилаштую. Дивись, і надрукують. Гонорарів, правда, зараз ніхто не платить, але публікація піднімає дух, а це важливо, дуже важливо...

Вікторія бачила порт призначення, чітко вказаний на карті і навіть не раз досить прозоро названий, але робила вигляд, що не розуміє натяків – щоб не ображати вже немолодого чоловіка, який єдиний був до неї добрим і таки виручав, коли вже геть підступала скрута. Його гроші пекли їй долоні, вона заливалася рум'янцем і розуміла, що не від випитого вина, але ж, як відомо, голод не тітка. Вона мусила бути йому вдячною, і це її мучило. Щодалі, то більше, бо проблеми росли мов на дріжджах: борг за квартиру вже склав чотиризначне число; колишній законний десь розчинився в Росії, сьомий рік не нагадуючи про себе і не надсилаючи ні рубля на дитину, а нинішній, поки вона бігала по заробітках, покірно варив прозорі овочеві супчики, і тупо дивився в стіну, коли вечорами заходила мова про роботу; тим часом дочка несміливо, крутячи блідими пальчиками гудзика на халатику, майже щодня озвучувала свої шкільні потреби (які підручники треба купити, яку форму вимагають носити, скільки грошей здати на ремонт класу), – і Вікторія тоскно дивилася на капаючі крани, ржаві труби й аварійну газову колонку, нервово дерла нігтями борозни на старих шпалерах, які їм дісталися від попередніх господарів, і думала, що привести власне житло бодай у санітарний стан їм, мабуть, не вдасться ніколи, бо їх скоро можуть узагалі виставити з квартири. Її дрібні копійки й подачки Степана Івановича текли крізь пальці

й висихали вже наступного дня, – тож Вікторія час від часу то закипала, як мідний чайник без води, то банально ридала в подушку від безсилля.

Якогось вихідного, коли чоловік із дочкою подався в село, до її матері, за черговою торбою, Вікторія здалася – і згодилася поїхати зі Степаном Івановичем на його хвалену дачу.

Він стояв на автобусній зупинці в центрі міста і чекав.

Вікторія вперше побачила Степана Івановича не за робочим столом. Низенький, сутулий, але коренастий, він був майже непомітним у натовпі. Ношений-переношений костюм невизначеного кольору аж блищав на комірці та ліктях, сидів на ньому мішком і, здавалося, вже й сам був би радий перебратися на смітник. Довге пасмо волосся спадало на носа і, мабуть, лоскотало й заважало дивитися, але він не міг його ні поправити, ні зачесати: у правій руці він тримав величезний пакет, вочевидь із гастронома, а в лівій – товстезний облізлий портфель, від якого віяло шістдесяти роками минулого століття. Був ще й букет: вже трохи прив'ялі троянди сконфужено стриміли з-під пахви, наче їм було соромно чи, щонайменше, прикро – і за себе, і за того, хто їх придбав. На цього підстаркуватого кавалера озиралися – мабуть, саме через ті нещасні квіти, – тим часом як він невідривно свердлив маленькими, глибоко посадженими блискучими очками дорогу, на якій мала з'явитися Вона.

Коли Вікторія вирізнила серед гурту свого благодійника, було вже пізно: переклавши всю свою ношу в одну руку, він іншою махав над головою букетом і розтрушував довкола себе рожеве пелюстя. Вона знітилася, їй захотілося розчинитися в повітрі, зникнути, перекрутити стрічку назад і натиснути «стоп». Але відступати було нікуди – Степан Іванович бадьоро йшов – майже біг – їй назустріч і розпливався масною усмішкою. Жінка зітхнула – і теж відважно усміхнулась у відповідь, стараючись не звертати уваги на глузливо-осудливі позирки перехожих. Але по-справжньому вона злякалася, коли кавалер зупинив таксі...

– Хіба тобі не на роботу сьогодні? Запізнишся! – борсала Вікторія за плече свого законного, а той, схоже, навіть і не думав уставати з ліжка. Вона ледве стримувала себе. Вона кипіла справедливим гнівом. Вона боялася, що скаже щось ду-у-уже образливе. Вона дивилася на потилицю чоловіка і відчувала, що цьому впертому «непослуху» є серйозна причина. Вона хотіла, мусила докопатися до цієї причини – і переламати їй хребта об коліно, якою б та не була. Бо на роботу треба йти! Бо, врешті,

вона йому знайшла місце – через високого чина! – і цим легковажити не можна. Бо вона вже третій рік одна тягне сім'ю і цьому має настати край! І навіть якщо робота йому не вельми подобається, то що ж? Мало кому що не подобається! Але скільки ж сидіти в неї на шиї! Їй теж багато чого не до шмиги. Але жити за щось же треба! І вона скручує себе в мотузку, зав'язує її у вузол, збирає в кулак – і йде заробляти гроші!

– Тобі не соромно?! – врешті вибухає Вікторія, щосили рвонувши чоловіка за плече на себе. – Глянь мені в очі!

Він скидає з себе ковдру і різко сідає. Якусь мить дивиться собі під ноги, потім поволі піднімає голову.

– Віто... не сердься, – говорить тихо, мов через силу, витягуючи слова з рота важко, з передихом, як лантухи з погребя. – Я більше не можу... Я видержав два місяці...

Він підводиться, робить крок до вікна і приклеюється поглядом до шибки.

– Що ти не можеш? Це ж твоя професія! Можна подумати, що в тебе є вибір, де робити! – кидає вона йому груддя в спину, але бачить, що воно до нього не долітає. Стиснувши зуби, жінка йде на кухню.

– Ти й досі спиш над тарілкою? Чи теж не хочеш іти в школу? – визріється вона на дитину, вже чуючи в очах сльози безсилля.

– Я хочу... Я вже йду! – схоплюється злякано мала і біжить у коридор. Зачинивши за дочкою двері, Вікторія йде мити посуд.

– Я роблю там а-се-ні-за-то-ром! – чує вона прямо у вусі і від несподіванки скрикує.

Він стоїть поруч, він повторює, по складах, майже з викликом:

– Чуєш, я роблю там а-се-ні-за-то-ром! Не шофером, як ти думаєш, а – а-се-ні-за-то-ром! Ти цього хотіла?! Ти хочеш, щоб твій чоловік був а-се-ні-за-то-ром?!

Ви знаєте, хто такий асенізатор? Ліпше не знати. Воно, звичайно, є честь у кожній справі: кажуть, що, приміром, колись такий собі Геракл вичистив стайні, де кінське лайно збиралося аж тридцять років, – і це назвали подвигом. Однак згаданий великий муж навіть пальцем не торкався того «добра» – бо думав головою і шукав своїм героїським та напівбожим руками більш гідного застосування. Тож влаштував, власне, своєрідний ватерклозет, вміло повернувши у потрібному напрямку чималеньку річку... До того ж перегній, з яким мав справу той герой, – річ вельми корисна, об нього не обмажешся, навпаки – ним землю вдобрюють, щоб краще родила, навіть гроші за нього платять – восени й навесні він у селі мало не на вагу золота.

Інша річ – людські екскременти. Хоча дехто з гомо сапієнс і вважає, що ходить у нужник виключно фіалками, але асенізаторові до квіткаря усе ж далеко. І навіть якщо від нього не тхне, він усе одно не квіткар. І його роботу аж ніяк не назвеш подвигом, ба навіть гідною людини працею. Може, й дарма, бо хтось же має виконувати й її. Але такі міркування – вже з іншої опери, а Вікторії було не до філософії і не до співу. Вона стояла соляним стовпом посеред кухні й не знала, що сказати. Вона почувалася в лайні з голови до ніг і смерділа сама собі. Перед її очима вперто поправляв свою «вишукану» зачіску Степан Іванович, хитро посміхаючись і підморгуючи, а за ним виднілася спина її законного мужа в рамі вікна. Він, здавалося, був у неї втиснений, як пластилінова кулька – в наскрізний отвір трубки, крізь яку оту кульку легко видути; він вгрузав туди все глибше й глибше, ось-ось вивалиться з іншого боку – і залишить велику дірку для протягу.

– Якщо хочеш, я розведуся зі своєю жінкою і ми оформимо наші отношения. Я просто не хотів би добивати її, вона й так інвалід. Та коли хочеш – я готовий, – Степан Іванович підливає їй коньяку, а собі вділяє сто грамів міцної самогонки: вино скінчилося, та й для такої розмови воно заслабке.

Вікторія кисло посміхається, струшуючи прямо на підлогу крихти зі столу і попіл із цигарки. Підлога така брудна, що їй уже ніщо не зашкодить, та робити генеральне прибирання на цій захаращеній дачі їй не хочеться – хоч убий. Правда, щось їй нашіптє, що все одно вона буде вичищати весь цей непотріб разом зі сміттям, але... не зараз. Хай колись. Коли трошки відійде від свого чергового розлучення; коли звикнеться з думкою, що її возвели в статус господині оцього безпросвітного безладу, який її господар називає дачею і творчою майстернею; коли вона вилущить із нього, як із гори полови, бодай одну поживну для себе зернину; коли навчиться приймати цього чоловіка як свого – з відповідними наслідками (ох-ох...). Наразі їй кортить не те що крихти, а й усе, що на столі, скинути на підлогу – і топтати, топтати, топтати! А ще більше хочеться плюнути в очі Степанові Івановичу, назвати його старим пердуном, підлим негідником і бабієм, а потім... потім хряпнути дверима так, щоб вони злетіли з петель, і вибігти геть, і більше ніколи його не бачити й не чути.

Ач, готовий хоч сьогодні узаконити їхні «отношения»! Чи й не джентльмен! Жінці на милицях із шестирічним сином віддав двокімнатну квартиру, за яку справно платить комунальні, дає якісь гроші й доглядачці, – тож, мовляв, чого ще від нього можна вимагати? Він же не відмовляється від своїх обов'язків, а хіба це не благородно? Інші роблять ще гірше. Цей же не кинув напризволяще, а мирно відійшов убік, збудував дачку і живе

собі там, як хоче: малює, робить вино з калини, ловить рибку, длубається в паперах, перемацує баб – у пошуках «одної, но верної». Ось, бач, знайшов – її, себто, – і тепер готовий бути послідовним і високоморальним до кінця. Тепер у топку паровоза можна кинути й жінку з дитиною...

– Не треба. Хай все буде, як є, – каже Вікторія. – Я ні на що не претендую.

– Ну... Коли захочеш – кажи. Я готовий.

Ще один цвях – «я готовий» – увійшов у неї мало не зі шляпкою.

– Ну то коли Ви покажете мені свій другий поверх? – змінює вона тему, розуміючи, що це запитання він розцінить по-своєму, – але що поробиш, коли тепер усе тече в одному напрямі, його напрямі, його фарватером, прямісінько до його ліжка. Аж точно – нагорі теж є ліжко, або якийсь лежак, або старе розвалене крісло, або просто ряднина, яку він мимохіть кине на підлогу – перед тим як покласти на неї свою здобич.

Степан Іванович схоплюється, розхлюпуючи самогонку і неприховану радість:

– Пішли покажу! Тільки туди треба підніматься по драбині.

– Та нічого, тільки Ви перші, – каже вона, не бажаючи щоб він зазирав ззаду їй під спідницю.

– Хай буде по-твоєму, – мирно каже Степан Іванович і стає на перший щабель, і той скрипить під його грубим черевиком.

Зі стін зусбіч погрозово позирають «очі космосу», пісні краєвиди з тутешньою річкою – улюблений сюжет «пензля» Степана Івановича, а ще масні фотографії оголених дівиць, вирізані з глянцевиx журналів – найбільша і, схоже, невтоленна пристрасть усього його життя. Горище, по-важно назване другим поверхом, невисоке, але просторе; воно поділене на кілька кімнаток, залитих світлом, бо молодий густий вишняк і кущі, які обліплюють дачу, так далеко не сягають і не застують сонця. Вікторія завважує, що тут легше дихати, хоча у променях густо поблискує піднята їхніми кроками пилюга і лоскоче в горлі. І все ж тут чомусь не відчуваєш себе важким фізичним тілом, притисненим усюдисущим тяжінням. Наче ти трохи його обдурив, наче відірвався од постійної приземленості, наче тут ти здатен на щось таке, що там, унизу, навіть на думку не спадало.

Вікторія прикипає до здоровенного, на всю ширину стіни, вікна: в ньому багато неба, і вона розуміє, що саме воно викликало в ній ці відчуття.

– Я тебе прошу: знеси всі ці картинки вниз, – вона навіть не помітила, що враз перейшла на «ти», але його, схоже, таке звертання втішило.

– Як скажеш! – легко відгукується він, вочевидь радо і щиро поступаючи їй територією, яка досі належала тільки йому. Зрештою, місця для

«картинок» у хаті більш ніж досить: на першому поверсі – три кімнати, ще й здоровенна веранда – у статусі «майстерні художника», а оцими дівулями обклеєний навіть нужник на подвір'ї (ото сидиш собі на стільчику над відром, а вони на тебе дивляться, – краса! Добитися, щоб він їх звідти забрав, Вікторії так і не вдалося – ні тоді, ні потім, тож в од- хожому місці вона зазвичай почувалася аж надто незатишно – як у по- ганій компанії, куди втрапила випадково, але де її приймають за свою).

– Я не хочу бананів, – дівчинка рішуче відсуває від себе важке жовте гроно. – І шоколадки не хочу, – в її очах стоять сльози, тим часом як на личку намальоване майже непереборне бажання проковтнути простяг- нену їй яскраву плитку разом з обгорткою.

Вікторії незручно перед Степаном Івановичем за впертість дочки, але як вона її розуміє! Поведінку малої вона сприймає, як вила, направ- лені на них обох: і проти матері, і проти цього підстаркуватого дядька, ровесника її діда, який напрошується на роль батька.

Протест такий однозначний і безкомпромісний, що вони обоє без- сило розводять руками:

– Ну, не хочеш – як хочеш. Хай отут лежить. Як передумаєш – візьмеш...

Оленка любила банани і любила цукерки. Вона не терпіла Степана Івановича, і цьому не було ради. Щоразу він приносив їй недешеві гос- тинці, які досі дівчинці й не снилися, і щоразу вона відсовувала їх від себе – різко, майже з ненавистю. Згодом вона їх таки з'їдала – коли ніхто не бачив, і, дивлячись на товсті шкурки й зім'яту фольгу у відрі для сміт- тя, Вікторія почувалася ніяково: ну, звичайно, добре, що дитина поласу- вала, але те, що вона таки не встояла перед спокусою, чомусь викликало у матері важке зітхання. І коли Степан Іванович запитував її, чи дочка прийняла його дари, вона завжди відповідала, що мусила їх з'їсти сама. Степан Іванович зітхав, але наступного разу знову щось приносив – у надії умилювати вперту малявку. Він не звик відступати, він знав, що рано чи пізно здаються усі фортеці, навіть найнеприступніші. Він був упевнений у своїй конечній перемозі.

Літо впало зненацька – як старе важке рядно з горища: піднявши хма- ру пилу, що відразу ж позабивав роти й носи. Травень за кілька днів роз- вівся мов міраж у пустелі, і світ став сухим, гарячим і майже безбарвним.

Невибагливих до вологи ромашок уродило по всьому подвір'ю стіль- ки, що хоч коси. Степан Іванович обставив букетиками всю хату, чітко за-

своївши, що це улюблені квіти Вікторії, і не завважуючи, що вона їх майже демонстративно ігнорує. Ромашки засихали, висівали жовтий пилок і скручували довкола мертвих сердечок пошерхлі пелюсточки, мов старечі артритні пальці.

...Річка за якісь півсотні кроків від дачі невтомно перебирала хвилями, хлюпала в очі мерехтливим переливом голубого й зеленого, лоскотала занурені долоні – то заспокоюючи, то збуджуючи, то обмиваючи й освіжаючи. Поки її благодійник рибалив, Вікторія зазвичай стежила за річковою поверхнею; недалеко від берега погойдувався червоненький поплавок, до якого був прикутий погляд Степана Івановича, але поплавок вона не бачила: їй на очі постійно потрапляли пропливаючі серединою течії порожні пластикові пляшки й пакети, мерехтливі, передчасно зжовклі листочки, темні цятки обламаних гілочок. Час від часу вона позирала на протилежний берег, який здавався дуже далеким хоча б тому, що вона не вміла плавати. Там росли жовті лілеї, і Степан Іванович, в надії догодити своїй «одній, но верній», частенько плавав за ними, хвацько викидаючи вперед руки і поблискуючи лисиною проти сонця. Вікторія криво посміхалася і дякувала, але жодного разу лілей до хати не принесла – кидала назад у воду, кажучи, що вони занесені до Червоної книги і що без води відразу ж загинуть. Степан Іванович розводив руками – мовляв, як знаєш, ти ж бачила – я старався, – і повертався до своїх вудок.

...Ліс умиритворено шелестів листям, потріскував хвоєю, мерехтів метеликами і комахнею, підгинав траву від ногами, чіплявся до одягу реп'яхами й павутинням. Довгу ходьбу він винагороджував теплою, в'язкою втомою, в якій переминалися, мов кропива в мішку, колючі сумніви, різкі пориви й категоричні рішення, – породжуючи здорове бажання впасти, хоч і посеред стежки, міцно заснути й зустріти новий день без жодної сторонньої думки. Вікторія розносила по лісу свою бентегу, заповнюючи свободу травами й квітами, які рвала на букети з такою жадібністю, наче хотіла суціль оточити себе ними, мов щитом; тим часом Степан Іванович вишукував сухостій і повалені дерева – він переймався передусім дровами. Повернувшись, вони вдвох готували вечерю на багатті, а коли небо визрівало зірками, вишукували в ньому рухливі цятки і стежили за ними, аж поки ті не розчинялися в темряві. Він розповідав їй про жінку з далекої планети системи Сиріус, що з нею він контактував. У тої інопланетянки було дуже дивне ім'я, трохи схоже на земне «Рая», тож він так її й називав. Та Рая якось під час контакту призначила йому побачення на Землі, але так і не прилетіла. «Обдурила!» – казав Степан Іванович усміхаючись і розводив руками: мовляв, усі ви, жінки, такі. Вікторія сміялася – аби не мучитися питанням, чи варто вірити його казкам і чи так уже й добре, що вона в те НЛО не вірить. Вона дивилася на ці

вечори двох людей біля багаття наче збоку – і їй здавалося, що так, мабуть, має виглядати сімейна ідилія. Від цієї думки їй ставало тоскно до нудоти.

Чого тобі ще треба, мила жіночко з високими претензіями й більш ніж скромними фінансовими можливостями? Свої борги ти вже майже сплатила із власних заробітків, бо не тратишся на харчі, тобі навіть пропонують узагалі не працювати й займатися лише творчістю, домом і донькою. А, ще й ним – «благодійником». Який тебе любить, шанує, цінує і щомиті готовий підставити плече. Який забезпечує тобі чудові відпочинки на своїй дачі та постійно під'їжджає з гостинцями до тебе і твоєї дочки. Який навіть готовий одружитися з тобою, аби лише ти захотіла. Який звільнив тебе від самотності (а точніше – позбавив усамітнення, що, погодьтеся, не одне й те ж). А ще він зняв «проблему нерегулярності статевого життя» – так це назвала гінекологша, твоя ровесниця, схвально прокоментувавши нинішню «регулярність» своєї клієнтки як саме те, що потрібне для її жіночого здоров'я (при цьому на обличчі лікарки промайнуло навіть щось схоже на заздрість, і ти зрозуміла: ця проблема є повсюдною й вельми актуальною, тож і за її розв'язання вона має завдячувати Степанові Івановичу). Щоправда, тобі в цій «регулярності», як не парадоксально, не вистачає... гм... сексуального бажання. Бо твій кавалер такий ненаситний і невтомний, що ти в нього просишся, хоч молодша більш ніж на двадцять років. Бо він постійно голодний, а ти не встигаєш виголюватися. Бо він вгризається в тебе, як пес у кістку, – хватка майже мертва, і відпускає лише тоді, коли майже мертва вже ти. І якщо в чомусь іншому він дозволяє крутити собою, як циган сонцем, то в ліжку натомість поводитьсь цілковитим господарем, власником, який своє візьме обов'язково. Найгірше те, що він вважає святим обов'язком задовольнити при цьому тебе (у нього це називається високим словом «любов»), – а тому годинами мордує твоє тіло, будучи впевненим: кількість рано чи пізно забезпечить якість і тобі.

Взагалі-то в цьому нічого поганого наче й нема, так нібито й має бути: жінка просто мусить постійно хотіти сексу, а невичерпна потенція однозначно є чоловічою чеснотою – чомусь так вважають більшість і чоловіків, і жінок. З часом до тебе доходить, що цей стереотип непереборний. А тому врешті, втомившись просто терпіти і зрозумівши, що іншого виходу нема, ти, із заліпленими слізьми очима, починаєш імітувати оргазм – у надії, що після цього твій сексуальний партнер заспокоїться. Степан Іванович ведеться на цю гру, але вона розігріває його ще дужче: переконавшись у своїй здатності подарувати тобі втіху, він прагне повторень, він хоче дати ще більше втіхи, він хоче ще і ще, ще і ще... Він не розуміє, чому «ще» не хочеш ти, – аж він робить тобі так приємно, і не бажати

примножувати цю «приємність» – це ненормально, ба, навіть підозріло. Мабуть, у тебе хтось є – молодший, гарніший, сильніший у ліжку...

І тоді починається банальна сцена ревності. І тобі доводиться переконувати його ще й у тому, що він – єдиний, найкращий коханець, що в тебе просто менші апетити, що в тебе сьогодні болить голова, ниють яєчники, ти втомилася, нема настрою... що там іще у відомому анекдоті? Але обов'язково слід цю тираду закінчити завірянням, майже клятвою, в тому, що ти більше нікого не хочеш, крім нього. Останнє – свята правда: тобі здається, ще трішки, і ти зненавидиш усе чоловіче поріддя лише за те, що в кожного його представника стирчить між ногами член, яким він може трахати тебе й тоді, коли ти вже не хотітимеш навіть жити. Тобто правда полягає в тому, що він відбив у тебе щонайменше бажання займатися сексом узагалі, а отже, єдиний, кого ти терпиш, – це таки він (не «хочеш», а «терпиш», але цього ти, звісно, не кажеш).

Але таким завірянням, яким би переконливим воно не було, «ніч кохання» завершити, як правило, не вдається. Необхідно «щирі й палкі» слова підкріпити реальною справою – тобто вичавити із себе ще один оргазм. Тимчасом за вікном посіріє – і Степан Іванович заспокоїться. Бодай тому, що йому пора збиратися на роботу. Попри свій передпенсійний вік, він може після такої нічки відпрацювати повний робочий день. Більше того – увечері він знову хотітиме тебе! І вкотре, незмінно, буде просити, щоб ти його поцілувала. І ти знову й знову брехатимеш, що терпіти не можеш цілуватися, що не любила цього навіть у юності, що хіба йому мало твоєї тілесної віддачі (про себе: «здачі»), що хай уже він тобі подарує, тобто вибачить, цю нелюбов до поцілунків, що ти натомість не цілуєшся ні з ким іншим і цілуватися не збираєшся, бо його, такого сильного, невтомного, ненаситного кохання, так багато, що він не залишає місця біля тебе більше ні для кого... І тоді він вириватиме ті цілунки силою, тобто, навалившись усім тілом, цілуватиме тебе сам, а тобі підступатиме до горла блювота, яку він зупинятиме кляпом свого язика.

– Одягни оцей костюм. Він має бути тобі впору, – Вікторія виймає з пакета покупку і майже влесливо усміхається. Коричнева «трійка» в її руках виглядає пречудово і в тисячу разів пристойніше за його бомжацьке сіре рам'я. Але ж пана ще треба вговорити!

– І нащо ти це купила? Воно ж дороге. Та й не нужно воно мені.

– Усього двадцять гривень! Не зважай, що це секонд, бачиш: зовсім новий, навіть кишені застрочені білою ниткою. Значить, ти будеш першим, хто його вдягне. Я поперу, підшию, бо штани, здається, задовгі, – і будеш як нова копілка! Ану примірі!

Степан Іванович поволі натягує на себе обновку; схоже, вона йому подобається, але він не хоче цього показати. Однак мусить визнати, що покупка вдала. Віднині він носитиме лише цей костюм, збираючи на нього компліменти і передаючи їх їй, своїй «одній, но верній».

Значно важче вмовити Степана Івановича підстригти довгі пасма, якими той прикриває лисину. Та врешті він поступається їй тут, сторожко зиркнувши на ножиці в її руках. Вона хвацько відчиркижує волосся, підрівнює, підставляє дзеркало:

– Глянь! Так, їй-богу, значно краще. Не треба ховати те, що сховати неможливо, – це викликає сміх. Будь таким, як є.

Він кривиться, але ж назад не приклеїш:

– Ну, як тобі так нравиться, то хай буде по-твоєму.

Імідж змінено. Степан Іванович пробує жартувати:

– Так, дивись, мої друзі із сузір'я Сиріуса мене й не впізнають, як прилетять.

– Упізнають! – сміється Вікторія, хоча їй хочеться реготати.

Вона впряглася в їхнє спільне життя, як в усе, за що бралася, – добросовісно й капітально. Кілька місяців пішло на те, щоб привести до більш-менш пристойного вигляду дачу. Вікторія привозила звідти лантухами постільну білизну, рушники, кухонні ганчірки, одяг, покривала та рядна, і дома все те піддавала суворій і нещадній ревізії: прала, ремонтувала, перешивала, а те, що було зовсім негодне, тайкома від Степана Івановича викидала на смітник. Її вихідні на дачі поволі перетворювалися передусім на прибирання, попри його протести й пропозиції зайнятися чимось цікавішим: відпочити, почитати, прогулятися і, звичайно ж, «полежати» з ним. Останнє було єдиним, від чого вона не могла відмовитися, як би не хотіла. Останнє могло відбуватися де завгодно й коли завгодно: в будь-якій кімнаті будь-якого поверху, в садку під черешнею, в лісі на товстій колоді чи просто в траві, навіть у річці, за якихось двадцять метрів від діглатні. Якщо в її квартирі Степана Івановича хоч якось стримувала присутність у сусідній кімнаті Оленки, то на дачі його зупинити не могло ніщо. І вона прийняла ці правила гри: ліпше поступитися, ніж з'ясовувати стосунки, адже все інше їй підходить, адже в усьому іншому він її розуміє. Ну, майже як ніхто...

Він не забував постійно нахвалювати її хазайновитість і турботу про нього, дякувати за її борщі та прибирання («тільки не чіпай нічого в моїй майстерні»), говорити про її «солодкість» у ліжку («от аби ти ще любила цілуватися в губи...»), не кажучи вже про її «шедеврально-геніальні» вір-

ші. Підігріваючи творчі амбіції Вікторії, він час від часу пропонував їй відмовитися від роботи і зайнятися тільки творчістю. Але цій, найбільшій, спокусі вона вперто не піддавалася – і просила його натомість знайти їй підходящу роботу.

Він обіцяв.

– Ми просто сидимо з ним в одному кабінеті! І робимо одну роботу! Так, у мене з ним добрі стосунки, можна сказати, що ми навіть друзі, але не більше! Мені що, через твою ревність йти з роботи? Я там пропрацювала всього два місяці! У мене виходить! Я владнала роботу відділу, знайшла спільну мову з колективом! Що, знову йти на вулицю? Тільки через те, що Голованя посадили зі мною за один стіл і сказали, щоб ми греблися в матеріалах удвох?

Вона кричала прямо в обличчя Степанові Івановичу – мов метала дротики. При цьому гарячково метикувала, який із них можна змастити отрутою, щоб вразити наповал її підстаркуватого ревнивця, котрому хтось із доброзичливців повідомив, що в неї на новій роботі зав'язався роман.

Роман справді зав'язувався, але його ще не було. Як металева стружка збігається в одну точку під дією магніту, так усі її розмови з собою, думки на самоті й хаотичні дії, які ще не стали вчинками, поволі заряджалися й отримували чіткий напрямок – у бік сорокарічного бородатого колеги, що сидів навпроти й легко підхоплював кожне її слово, завершуючи речення. Іноді вони закінчували фрази одночасно, наче перед цим змовлялися й репетирували. Тоді обоє вибухали легким грайливим сміхом, який заповнював весь кабінет і лоскотливо відлунював у її порожній душі. У них усе добре виходило – і робити разом газетний номер, і обідати в сусідньому кафе, обговорюючи робоче й особисте.

Захищаючи ці стосунки від Степана Івановича, Вікторія відчувала, як під його темним і важким поглядом, просякнутим недовірою, в ній розпалюється нутро. З одного боку, їй не треба було брехати, щоб бути переконливою у своєму гніві, але з іншого... з іншого... Вона знала: гнів – дуже сильний каталізатор, і відчувала, як під його дією оцей старий пердун віддаляється від неї, а натомість наближається, обростаючи позитивною плоттю, інший чоловік – колега-ровесник. Ось-ось він ступить на її інтимну територію – і, здається, вона зовсім не проти...

– Я його добре знаю! Він у мене колись уже увів одну жінчину... А потім кинув! – скрегоче зубами Степан Іванович.

«А ти підняв?» – ледве не вжалила Вікторія, але відчула, що така єхидність надто отруйна.

– Про що ти говориш?! То його особиста справа, і вона мене, нас не стосується! Я ж із ним не збираюся спати! – дртики, дртики, дртики... і все ближче до яблучка...

– Я знаю, що він уміє обкрутити, – скрипить своє Степан Іванович, і Вікторії немилосердно кортить закричати, що вона теж знає! І що вона сама цього хоче, дуже хоче. Та щось затуляє їй рота – і вона ненавидить це малодушне «щось».

Так легко, що здається: під сподом – твердь, здатна витримати тягар усього світу. Тільки не треба її перевіряти на міць, роздмухуючи цю легкість, мов перестиглу кульбабку. Не треба думати про його бездомність і вагітну дочку, яку він виховав самотужки, бо дружина його покинула. Не треба згадувати про його непомірні борги, що вигнали його на вулицю. Не треба перейматися запитанням: що далі? Тільки гойдатися за вітром і тішитися, що він теплий і несильний, що не б'є в груди, не жбурляє в обличчя градом, не штовхає у спину. Усміхатися сонцю, яке не сліпить і не спалює, бо весна. Говорити про фантастику, поезію, футбол, газету, ще про щось, неважливе й непотрібне безпосередньо їм, і саме тому цілком безпечне. Розповідати якісь особисті історії, вже пережиті й подолані, а отже смішні. Й казати собі «стій!», щойно язик почне закручувати складну конструкцію, з якої можна зірватися й різко упастися на тверде або, навпаки, повиснути над прірвою.

Легке винце шумить у голові, розмова час від часу зав'язує вузлики сміху і зсукує вдвоє закінчені одночасно фрази. Погляди довшають, перехрещуються, сплітаються, витягуються, стають пряжею, павутиною, засновують її маленьку хрущовську кухню, засновують відстань між ними, обвивають їх – починаючи зворотні метаморфози: спочатку липка павутинка, потім пряжа, сурова нитка, міцна мотузка, що непомітно перетворюється на товстезний канат, трос, яким припинають судно до причалу; тепер йому вже немає ходу назад, тепер воно у своєму порту, у своїй бухті, де так затишно і є відчуття дому. І хай світ відступиться – зі своєю непевною твердю, об яку можна розбити голову, хай западеться в небудь – зі своїми житейськими проблемами, безконечними боргами й невігійними почуттями обов'язку, честі та вірності. Ну чому їй має бути соромно? Ну чому вона має роззиратися довкола, чи хтось не бачить? Ну чому вона має за це перед кимсь виправдовуватися?

«Як казала “унесьонная ветром” Скарлетт, про це я подумаю завтра», – це остання думка, з якою Вікторія засинає на плечі свого колеги по роботі, відчувуючи біля щоби його лоскотливу бороду.

Якщо наступного ранку після щастя у тебе немає похмілля, це означає, що життя рухається в потрібному напрямку. Ігор біжить на роботу, обдарувавши тебе на прощання глибоким поцілунком, від якого ти розбухла, як брунька, готова розквітнути; дочка чмокає тебе у щоку, шепоче на вухо, що «цей дядя мені подобається», і теж поспішає до школи, а ти, заспокоївшись після таких бурхливих прощань, збираєшся йти за матеріалом, тобто теж на роботу, але наразі в іншому напрямку. Ти усміхаєшся, згадуючи, що під обід знову побачиш Ігоря і підеш із ним до кафе. Ні про що інше думати не хочеться.

Телефонний дзвінок повертає тебе до іншої реальності – на тому кінці дроту ти чуєш, як тобі здається, напружений голос Степана Івановича:

– Доброго ранку! Як спалося?

– Нормально, – намагаєшся відповісти майже байдуже.

– Мені сказали, що цю ніч у тебе був Головань. Бачили, як він уранці виходив із твоєї квартири, – Степан Іванович сказав це дуже рівно і жорстко, а потім зробив те, чого вона аж ніяк від нього не ждала, – поклав трубку.

Твердь може стати тобі опорою, якщо ти притискаєшся до неї, але може й убити, якщо ти на неї падаєш. Вікторія знала, що вона може втримати Степана Івановича, і знала, якою ціною. І відчувала, що мусять сплатити цю ціну. Множити свої проблеми на проблеми Ігоря в неї не було ні сили, ні бажання. Кульбабка облетіла, полоскотавши ніздрі, і виставила під палюче сонце свою нічим не захищену лисину. Брати на плечі ще одного безпорадного чоловіка, хай навіть хорошого, хай навіть такого, який їй подобається і з яким так добре? О ні! Добре й легко було лише доти, доки він лоскотав її бородою, а вона грайливо виривала з неї поодинокі сиві волосинки – короткі й кучеряві, доки шуміло в їхніх головах молоде вино з кульбаб, яке ненадовго переживає цвіт. Та за всією цією ніжною лірикою Вікторія чітко бачила тугий клубок вельми прозових проблем – клубок, що його не проковтнеш і не розрubaєш: жити Ігореві ніде, судовій тяганині за хату, яка дісталася йому в спадок і яку погрожують забрати за борги, не видно кінця, донечка Маринка ось-ось розродиться, а брати заміж його сімнадцятилітнє дивовижно інфантильне чадо, здається, ніхто не поспішає. Не дивно, що Ігорьок попиває не лише винце з майського цвіту, а дещо й міцніше, але вже в іншій компанії... І навіщо їй усе це треба, скажіть, навіщо?

Вікторія то гнівно марширувала по своїй двокімнатній квартирі – зі спальні на кухню й назад, то безсило заривалася в подушки. Вікторія впрошала небо: Господи, ну чому Ти так зводиш людей!? Я ж щойно ледь вихар-

кала власні борги! Я ще навіть не відсапалася од останнього альфонса, що обривав мені плечі! У мене ж самої на руках дитина, яку її законний батько благополучно забув, бо десь у Росії ростить-учить чужих «отприсків»! А в цього красеня, бач, із родини вийшла майже протилежна історія: кохана дружинонька вручила донечку йому, батечку, сама ж обтрусилася – й пішла до іншого. Гарна матуся, нічого не скажеш! Але чому все це має звалюватися на мою голову, Господи?! Хрін за редьку не солодший, і тільки пришелепуватий буде їх змішувати в одній тарілці... Чи це той випадок, коли яке їхало, таке здибало?! Господи, допоможи! Я ж не всесильна, Господи!.. У-у-у!..

Господь, звісно, мовчав. Господь, мабуть, хотів, щоб Вікторія сама прийняла рішення. Господь не обіцяв їй допомоги – в жодному разі вона нічого такого від Нього не чула. Тим часом вона знала, що реально їй допомогти може тільки Степан... тільки Степан...

У цю хвилину Вікторія його ненавиділа. За те, що мусила просити в нього прощення і каятися, а вона не відчувала за собою жодної вини. У цю хвилину Вікторія ненавиділа себе. За те, що вже не здатна, як у молодості, пірнути в море, не зважаючи, чи стане в неї сил дістатися до твердого берега. За те, що мусить вибрати твердь, з якої не вибивається на поверхню землі жодне джерельце живої води.

Вони стоять біля її під'їзду і він тримає її очі своїм чіпким поглядом. Вона відчуває, що він ховає в бороду болісну усмішку, крізь яку прозирає презирство. Їй соромно. Їй гидко. Їй хочеться блювати від самої себе. І цьому єдина рада – швидше закінчити цю сцену.

– Іншим разом, Ігорю. Я зараз не можу.

– Я розумію. Добре, хай іншим разом... – каже він, знаючи, кому поступається місцем.

Іншого разу в них уже не буде – вони обоє це знають. Цього разу він може зайти й залишитися – і це вони знають. Вона опускає голову й понуро йде у під'їзд, відчуваючи в спині болючий дротик його погляду. Він не отруйний, він радше безпорадний.

Вона не оглядається.

Оленку зовсім не втішили ні дача Степана Івановича, ні довколишній антураж, тобто річка і ліс. Вона ласувала полуницею й черешнями, без особливої цікавості роздивлялася «картинки», по хаті ходила сторожко, поволі, стараючись ні до чого без особливої потреби не торкатися, щоб не забруднитися, – і постійно питала, коли вони поїдуть додому. За три роки вона згодилася поїхати в гості до Степана Івановича лише раз, і, схоже, єдине,

що її там заінтригувало, – це бібліотека. Дівчинка обклалася на другому поверсі художніми альбомами й просиділа серед них увесь вечір. Можливо, це заняття примирило її з тим, що вибратися звідси назад у місто можна буде лише вранці.

І справді, наступного дня замість «Доброго ранку» вона спитала: «Коли автобус, мамо?» Це була неділя, але Вікторія відчула, що треба повертатися. Степан Іванович лишився.

Всю дорогу дівчинка мовчала, тільки раз у раз косо позирала на матір. Вдома вона теж не стала говірливою і відверто сторонилася. Квартиру заповнило щось велике й важке, мов хмара на все небо, – і Вікторія відчувала, що між нею й донькою визріла доросла розмова.

Але розмови не вийшло. Оленка зайшла в кухню, сіла навпроти і сказала лише одну фразу:

– Доки ти ще будеш займатися проституцією, мамо?

Відповіді вона, схоже, не чекала, бо відразу ж устала і вийшла.

Оговтавшись, Вікторія тихенько, стараючись нічим не порушити тишу, прочинила двері в дитячу. Оленка стояла біля вікна, спиною до неї, і схлипувала.

Вікторія так само навшпиньках відступила в коридор – може, вперше за все своє материнство вона не знала, що сказати своїй дитині. Але знала достеменно, що саме мусить зробити, щоб донька не одверталася від неї до порожнього вікна.

– Ти скажи мені чесно: ти мене хоч трохи любиш?

Степан Іванович насправді просить не любові, а милостині, але та милостиня має бути не меншою за любов. Звичайно, завжди можна виправдати і наповнити цілком реальним змістом фразу «Я тебе трошки люблю», – бо ж за бажання у кожній людині знайдуться якості, за які її варто любити, або обставини, що викликають необразливу жалість. А Степан Іванович таки не найгірший чоловік. Хіба що не молодий, – так він же не винен у тому, що народився на двадцять чотири роки раніше за неї! Хіба що не вельми гарний, – але і в цьому немає його вини, бо ж із чоловічої краси води не пити. Хіба що зник вдягатися абияк, – але в новому костюмі він виглядає не так уже й кепсько, лишилося замінити оті гидотні черевики, а це в наших руках... Ну ось, усе, що не подобається тобі й твоїй дочці, пояснено й спростовано. Але що це змінює? Аж він питає власне не про любов, а про *кохання*! А яке там у неї кохання до нього? Це у нього до неї – є. Це він трахав її з кохання, а вона...

Їй його жаль. Та це не та жалість, од якої один крок до любові, радше навпаки – її жалість треться ліктем об презирство, і Степан Іванович, схоже, це відчуває. Він храбриться, та його показна мужність шита білими нитками. А в неї ж для такого випадку немає навіть милостині!

– Ні, не люблю, – каже Вікторія і відчуває полегшу. Та вже наступної миті все в ній напружується: Господи, хоча б не став умовляти й говорити, що йому досить моєї дружби і ліжка, а жити разом можна і без великої любові, і без пристрасного кохання, «бо ми ж уже обоє немолоденькі»... Господи, дай йому мужності справжньої – взамін приземленої, що так схожа на пристосуванство... Господи, дай йому бодай одне, але міцне крило – взамін оцих стоптаних, покривлених черевиків, у які намертво в'їлася пилюга, здається, всіх його життєвих доріг. Господи, дай нам обом сили гідно, без образ і мутного багатослів'я, закінчити цю розмову... Господи...

– Ну що ж, – Степан Іванович уважно дивиться на свої схрещені руки, що лежать на поверхні стола, а вона, стиснувши кулаки під столом, напружено тримається поглядом за стіну навпроти.

– Ну що ж, – повторює він і, підвівши голову, занурює очі у вікно, – у цьому ти не винувата. Ніхто не винуватий. На це нема ради.

Ну, тобто: лишайся сама, жіночко, зі своєю розумною донечкою, зі своїми проблемами, незрозумілими принципами і нездійсненими мріями, а я повертаюся на свій Сиріус...

Її кулаки безсило розкрилися і затулили обличчя лише після хряпання вхідних дверей. Вона хотіла подивитися йому вслід із вікна, але він так і не вийшов з під'їзду. Вона дивилася й дивилася, протираючи дірку у склі; для неї було чомусь дуже важливо побачити його спину, простежити, як вона віддаляється і зникає за рогом будинку; їй здавалося це дуже потрібною, завершальною частиною сцени прощання назавжди, – але він так і не вийшов з під'їзду.

Довге вдивляння врешті виснажило Вікторію і вона присіла на стілець посеред кухні. Може, Степана прямо з-під її дверей забрали на свою «тарілку» астронавти із його Сиріуса? Вона прикусила хвоста цієї цинічної думці, бо відчула: сьогоднішню битву він таки виграв, а вона однозначно програла всю війну...

Оленка зайшла так тихо, наче влилася водою по підлозі. Вікторія завважила, що донька аж підросла за останні дні, а на її обличчі квітне задоволена посмішка.

– Я тобою пишаюся, мамо! – якимось наче поблажливим тоном сказала вона, сіла на підлогу і поклала голову Вікторії на коліно. Та вже за мить підвела її й блиснула в очі матері пронизливим поглядом: – До речі, мені потрібні нові черевички. Ці вже тиснуть.

ЗМІСТ

Книга перша. Картата хустка.....	3
Сильніша за смерть.....	5
Зінське щеня.....	12
Пропав мужик.....	19
Барак і Обама.....	25
Мій справедливий син.....	33
Тумба-кнехта.....	41
Найсолодша.....	46
Моя дочка – хвойда.....	52
Люба, Люба, Любов.....	58
Ласа до любові.....	65
Картата хустка.....	74
 Книга друга. Завжди поразка.....	 103
Хвостик яблука.....	105
До бджоли.....	111
Порожняк.....	125
Паперовий вузлик.....	138
Тінь вечорова.....	143
У потопі.....	154
Завжди поразка.....	158
Черевичок для Оленки.....	166

Літературно-художнє видання

Наталка ФУРСА

ЗІНСЬКЕ ЩЕНЯ

Оповідання та новели

Редактор Василь Портяк
Художньо-технічний редактор Ганна Грибан
Коректор Людмила Калашник
Художник Євген Самойленко
Комп'ютерна верстка Наталі Васильєвої

Мова українська

Підписано до друку 9.10.2017. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 10,7. Ум. фарб.-відб. 11,2.
Обл.-вид. арк. 13,2. Наклад 300 прим. Вид. №40

Видавець і виготовник: ПП «Дивосвіт».
36000, Полтава, вул. Р. Кириченко, 36, оф. 3.
Тел. (0532) 50-65-63.

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 866 від 22.03.02.